

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών :

Επιστήμες της Εκπαίδευσης και της Αγωγής: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία.

Κατεύθυνση: Λόγος, τέχνη και ετερότητα στην εκπαίδευση

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Εφαρμογές του κριτικού γραμματισμού σε σύγχρονα
περιβάλλοντα κρίσεων.**

Ενδεικτική μελέτη ελληνικών γελοιογραφιών των τελευταίων δεκαπέντε ετών.

Θεοδώρα Λισγάρα

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Νικολέττα Τσιτσανούδη- Μαλλίδη

Ιωάννινα, 2025

Η συλλογή και η επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται πραγματοποιείται σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις του Ν.4624/19 και του Κανονισμού (ΕΕ)2016/2019. Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων συλλέγει και επεξεργάζεται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αποκλειστικά στο πλαίσιο της υλοποίησης του σκοπού της παρούσας διαδικασίας. Για το χρονικό διάστημα που τα προσωπικά δεδομένα θα παραμείνουν στη διάθεση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά του σύμφωνα με τους όρους του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 2016/679 (Ε.Ε.) και τα οριζόμενα στα άρθρα 34 και 35 Ν. 4624/2019. Υπεύθυνη Προσωπικών Δεδομένων του Ιδρύματος είναι η κα. Σταυρούλα Σταθαρά (email: dpo@uoi.gr).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών :

Επιστήμες της Εκπαίδευσης και της Αγωγής: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία.

Κατεύθυνση: Λόγος, τέχνη και ετερότητα στην εκπαίδευση

**Εφαρμογές του Κριτικού Γραμματισμού σε σύγχρονα
περιβάλλοντα κρίσεων.**

Ενδεικτική μελέτη ελληνικών γελοιογραφιών των τελευταίων δεκαπέντε ετών

Θεοδώρα Λισγάρα

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Νικολέττα Τσιτσανούδη- Μαλλίδη,
Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής
Γλώσσας, Π.Τ.Ν. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

1. Νικολέττα Τσιτσανούδη- Μαλλίδη,
Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και
Ελληνικής Γλώσσας. Π.τ.Ν.
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
2. Φίλιππος Τεντολούρης, Επίκουρος
Καθηγητής Γραμματισμών και
Διδακτικής της Γλώσσας,
Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής
Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου
Θεσσαλίας
3. Αθανάσιος Σαμαράς, Αναπληρωτής
καθηγητής Πολιτικής Επικοινωνίας στο
Διεθνές Περιβάλλον, τμήματος
Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Πανεπιστημίου Πειραιώς

Ιωάννινα, 2025

Στο παιδί μου.

Ευχαριστίες

Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία με τίτλο «Εφαρμογές του κριτικού γραμματισμού σε σύγχρονα περιβάλλοντα κρίσεων. Ενδεικτική μελέτη ελληνικών γελοιογραφιών των τελευταίων δεκαπέντε ετών.», είναι αποτέλεσμα μιας εξέχουσας συνεργασίας και συμπόρευσης στα ακαδημαϊκά μονοπάτια, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία», που διεξάγεται από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και αποτελεί μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος.

Πρωτίστως θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα Καθηγήτρια Γλωσσολογίας, του Παιδαγωγικού τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κ. Νικολέττα Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, η οποία με την ανεξάντλητη ενθάρρυνσή, τη θετικότητα της και την υπομονετική της καθοδήγηση, συνέβαλε με καθοριστικό τρόπο στην πρόοδο και εκπόνηση της παρούσας εργασίας βοηθώντας και ενισχύοντας έμπρακτα μέσω της βαθιάς γνώσης και εμπειρίας της. Εκφράζονται, επίσης, θερμές ευχαριστίες στα μέλη της τριμελούς επιτροπής τον Επίκουρο Καθηγητή Γραμματισμών και Διδακτικής της Γλώσσας, του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κ. Φίλιππο Τεντολούρη και τον Αναπληρωτή Καθηγητή Πολιτικής Επικοινωνίας στο Διεθνές Περιβάλλον, του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Πειραιώς, κ. Αθανάσιο Σαμαρά για την συνεισφορά τους στην αξιολόγηση της διπλωματικής μου εργασίας.

Κλείνοντας, ευχαριστώ τον σύζυγό μου, Γιώργο, και την οικογένειά μου, για την αμέριστη στήριξη καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία, με τίτλο «Εφαρμογές του κριτικού γραμματισμού σε σύγχρονα περιβάλλοντα κρίσεων. Ενδεικτική μελέτη ελληνικών γελοιογραφιών των τελευταίων δεκαπέντε ετών», εξετάζει τον ρόλο του κριτικού γραμματισμού στην κατανόηση και ερμηνεία κοινωνικοπολιτικών φαινομένων όπως αυτά αντανακλώνται στις σατιρικές γελοιογραφίες οι οποίες αναφέρονται στις κρίσεις που έπληξαν την Ελλάδα τα τελευταία 15 έτη (οικονομική, προσφυγική, υγειονομική, κλιματική). Υπό το πρίσμα της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (*Critical Discourse Analysis*), δίνεται έμφαση στη σχέση μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας και στην επιρροή του πολιτισμικού και ιδεολογικού πλαισίου στην κατανόηση των μηνυμάτων. Μέσω της χρήσης σχημάτων λόγου όπως των μεταφορών και των γλωσσικών τεχνικών, του χιούμορ, της ειρωνείας και τη χρήση της λαϊκής καθημερινής γλώσσας, αναδεικνύεται ο τρόπος μέσω του οποίου οι γελοιογράφοι αντιλαμβάνονται και απεικονίζουν στα έργα τους την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα της υπό εξέτασης περιόδου. Τα συμπεράσματα της έρευνας στοχεύουν στο να αναδειχθεί η σημασία της καλλιέργειας του κριτικού γραμματισμού, ώστε τα άτομα και συγκεκριμένα οι μαθητές να μπορούν να ερμηνεύουν και να αξιολογούν ενεργά τις πληροφορίες που λαμβάνουν, αποφεύγοντας την παθητική πρόσληψη και ενισχύοντας την κοινωνική τους συνείδηση.

Λέξεις-κλειδιά: Κριτική Ανάλυση Λόγου, πολιτικές γελοιογραφίες, κριτικός γραμματισμός, γλωσσικές αναπαραστάσεις

The use of Critical Literacy in contemporary crisis contexts: Indicative study of Greek cartoons of last fifteen years

Theodora Lisgara

Abstract

This paper, entitled "Applications of critical literacy in contemporary crisis environments. A case study of Greek cartoons from the last fifteen years," examines the role of critical literacy in understanding and interpreting socio-political phenomena as reflected in satirical cartoons referring to the crises that have hit Greece over the last 15 years (economic crisis, refugee crisis, health crisis, climate crisis). Through the prism of Critical Discourse Analysis, the focus is on the relationship between language and society and the influence of the cultural and ideological context on the understanding of meanings. Using speech patterns such as metaphors and linguistic techniques, humor, irony, and the use of common everyday language, the way in which cartoonists understand and represent the socio-political reality of the period under examination in their works is revealed. The conclusions of the research aim to highlight the importance of critical literacy so that citizens, and students in particular, can actively understand and evaluate the information they receive, avoiding passive reception and strengthening their social awareness.

Key words: Critical discourse analysis, political cartoons, critical literacy, linguistic representations

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	9
1. Η έννοια του γραμματισμού- Ιστορική εξέλιξη	12
1.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις	12
1.2. Τα είδη του γραμματισμού	14
1.2.1. Αναδυόμενος γραμματισμός.....	14
1.2.2. Συμβατικός γραμματισμός	15
1.2.3. Οικογενειακός γραμματισμός	15
1.2.4. Σχολικός γραμματισμός	15
1.2.5. Λειτουργικός γραμματισμός	16
1.2.6. Πολιτιστικός γραμματισμός	16
1.2.7. Κριτικός γραμματισμός	16
1.2.8. Γραμματισμός των ΜΜΕ/ Μιντιακός γραμματισμός	18
1.2.9. Οπτικός γραμματισμός	18
1.3. Κριτικός γραμματισμός και Κριτική Ανάλυση Λόγου	20
2. Ο κριτικός γραμματισμός στην εκπαίδευση και την κοινωνία	25
2.1. Κριτικός γραμματισμός στα Μ.Μ.Ε.	25
2.1.1. Η ανάλυση του ρόλου των Μ.Μ.Ε. στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης	26
2.1.2. Ο παιδευτικός ρόλος του κριτικού γραμματισμού	28
2.2. Ψηφιακός γραμματισμός και μέσα κοινωνικής δικτύωσης	30
2.3. Εργαλεία και στρατηγικές ανάπτυξης του κριτικού γραμματισμού στην εκπαίδευση	33
2.3.1. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών	35
2.3.2. Η επικοινωνιακή προσέγγιση.....	36
2.3.3. Η έννοια του πολυγλωσσισμού στην εκπαίδευση	42
3. Σύγχρονες κρίσεις και κοινωνικοί άξονες	43
3.1. Η σχέση γλώσσας και κοινωνίας	43
3.2. Σύγχρονες Κρίσεις: εννοιολογικοί προσδιορισμοί	45
3.2.1. Η οικονομική (μνημονιακή) κρίση.....	45
3.2.2. Η προσφυγική κρίση	51
3.2.3. Η υγειονομική κρίση	53
3.2.4. Κλιματική κρίση (ενεργειακή κρίση).....	60
4. Υπόθεση εργασίας	63
4.1. Μεθοδολογική προσέγγιση - Η Κριτική Ανάλυση Λόγου (<i>Critical Discourse Analysis</i>).....	64
4.2. Σκοπός και στόχοι της εργασίας	65
4.3.Καθορισμός ερευνητικών ερωτημάτων.....	65

4.4. Κριτήρια και μέσα επιλογής ερευνητικού υλικού	66
5. Ερευνητικά δεδομένα και η συζήτησή τους	67
5.1. Παρουσίαση ερευνητικών δεδομένων	67
5.1.1. Ρηματικές φράσεις.....	79
5.1.2. Επιρρήματα και σημεία στίξης	80
5.1.3. Ονοματικές φράσεις.....	80
5.2. Λεξιλογικό επίπεδο.....	81
5.2.1. Γλωσσικά στοιχεία από την καθημερινή λαϊκή γλώσσα	81
5.2.2. Η χρήση του μεταφορικού λόγου	81
5.3. Σημασιολογικό επίπεδο.....	82
5.3.1. Η έκφραση της ιδεολογίας μέσω της ειρωνείας και του χιούμορ	82
5.3.2. Αξιολογικές φράσεις	83
5.4. Ευρύτερη συζήτηση και προεκτάσεις	83
5.4.1. Κριτική θέαση της οικονομικής κρίσης.....	84
5.4.2. Η θέαση της προσφυγικής κρίσης	85
5.4.3. Η κριτική διαπραγμάτευση της πανδημίας	86
5.4.4. Η ανάγνωση της εξελισσόμενης κλιματικής κρίσης	86
6. Συμπεράσματα και προτάσεις.....	90
6.1. Γενικά συμπεράσματα	90
6.2. Ειδικά συμπεράσματα.....	91
6.3. Προτάσεις για την εκπαίδευση	93
Βιβλιογραφία	99
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	108
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	109

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο αποτελεί τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, γίνεται προσπάθεια να αποσαφηνιστούν και να γίνουν πιο κατανοητοί κάποιοι όροι καθώς και ζητήματα που θα αναλυθούν στα ακόλουθα κεφάλαια. Στο δεύτερο μέρος διεξάγεται η έρευνα και τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τα δεδομένα. Και στο τρίτο μέρος της εργασίας θα παρουσιαστούν τόσο τα γενικά όσο και τα ειδικά συμπεράσματα καθώς θα γίνει προσπάθεια να προταθούν τρόποι αξιοποίησης των γελοιογραφιών για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 1 παρουσιάζεται ο γραμματισμός και η εξέλιξή του μέσα στα χρόνια καθώς αποσαφηνίζονται και τα είδη του όπως είναι ο κριτικός, ο οπτικός, ο αναδυόμενος κ.α.. Στο κεφάλαιο 2 γίνεται λόγος για τον ρόλο του κριτικού γραμματισμού στην κοινωνία και στην εκπαίδευση. Δίνεται έμφαση στον κριτικό γραμματισμό και στα ΜΜΕ, στο πώς τα ΜΜΕ συντελούν στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης καθώς και στο ποιος είναι ο παιδευτικός ρόλος του κριτικού γραμματισμού. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στον ψηφιακό γραμματισμό και στον τρόπο που αυτός χρησιμοποιείται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media). Αναπτύσσεται ο τρόπος ανάπτυξης της κριτικής σκέψης των μαθητών, η επικοινωνιακή προσέγγιση και η έννοια του πολυγραμματισμού στην εκπαίδευση. Στο κεφάλαιο 3 παρουσιάζονται οι σύγχρονες κρίσεις και οι κοινωνικοί τους άξονες. Οι κρίσεις που παρουσιάζονται είναι η μνημονιακή/ οικονομική, η προσφυγική, η υγειονομική και η κλιματική ή ενεργειακή. Αναλύονται, δηλαδή, οι επιπτώσεις των κρίσεων κυρίως στον γλωσσικό τομέα της κοινωνίας.

Στο δεύτερο τμήμα της εργασίας το οποίο αποτελείται από το 4^ο και 5^ο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα δεδομένα. Τίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας, καθώς καθορίζονται τα κριτήρια και τα μέσα επιλογής του ερευνητικού υλικού. Από τη μεριά του το 5^ο κεφάλαιο κάνει λόγο για τα δεδομένα, παρουσιάζονται και αναλύονται οι γελοιογραφίες και αναλύονται τα ευρήματά τους.

Τέλος, στο τρίτο τμήμα της εργασίας γίνεται λόγος τόσο για τα γενικά όσο και για τα ειδικά συμπεράσματα που μπορούν να διεξαχθούν από την παρούσα έρευνα (κεφάλαια 6.1. και 6.2. αντίστοιχα). Και στο κεφάλαιο 6.3., το οποίο αποτελεί και το τελευταίο κεφάλαιο της

εργασίας γίνεται προσπάθεια να προταθούν τρόποι αξιοποίησης των γελοιογραφιών στην εκπαίδευση.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Η έννοια του γραμματισμού- Ιστορική εξέλιξη

1.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις

Κατά την διάρκεια των χρόνων η έννοια του γραμματισμού μεταβάλλεται ανάλογα με τον τρόπο και το ποιος την χρησιμοποιεί. Σε αυτό το σημείο θα δοθούν κάποιοι ορισμοί της έννοιας «γραμματισμός», ο οποίος μπορεί να ταυτιστεί με τον αλφαριθμητισμό και να θεωρηθεί αρχικά ως η μάθηση της γραφής και ανάγνωσης. Επίσης, στη λογοτεχνία «γραμματισμός» θεωρείται η δραστηριότητα υψηλών απαιτήσεων και ικανοτήτων που αναπτύσσονταν στα στρώματα των αριστοκρατών και για το σχολείο είναι η έμφαση να ασχολούνται οι μαθητές με τη λογοτεχνία (Ντίνας & Γώτη, 2016: 22-24).

Ένας ακόμη ορισμός προερχόμενος από τις δράσεις «εγγραμματισμού» που χρηματοδότησε η UNESCO, μετά τον Β' παγκόσμιος Πόλεμος (1956), ορίζει τον γραμματισμό «ως το σύνολο των αποκτηθέντων γνώσεων και δεξιοτήτων ενός ατόμου σε σχέση με τη γραφή και την ανάγνωση, μέσω των οποίων μπορεί να συμμετάσχει σε όλες τις δραστηριότητες που διενεργούν τα άτομα της ομάδας και της κουλτούρας στην οποία ανήκει». Η Παγκόσμια Συνέλευση Υπουργών Παιδείας, διενεργώντας παρόμοιες ενέργειες με αυτές της UNESCO, το 1965, όρισε τον γραμματισμό ως το μέσο που προετοιμάζει τον άνθρωπο να αποκτήσει ένα κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό ρόλο, ο οποίος ανήκει σε ένα ανώτερο επίπεδο των βασικών γνώσεων γραφής και ανάγνωσης (ό.π.: 22-24). Επιπρόσθετα, τον 19^ο αιώνα, οι «ελίτ» (κοινωνικές, θρησκευτικές, οικονομικές, κληρονομικές) θεωρούσαν πως τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα δε θα έπρεπε να έχουν πρόσβαση στον γραμματισμό γενικότερα, καθώς πίστευαν πως η πρόσβαση στη γνώση θα τους επέτρεπε να αντιδρούν στις πολιτικές και κοινωνικές ανισότητες που υφίσταντο (Χαραλαμπίδης, 2006: 31-36)¹.

¹ Αντίθετα, ένα μέρος της «ελίτ» θεωρούσε πως η σωστή μετάδοση προς τα κατώτερα στρώματα του γραμματισμού θα μπορούσε υπό κατάλληλες συνθήκες να βοηθήσει τα στρώματα αυτά να αποδεχθούν τις αξίες και τον τρόπο συμπεριφοράς της μεσοαστικής τάξης (Χαραλαμπίδης, 2006: 31-36).

Το 1965 το Γραφείο Εκπαίδευσης των ΗΠΑ θεωρεί τον γραμματισμό ως το άθροισμα όλων των αποκτηθέντων γνώσεων και δεξιοτήτων, οι οποίες σχετίζονται με τη γραφή, την ανάγνωση και τον υπολογισμό και είναι απαραίτητες για τη μη παθητική συμμετοχή του ατόμου στην κοινωνική ζωή καθώς δημιουργούν νέους ορίζοντες για την κατάκτηση και ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων. Ταυτόχρονα, το 1986 ο οργανισμός «Δικαίωμα στο Διάβασμα» ορίζει τον γραμματισμό ως τις δεξιότητες ανάγνωσης που αφήνουν το άτομο να κινείται με επιτυχία και άνεση στον χώρο εργασίας του καθώς και στην κοινωνία και να γίνονται αντιληπτά τα μηνύματα και οι συμπεριφορές που συναντά στο περιβάλλον του (Ντίνας & Γώτη, 2016: 22-24).

Επιπλέον, μέχρι τη δεκαετία του 1980, η έννοια του γραμματισμού είχε συνδεθεί με τον όρο «αλφαριθμητισμός», ο οποίος αναφέρεται στην εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής χωρίς καμία κοινωνική ή πολιτισμική συνθήκη (Χατζησαββίδης, 2007: 27) και αφορούσε αποκλειστικά τη γλώσσα, την επίσημη γλώσσα του κράτους, η οποία αποτυπώνεται και στην εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται.

Το 1992, ο Traves (ό.π. αναφ. στο Ντίνας & Γώτη: 22-24), όρισε τον γραμματισμό ως εκείνη την ικανότητα του ανθρώπου που του επιτρέπει να έχει τον έλεγχο της ζωής του μέσω του λόγου με ορθολογικό τρόπο. Καθώς, οι Barton και Hamilton θεωρούν ότι ο γραμματισμός αποτελεί μια κοινωνική πρακτική. Ως γραμματισμό επίσης, θα μπορούσαμε να ορίσουμε, όχι μόνο την ικανότητα ενός ατόμου να γράφει και να διαβάζει, αλλά και την ικανότητα να κατανοεί, να μπορεί να ερμηνεύει και να αντιμετωπίζει κριτικά τους διάφορους τύπους λόγου. Συγκεκριμένα, να είναι σε θέση να παράγει διαφόρων ειδών λόγοι και γενικά να έχει την ικανότητα να ελέγχει τόσο τη ζωή του όσο και το περιβάλλον, το οποίο τον περικλείει, μέσω του γραπτού λόγου (Σιβροπούλου & Χατζησαββίδης, 2004: 111-126). Όπως άλλωστε έχει τονίσει και ο Freire (όπ. ανάφ. Χαραλαμπίδης, 2016: 36-39), ο γραμματισμός καθιστά το άτομο αυτεξούσιο μόνο όταν καταφέρνει να το μετατρέψει σε ενεργό κριτή της κοινωνικής πραγματικότητας².

Ως εκ τούτου, η ικανότητά μας να ενεργούμε στον κόσμο του γραπτού λόγου είναι αυτό που ονομάζεται γραμματισμός, δηλαδή η ικανότητά μας να γράφουμε και να διαβάζουμε. Μέσω

² Σύμφωνα με τον Freire, ο γραμματισμός συνοδεύεται από μία συγκεκριμένη οπτική σχετικά με την ερμηνεία των κειμένων, η οποία θεωρείται μία οπτική συνυφασμένη με την πολιτική.

αυτού, τα άτομα μπορούν να αντιληφθούν τον περίπλοκο κόσμο των συμβόλων και των μηνυμάτων. Ο γραμματισμός θα μπορούσε να διακριθεί στον «παραδοσιακό» και στον «νέο». Ο «παραδοσιακός γραμματισμός» είναι η εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης από τα άτομα, είναι δηλαδή η ικανότητα των ατόμων να διαβάζουν και να γράφουν κείμενα τυπικά της εποχής που ζουν, της πληροφορίας και των πολυμέσων. Από την άλλη μεριά ως «νέο γραμματισμό» ορίζουμε τα κείμενα που αποσταθεροποιούν προηγούμενες απόψεις και αντιλήψεις για τον γραμματισμό και έχουν την «απαίτηση» τόσο από τους δασκάλους όσο και από τους μαθητές να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους για την ανάγνωση, τη γραφή, τη γνώση και τα βιβλία. Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται δυνατό να συνδεθεί ο μετατυπογραφικός γραμματισμός με τον πληροφοριακό, ο οποίος είναι από τους πλέον σημαντικούς γραμματισμούς του 21^{ου} αιώνα, καθώς συνδέει τη μάθηση και τη διδασκαλία με την δια βίου μάθηση (Παπούλια- Τζελέπη, 2001: 19-24).

1.2. Τα είδη του γραμματισμού

1.2.1. Αναδυόμενος γραμματισμός

Αναδυόμενος χαρακτηρίζεται ο γραμματισμός, ο οποίος περιλαμβάνει το σύνολο των συμπεριφορών του ατόμου, οι οποίες σχετίζονται με τη γραφή και την ανάγνωση. Αυτός ο γραμματισμός παρουσιάζεται στα παιδιά από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής τους και διαρκεί μέχρι την φοίτησή τους στην πρώτη τάξη του σχολείου (Ντίνας & Γώτη, 2016: 24). Επιπλέον, αναδυόμενο ονομάζουμε τον γραμματισμό εκείνο που περιέχει τις στάσεις, τις γνώσεις και τις δεξιότητες, οι οποίες σχετίζονται με την αποκρυπτογράφηση του γραπτού λόγου και την κατανόηση του μηνύματός του. Σχετίζεται επίσης με τη δημιουργία μηνυμάτων κατά την προσχολική ηλικία, δηλαδή τη δημιουργία μικρών φράσεων πριν ξεκινήσει το παιδί τη συστηματική γραφή και ανάγνωση (Σιβηροπούλου & Χατζησαββίδης, 2004: 111-126). Είναι βέβαιο πως ο αναδυόμενος γραμματισμός είναι μια μακρά διαδικασία κατάκτησης του γραμματισμού, η οποία ξεκινά από τα πρώιμα κιόλας στάδια ζωής του ανθρώπου. Συμπεριλαμβάνει τη διερεύνηση και απόκτηση πολλών και περίπλοκων δεξιοτήτων και γνώσεων που σχετίζονται με την κατανόηση και την παραγωγή του «τι είναι» και «πώς»

λειτουργεί ο γραπτός λόγος. Το παιδί έχει την δυνατότητα να μάθει τα γράμματα, τη διάταξη και την φορά της γραφής (Στελλάκης, 2004: 69-79).

1.2.2. Συμβατικός γραμματισμός

Ο συμβατικός γραμματισμός αναφέρεται στην περίοδο που η μάθηση της γραφής και ανάγνωσης γίνεται συστηματικά. Περιλαμβάνει την αποκωδικοποίηση του γραπτού λόγου, την ανάπτυξη της γλωσσικής δεξιότητας, την κατανόηση του γραπτού λόγου και διαρκεί μέχρι το τέλος των σπουδών του ατόμου (Ντίνας & Γώτη, ό.π.).

1.2.3. Οικογενειακός γραμματισμός

Η διαδικασία του αλφαριθμητισμού ξεκινά αρκετά πριν τα παιδιά διδαχθούν τον τρόπο να γράφουν και να διαβάζουν από το σχολείο· αυτή η διαδικασία λαμβάνει χώρα στα πλαίσια της οικογένειας και του κοινωνικού τους περιβάλλοντος. Αφού τα παιδιά ως την ηλικία των 6 ετών έρχονται σε επαφή με τον γραπτό και προφορικό λόγο μέσω της αλληλεπίδρασής του με άτομα την οικογένειάς τους ή του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Συνεπώς η οικογένεια συμμετέχει στην κατάκτηση των δεξιοτήτων της γραφής και ανάγνωσης, και θεωρείται το σημαντικότερο πρότυπο που θα οδηγήσει τα παιδιά στην κατάκτησή τους (Παπούλια- Τζελέπη, 2004: 241-281).

Ο οικογενειακός γραμματισμός είναι οι τρόποι, οι συνήθειες και οι συμπεριφορές των ενήλικων ατόμων, κυρίως των γονέων κατά την διάρκεια της καλλιέργειας του γραμματισμού τόσο μέσα στα στενά όρια του σπιτιού όσο και στο στενό κοινωνικό περιβάλλον των παιδιών (Ντίνας & Γώτη, ό.π.).

1.2.4. Σχολικός γραμματισμός

Σχολικό γραμματισμό ονομάζουμε τον γραμματισμό, ο οποίος καλλιεργείται στο σχολείο. Διδάσκεται από τους δασκάλους και απευθύνεται στα παιδιά (Ντίνας & Γώτη, 2016: 24-31).

Στο σχολείο μέσω του σχεδιασμού δράσεων, οι οποίες εμπεριέχουν δραστηριότητες γραμματισμού, το παιδί μαθαίνει να διερευνά το περιβάλλον γύρω του και να χτίζει δεξιότητες για την κατάκτηση της γραφής και της ανάγνωσης (Στελλάκης, 2004: 69-79). Μέσω του σχολικού γραμματισμού προωθείται η σωματική, η νοητική, η συναισθηματική και η κοινωνική ανάπτυξη των μικρών παιδιών, καθώς μέσω της εκπαίδευσής τους αυξάνονται και οι μαθησιακές τους εμπειρίες με αποτέλεσμα να οδηγηθούν στην κατάκτηση του γραπτού λόγου (Τάφα, 2004: 25-49).

1.2.5. Λειτουργικός γραμματισμός

Ο λειτουργικός γραμματισμός χρησιμοποιήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με σκοπό την ανάδειξη των γνώσεων και των δεξιοτήτων (δηλαδή τη γραφή και την ανάγνωση) που κατακτά το άτομο, το οποίο συμμετέχει στις εγγράμματες δεξιότητες/ δραστηριότητες (Ντίνας & Γώτη, 2016: 24-31).

1.2.6. Πολιτιστικός γραμματισμός

Ως πολιτιστικό γραμματισμό ορίζουμε την απόκτηση των βασικών πληροφοριών, οι οποίες είναι απαραίτητες για την επιβίωση στη σύγχρονη κοινωνία. Ο πολιτιστικός γραμματισμός περιλαμβάνει: την εθνική γλώσσα και τις πολιτιστικές γνώσεις δηλαδή την ιστορία, την πολιτιστική παραγωγή και συγκεκριμένα στοιχεία, τα οποία συγκροτούν μια κουλτούρα και δημιουργούν μια κοινότητα (ό.π.).

1.2.7. Κριτικός γραμματισμός

Κριτικός γραμματισμός ορίζεται ο γραμματισμός, ο οποίος έχει διδάξει στα άτομα να έχουν κριτικό πνεύμα με σκοπό να επεμβαίνουν, να κατανοούν και να διαμορφώνουν τα δρώμενα. Οι Freire & Macedo (1987) θεωρούν πως στόχος του γραμματισμού είναι να απελευθερώσει τους ανθρώπους και να τους μετατρέψει σε κριτικά σκεπτόμενους πολίτες απέναντι στην κοινωνία. Επομένως, μιλάμε πλέον για τον «κριτικό γραμματισμό», ο οποίος δεν έχει την απλουστευτική σημασία της γνώσης της γραφής και της ανάγνωσης, αλλά την έννοια «της

χρήσης της γλώσσας για την παραγωγή νοήματος» (Hasan, 2006: 143). Επίσης, ο Halliday (1989) αναφέρει ότι ο εγγράμματος άνθρωπος μπορεί να κατανοεί και να αποκωδικοποιεί κείμενα παραγόμενα με ποικίλους τρόπους σημείωσης, να αναγνωρίζει τα λανθάνοντα μηνύματα και να τα μετασχηματίζει από τον ένα σημειωτικό τρόπο στον άλλο.

Οι υποστηρικτές του κριτικού γραμματισμού θεωρούν ότι η τεχνική απόκτησης της γραφής και της ανάγνωσης θα πρέπει να είναι ουδέτερη και ο βαθμός κατάκτησής τους εξαρτάται αποκλειστικά από τον μαθητή. Όμως, πίσω από την ουδετερότητα του κριτικού γραμματισμού υποβόσκουν οι κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές των μαθητών. Αφορά τις στάσεις, τις δεξιότητες και τις γνώσεις των μαθητών, οι οποίες διαμορφώνονται στο κοινωνικό και πολιτιστικό του περιβάλλον. Οι μαθητές διαμορφώνουν την κρίση τους συνδυάζοντας και άλλους τρόπους πέρα του γραπτού λόγου, για παράδειγμα κάνουν χρήση των εικόνων, των ήχων και της κίνησης. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, τίθενται σημαντικά κοινωνικά και ιδεολογικά ζητήματα σε σχέση με τον γραμματισμό. Συγκεκριμένα, ο Halliday ορίζει τον κριτικό γραμματισμό ως εκείνα τα γλωσσικά φαινόμενα που συνδέονται με τα κοινωνικά. Ο λόγος είναι ένας κοινά αποδεκτός συνδυασμός ανάμεσα στους τρόπους που χρησιμοποιούνται στην γλώσσα, στον τρόπο σκέψης, στον τρόπο που αισθανόμαστε, που αξιολογούμε και δρούμε. Για να συμβεί αυτό, ο κριτικός γραμματισμός βασίζεται σε ορισμένες αρχές:

- Στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης.
- Στην ανάδειξη των τρόπων μέσω των οποίων πραγματευόμαστε τα κείμενα και στην έμφαση που δίνουμε στον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα απαρτίζει διάφορα κείμενα σύμφωνα βέβαια με την οπτική του δημιουργού.
- Στη συνεργασία όλων των μελών της σχολικής μονάδας, ώστε να παραχθούν και να διαπραγματευτούν όλα τα νοήματα που την αφορούν.
- Τέλος, στην καλλιέργεια της δημιουργικότητας των μαθητών με τη συμμετοχή τους στις διάφορες κειμενικές πρακτικές (Ντίνας & Γώτη, 2016: 35-45).

Εκτενής περιγραφή και σχολιασμός του κριτικού γραμματισμού θα διεξαχθεί στην ενότητα 1.3..

1.2.8. Γραμματισμός των ΜΜΕ/ Μιντιακός γραμματισμός

Ως γραμματισμός των ΜΜΕ ή μιντιακός γραμματισμός θεωρείται η ικανότητα του ανθρώπου να αναζητά, να βρίσκει, να αξιολογεί και να δημιουργεί «προϊόντα» μέσω των ΜΜΕ. Υπάρχει η άποψη ότι παρόλο που τα ΜΜΕ παρουσιάζουν τα γεγονότα, αυτές οι παρουσιάσεις είναι υποκειμενικές. Οι δημοσιογράφοι και οι δημιουργοί των εκπομπών διαλέγουν τι θα δημοσιεύσουν, τα σημεία που θα δοθεί έμφαση, και τι γλώσσα θα χρησιμοποιηθεί. Έτσι, λοιπόν, αυτό το είδους γραμματισμού είναι απαραίτητο για τον χρήστη μιας και μέσω αυτού μαθαίνει να φιλτράρει την ποικιλία των όσων παρουσιάζονται στην τηλεόραση, στις εφημερίδες, στο ραδιόφωνο, στο διαδίκτυο και σε άλλα μέσα ενημέρωσης. Με αυτόν τον τρόπο το νόημα των γεγονότων που του παρουσιάζονται να γίνεται όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικό (Παπούλια – Τζελέπη, 2001: 19-24). Αναλυτικότερα, ο γραμματισμός στα μέσα αφορά την ικανότητα της αξιολόγησης των αναπαραστάσεων των μέσων ενημέρωσης, η οποία εφόσον καλλιεργηθεί θα οδηγήσει στη δυνατότητα δόμησης όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικών νοημάτων από την πλευρά των αποδεκτών (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2011: 26).

1.2.9. Οπτικός γραμματισμός

Στη σύγχρονη εποχή, τα παιδιά από την αρχή της ζωής τους, έρχονται σε επαφή με οπτικά και ακουστικά μέσα, μεγαλώνουν, μαθαίνουν και διδάσκονται παρακολουθώντας τα. Ταυτόχρονα, έχει παρατηρηθεί η αυξανόμενη χρήση πολλαπλών τρόπων παραγωγής νοήματος (γλωσσικών, οπτικών, ακουστικών κ.λπ.), κάτι που καθιστά τα κείμενα πολυτροπικά (Fairclough, 2000: 171). Ως οπτικό γραμματισμό λοιπόν, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κατανόηση των εικόνων, των οπτικών μέσων (π.χ. κινηματογράφο, ζωγραφική, τηλεόραση κ.α.) καθώς και των τρόπων που αυτά λειτουργούν. Η εικόνα δεν είναι αυτό που βλέπουμε, αλλά στην πραγματικότητα μας χειραγωγεί, μας αποπλανά καθώς τα οπτικά μέσα που χρησιμοποιούνται εμπεριέχουν στοιχεία προπαγάνδας. Θα μπορούσε να είναι η ικανότητα έκφρασης μέσω της χρήσης των εικόνων (Τζελέπη- Παπούλια, 2001: 19-24). Ο οπτικός γραμματισμός έχει ως στόχο να βοηθήσει στην κατανόηση της εικόνας και των οπτικών μέσων, όπως είναι η τηλεόραση, καθώς και του τρόπου με τον οποίο αυτά λειτουργούν, με

την αποκάλυψη των δυνατοτήτων χειραγώγησης και προπαγάνδας (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2011: 25-26).

Σύμφωνα με την Avgerinou (2009: 29-30) η ανάπτυξη του οπτικού γραμματισμού βοηθά τους μαθητές να αποκτήσουν συγκεκριμένες ικανότητες, όπως:

- Επίγνωση του οπτικού λεξιλογίου, που περιλαμβάνει τα βασικά συστατικά της οπτικής γλώσσας (π.χ. σημείο, γραμμή, σχήμα, μορφή χώρος, υφή, φωτισμός, χρώμα, κίνηση).
- Επίγνωση των οπτικών συμβάσεων, που αφορούν την ικανότητα να μετατρέπονται οι πληροφορίες κάθε τύπου σε οπτικά στοιχεία με σκοπό την επικοινωνία.
- Οπτική σκέψη, που σχετίζεται με την ικανότητα να μετατρέπονται οι πληροφορίες κάθε τύπου σε οπτικά στοιχεία με σκοπό την επικοινωνία.
- Οπτικοποίηση, διαδικασία διαμόρφωσης μιας εικόνας.
- Λεκτική και οπτική κατανόηση, που σχετίζεται με την συγκροτημένη και λογική σκέψη, η οποία επιτυγχάνεται μέσω των εικόνων.
- Κριτική σκέψη, ως προς την ερμηνεία των εικόνων.
- Οπτική διάκριση, που αφορά την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται τις διαφορές μεταξύ των εικόνων.
- Οπτική αναδόμηση, που μεταφράζεται σε ικανότητα του ατόμου να ανακατασκευάζει ένα οπτικό μήνυμα στην αρχική του μορφή.
- Οπτικός συνδυασμός, ικανότητα δηλαδή του ατόμου να συνδυάζει μεταξύ τους εικόνες με παρόμοιο θέμα, αλλά και εικόνες με αντίστοιχο κείμενο.
- Αναδόμηση του νοήματος μιας εικόνας, που αναφέρεται στην ικανότητα ανακατασκευής μια εικόνας είτε με λεκτικό, είτε με οπτικό τρόπο.
- Κατασκευή νοήματος, που παραπέμπει στην ικανότητα του ατόμου να κατασκευάζει το νόημα από ένα οπτικό μήνυμα.

Συμπερασματικά, αναδεικνύεται η σημαντικότητα της καλλιέργειας του οπτικού γραμματισμού, ο οποίος θα εξοικειώνει τους μελλοντικούς πολίτες με τις χρήσεις της εικόνας και θα τους θωρακίζει απέναντι στους κινδύνους (Pauwels, 2008: 82).

1.3. Κριτικός γραμματισμός και Κριτική Ανάλυση Λόγου

Σε συνέχεια του ορισμού που δόθηκε στο 1.2.7., μπορούμε να ορίσουμε τον κριτικό γραμματισμό ως την μεταφορά μιας ανώτερης υποκειμενικής γνώσης προς το άτομο, η μεταφορά αυτή διαπραγματεύεται μια ιδεολογικά φορτισμένη γνώση, μέσα από ενέργειες οι οποίες προκαλούν αμφισβήτηση, στοχασμό και μη επιφανειακή κρίση (Καραγιαννάκη, 2018: 22-25).

Επιπλέον, ο κριτικός γραμματισμός μπορεί να οδηγήσει τα άτομα από διαφορετικά γλωσσικά και πολιτισμικά υπόβαθρα να αμφισβητήσουν την κυρίαρχη ιδεολογία και δίνει την ικανότητα ανάγνωσης με κριτική ματιά τόσο μέσω των εμπειριών τους όσο και μέσα από την ευρύτερη πραγματικότητα. Μέσω του κριτικού γραμματισμού τα άτομα μπορούν και αντιστέκονται στην πολιτική και πολιτιστική επιβολή καθώς και αυτό δεν ορίζεται ως μια ικανότητα, αλλά ως δυνατότητα ερμηνείας και παρέμβασης στον κόσμο. Ακόμη ο κριτικός γραμματισμός τονίζει και αναδεικνύει την πολιτισμική και τη γλωσσική ετερότητα, αυτό συμβαίνει διότι δεν παραμένει στις απαιτήσεις που υπάρχουν στο σχολείο αλλά μελετά τη σχέση γλώσσας και εξουσίας και προσφέρει τη δυνατότητα αμφισβήτησης του επιφανειακού νοήματος (Αγάπογλου, 2014).

Ο κριτικός γραμματισμός χρησιμοποιεί στοιχεία από:

- Τη δομιστική προσέγγιση, η οποία κάνει χρήση γραμματοσυντακτικών στοιχείων, τα οποία αποτελούν εργαλεία για τη δημιουργία κειμένων
- Την επικοινωνιακή προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικοί παράμετροι και η χρήση της γλώσσας βρίσκονται σε αλληλεπιδραστική σχέση και
- Την κειμενοκεντρική προσέγγιση, στην οποία το κείμενο αποτελεί τη βασική μονάδα επικοινωνίας (Καραγιαννάκη, 2018: 23).

Το κείμενο από την πλευρά του θα πρέπει να αποτελείται από πλαισιωμένες δομές για αναπαραγωγή, δεν θα πρέπει να περιορίζει τη γλωσσική διδασκαλία, θα πρέπει να επιλέγεται κατά τέτοιον τρόπο ώστε να επιτυγχάνονται οι κοινωνικοί και νοηματικοί στόχοι. Μέσω της μελέτης του θα πρέπει να αναδεικνύεται η δημιουργικότητα των ατόμων, δηλαδή ο τρόπος που τα άτομα δημιουργούν κείμενα ως μέσα κοινωνικής δράσης, παρέμβασης και μη αποδοχής των εξουσιαστικών λόγων (ό.π.).

Ο κριτικός γραμματισμός διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην γλωσσική εκπαίδευση από τη δεκαετία του 1990, παρόλο που οι καταβολές του εμφανίζονται στο 1960. Σύμφωνα με την κριτική θεωρητική παράδοση η εκπαίδευση, το σχολείο, γλωσσική διδασκαλία και τα κείμενα δεν θεωρούνται πια ουδέτερα μέσα παρουσίασης της αλήθειας, αλλά γίνονται κατανοητά όταν βρίσκονται σε στενή συνάρτηση με την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα. Το περιεχόμενο του κριτικού γραμματισμού διαφέρει εξαιτίας της τοπικότητας, της ιστορικής συγκυρίας, των ήδη υπαρχόντων επιστημονικών παραδόσεων και από την εκάστοτε εκπαιδευτική εμπειρία (Κουτσογιάννης, 2014).

Επί προσθέτως, ο κριτικός γραμματισμός θέλει να τονίσει το «κοινωνικό γίνεσθαι» και θέτει ως σπουδαία την κατάκτηση της γλώσσας, την κριτική διερεύνηση των λόγων που διαμορφώνουν τα κείμενα και την αναστοχαστική του προσέγγιση. Δύο είναι οι έννοιες που κυριαρχούν: πρώτον, η αμφισβήτηση εδραιωμένων λόγων και θεσμών και δεύτερον, η κριτική που γίνεται με τέτοιον τρόπο, ο οποίος επιτρέπει την αποκρυπτογράφηση των κρυφών νοημάτων (Καραγιαννάκη, 2018: 24). Ο κριτικός γραμματισμός προωθεί την παραγωγή λόγου και τον παραγωγικό διάλογο μεταξύ του αναγνώστη των κειμένων και του ίδιου του κειμένου, με σκοπό να νομιμοποιηθεί ένας διαφορετικός λόγος, ο οποίο θα έχει την δυνατότητα να κάνει γνωστή την πληθώρα των διαφορετικών φωνών που υπάρχουν στην κοινωνία για την κατασκευή της δημοκρατίας (Αγάπογλου, 2014).

Ένας ακόμη στόχος του κριτικού γραμματισμού είναι η καλλιέργεια της κριτικής γραμματικής επίγνωσης, η οποία μπορεί να κάνει τη σύνδεση μεταξύ των γλωσσικών και ιδεολογικών μηχανισμών. Η ανάπτυξή της βέβαια έχει ως προϋπόθεση την εναρμόνιση συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών με την παραγωγή συγκεκριμένων νοημάτων. Τέλος, μέσω της κριτικής γραμματικής επίγνωσης προκαλείται αμφισβήτηση σε εδραιωμένες εκδοχές της πραγματικότητας, οι οποίες αποτελούσαν κοινή λογική (ό.π.).

Ο κριτικός γραμματισμός, σύμφωνα με τον John Dewey (όπ. αναφ. Ψαριανός, 2014), συνδέεται με την έννοια της κριτικής παιδαγωγικής. Ο Dewey επικεντρώνεται στο γεγονός ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να έχει στόχο τη δημιουργία πολιτών, οι οποίοι θα αποδέχονται την κοινωνική αλλαγή ως φυσική εξέλιξη της κοινωνίας.

Η ανάλυση του λόγου αποτελεί τον διεπιστημονικό εκείνο κλάδο που έρχεται σε αλληλεπίδραση με μια πληθώρα άλλων επιστημονικών κλάδων. Όμως, αποτελεί έναν γενικό όρο, ο οποίος αποτελείται από πολλές και ποικίλες προσεγγίσεις και μεθόδους (Καραγιαννάκη, 2018: 17).

Οι Jorgensen & Phillips (όπ. αναφ. Καραγιαννάκη, 2018: ό.π.) διέκριναν τρεις προσεγγίσεις για την ανάλυση του λόγου:

- Την ανάλυση του λόγου κατά τους Laclau & Mauffe.
- Την Κριτική Ανάλυση Λόγου (Κ.Α.Λ.) και
- Την ψυχολογία λόγου.

Σε αυτό το σημείο εμείς θα επικεντρωθούμε στην Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου [(Κ.Α.Λ.) ή (Critical Discourse Analysis)] θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση του λόγου και συνδέει τη γλωσσική με την κοινωνική ανάλυση. Μέσω αυτής γίνεται φανερός ο ηγεμονικός ρόλος των κυρίαρχων πρακτικών λόγου, οι οποίες πρακτικές έχουν τη δυνατότητα να κάνουν νόμιμες τις ήδη καθιερωμένες απόψεις σχετικά με τον κόσμο (Καραγιαννάκη, 2018: 40-42). Σύμφωνα με τον Van Dijk (2001: 467), η Κριτική Ανάλυση Λόγου είναι μια κριτική προοπτική, που συναντάται σε όλους τους επιμέρους κλάδους των σπουδών του λόγου, και αποτελεί, όχι μία απλή θεωρία ή μέθοδο, αλλά έναν συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης των κειμένων, μία προσέγγιση με άποψη.

Σε αυτή κατηγορία της ανάλυσης λόγου χρησιμοποιούμε το επίθετο «κριτική» αφενός για να κάνουμε γνωστή την πρόθεσή μας να αποκαλύψουμε μέσω αυτής τις μη φανερές σχέσεις της γλώσσας με την ιδεολογία και την εξουσία, αφετέρου διότι ασκεί κριτική στους δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσα στις ιδιότητες των κειμένων και στις κοινωνικές διαδικασίες και σχέσεις. Η Κριτική Ανάλυση Λόγου, λοιπόν, μελετά τον τρόπο με τον οποίο η κατάχρηση εξουσίας, η ανισότητα και η κυριαρχία μπορούν να θεσπιστούν και να παραχθούν μέσω του λόγου, τόσο του προφορικού όσο και του γραπτού (ό.π.).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis) λοιπόν, ασχολείται με τους τρόπους μέσω των οποίων οι κοινωνικοπολιτισμικές και ιδεολογικές αντιλήψεις απεικονίζονται στη

γλώσσα. Σύμφωνα με την ανάλυση λόγου τα κείμενα αποτελούν γλωσσικές μονάδες με νόημα, το οποίο προκύπτει μέσω της χρήσης τους σε συγκεκριμένες καταστάσεις, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν συστατικό στοιχείο του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2006: 117-118).

Επίσης, μέσω της γλώσσας, η οποία αποτελεί το μέσο επιβολής της κυριαρχίας και εξουσίας στην κοινωνία, μεταφέρεται μια ιδεολογία. Χρησιμοποιώντας, την Κριτική Ανάλυση Λόγου, οι ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο αποκτούν την ικανότητα να διαμορφώσουν την δική τους κρίση και να αναλύσουν μέσω της δικής τους οπτικής τη γλώσσα αυτών που κατέχουν και ασκούν την εξουσία. Έτσι, η Κριτική Ανάλυση Λόγου έχει ως στόχο να αναδειχθούν οι σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των γλωσσικών μηχανισμών και των κοινωνικών φαινομένων, καθώς και να αφυπνιστούν οι πολίτες. Με άλλα λόγια, η Κριτική Ανάλυση Λόγου στοχεύει στην εξέταση των μη επιφανειακών νοημάτων με δύο τρόπους: πρώτον, μέσω της ανάλυσης των λειτουργιών των κειμένων που υπάρχουν στα κοινωνικοπολιτισμικά συμφραζόμενα και δεύτερον, μέσω της οργανωμένης γλώσσας (Καραγιαννάκη, ό.π.). Ταυτόχρονα, η Κριτική Ανάλυση Λόγου επικεντρώνεται σε εκείνες τις μορφές λόγου με τη μεγαλύτερη επιρροή, για παράδειγμα, σε αυτές της πολιτικής και των μέσων ενημέρωσης, καθώς στα σχετιζόμενα με αυτούς τους θεσμούς κείμενα εντοπίζονται τα περισσότερα ζητήματα εξουσίας και κοινωνικής ανισότητας (Στάμου, 2014: 151-152). Γίνεται προσπάθεια ανάλυσης του περιεχομένου τους, αρθρώνεται η ουσία τους και οι κοινωνικοπολιτικοί περιορισμοί τους, σε κοινωνικά και πολιτικά θέματα που συνδέονται με τα κείμενα και τη δημιουργία τους. Η γλωσσική υπόσταση εμφανίζεται πάντα «προ – κατασκευασμένη», δηλαδή οργανωμένη και προετοιμασμένη από τις ιδεολογίες που κυριαρχούν και το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον. Η γλωσσική μορφή δεν απεικονίζει αντικειμενικά την εξωτερική πραγματικότητα, αλλά αποτελεί σε μεγάλο βαθμό την ίδια την πραγματικότητα και την γνώση μας για αυτήν (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2006: 117-118).

Η σύγχρονη έρευνα έχει εστιάσει στα εξής σημεία:

- Στους τρόπους που τα κείμενα καλλιεργούν και παρουσιάζουν τις σχέσεις εξουσίας, κοινωνικοπολιτικού και πολιτισμικού ηγεμονισμού με συγκεκριμένες λεξιλογικές και συντακτικές επιλογές.

- Στο στοιχείο της «τροπικότητας» ως μηχανισμό δήλωσης των συγκρούσεων μεταξύ των ιδεολογικών συστημάτων και
- Στους τρόπους με τους οποίους στη διάρκεια μιας συνέντευξης οι δημοσιογράφοι, ως φορείς μιας νομιμοποιημένης δύναμης ασκούν επιρροή στους προσκεκλημένους συνομιλητές τους (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2020: 111-113).

Εντούτοις, ακόμη και η Κριτική Ανάλυση Λόγου έχει υποστεί κριτική για ελλείψεις που παρατηρήθηκαν σε ορισμένες αρχές. Πρώτον, θεωρήθηκε ότι παραμέλησε την προφορική επικοινωνία και επικεντρώθηκε στον γραπτό λόγο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αντιμετωπιστεί το κείμενο ως ένα ολοκληρωμένο προϊόν και όχι ως μια διαδικασία, η οποία εξελίσσεται. Έτσι το αναγνωστικό κοινό θεωρείται παθητικός δέκτης και όχι ενεργός. Δεύτερο σημείο για το οποίο δέχθηκε κριτική ήταν οι προσεγγίσεις που χρησιμοποίησε, διότι μέσω αυτών αναδείχθηκαν ανισότητες στη γλωσσική επικοινωνία, οι οποίες δε θα πρέπει να παραμένουν στη διαπίστωση αλλά να συνοδεύονται από εμπεριστατωμένες προτάσεις για τη μείωση της εξουσίας και του σωβινισμού των κειμένων. Και τέλος, ακόμη και τα κείμενα των θερμών υποστηρικτών της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου δεν κατάφεραν να αποστασιοποιηθούν από ιδεολογικές και ηγεμονικές σκοπιμότητες, αφού χρησιμοποιούν γλώσσα, στην οποία δεν έχουν όλοι πρόσβαση, είναι επιστημονική. Παρόλα αυτά αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο ανάλυσης του λόγου (ό.π.).

Συνεπώς, σκοπός του κριτικού γραμματισμού και κατ' επέκταση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου είναι να μπορούν τα άτομα να κάνουν ανάκριση των κειμένων, να αναγνωρίζουν τον λόγο που έγιναν οι συγκεκριμένες λεξιλογικές και γραμματικές επιλογές του συγγραφέα και να γνωρίζουν το επικοινωνιακό πλαίσιο του κειμένου, καθώς και να αξιολογούν τα κείμενα ως προς την αποτελεσματικότητά τους και να είναι σε θέση να αρθρώνουν το δικό τους λόγο ως απάντηση στους λόγους των άλλων (Αγάπογλου, 2014).

2. Ο κριτικός γραμματισμός στην εκπαίδευση και την κοινωνία

2.1. Κριτικός γραμματισμός στα Μ.Μ.Ε.

Το άτομο από την παιδική και νηπιακή του ηλικία βρίσκεται στο κέντρο διαφόρων ιδεολογικών και διαφημιστικών μηνυμάτων από τα ΜΜΕ. Για να μπορέσει να προστατευθεί από αυτά τα μηνύματα θα πρέπει το σχολείο να τον εφοδιάσει με τις κατάλληλες εφαρμογές γραμματισμού. Η εκπαίδευση των παιδιών θα πρέπει να έχει ως πρωταρχικό στόχο την καλλιέργεια της κριτικής «ανάγνωσης» και αυτό διότι η ψηφιακή εποχή στην οποία ζούμε μεταβάλλεται ταχύτατα και κατορθώνει να μεταβάλλει την αξία και την ευρύτητα της πληροφορίας και επικοινωνίας σε σχέση με την εκπαίδευση. Συνεπώς η κριτική παιδαγωγική είναι η συγκρότηση μιας παιδαγωγικής της αμφισβήτησης και της αντίστασης. Επομένως, ο κριτικός γραμματισμός αναφέρεται σε εκείνους που ασχολούνται με την εκπαίδευση και προσπαθούν να αντισταθούν στην επίθεση που δέχονται από τα επιχειρηματικά συμφέροντα και την επιρροή που έχουν στην εκπαίδευση (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2020: 207-211). Στην Κριτική Ανάλυση Λόγου γίνεται φανερό ότι οι σχέσεις των κειμένων και της κοινωνίας δεν είναι άμεσες αλλά παρεμβαίνουν τόσο κοινωνικές πρακτικές όσο και πρακτικές λόγου. Οι πρακτικές αυτές λόγου περιλαμβάνουν τις συμβάσεις και τους κανόνες δημιουργίας και πρόσληψης των κειμενικών ειδών, των λειτουργικών ποικιλιών και του ύφους (Γούτσος, 2017:346-387). Μέσω του κριτικού γραμματισμού δίνεται η ευκαιρία για διεξαγωγή ελέγχου και μετριασμό της άκριτης αναπαραγωγής στερεοτυπικών στάσεων καθώς και μιας ανθρωπιστικής παιδείας των διαφόρων προβλημάτων. Ο δημοσιογραφικός λόγος μετατρέπει τον δέκτη σε αναλυτή, ο οποίος προσλαμβάνει και αναλύει το περιεχόμενο των γεγονότων ανάλογα με τις δεξιότητες και το ιδεολογικό φορτίο και φίλτρο που διαθέτει (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2020: 199-206). Ο λόγος των ΜΜΕ αποτελεί κατά κύριο λόγο αντικείμενο προσεγγίσεων της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, καθώς αποτελεί εκείνο το πεδίο που μπορεί να αλλάξει και να διαμορφώσει τον δημόσιο λόγο και κατ' επέκταση τις ιδεολογίες και να επιβάλλει τον έλεγχο και την εξουσία (Γούτσος, 2017: 346-387).

Ο δέκτης θα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι ο ρόλος του είναι συγκρουσιακός. Πιο αναλυτικά, οι δέκτες θα πρέπει να στοχεύουν στον «αυθεντικό κριτικό γραμματισμό» (critical literacy) και να είναι σε θέση να μπορούν να αποκρυπτογραφούν τις λέξεις, να αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό τις φαινομενικά αγαθές δομές, να αναλύουν και να επεξεργάζονται με κριτική διάθεση τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται κάθε φορά από τα ΜΜΕ³ (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2020: 212-217).

2.1.1. Η ανάλυση του ρόλου των Μ.Μ.Ε. στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης

Στην εποχή μας ο ρόλος των ΜΜΕ είναι κατά κύριο λόγο διεκπεραιωτικός, μιας και γίνεται προσπάθεια να επιλυθούν τα αιτήματα/ προβλήματα των πολιτών. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τα ΜΜΕ από την μία δύναται να χαρακτηριστούν ως εκπρόσωποι των πολιτών, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τις συνέπειες των προβλημάτων που προκύπτουν στο κράτος και από την άλλη πλευρά είναι αυτά που έχουν ενεργό ρόλο στη διαχείριση και επίλυση αυτών των προβλημάτων (Κουντούρη, 2012: 213-230). Η διεκπεραιωτική τους λειτουργία ορίζεται ως σχέση μεσολάβησης, η οποία δημιουργείται ανάμεσα στον δημοσιογράφο και στους εκπροσώπους κυρίως της πολιτικής εξουσίας (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2012: 89-105). Τα ΜΜΕ είναι κατασκευασμένα με αυτό τον τρόπο, ώστε να αποτελούν την σπονδυλική στήλη της Δημοκρατίας. Οι κύριοι ρόλοι τους είναι: να πληροφορούν τον ψηφοφόρο για το τι θα επιλέξει, να έχουν τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας, να μπορούν να καταγράφουν και να αναδεικνύουν τα προς διαβούλευση θέματα, να παρέχουν έγκυρη γνώση και να δημιουργούν ενεργούς πολίτες⁴ (Παπάνης, 2012: 199-212). Αυτό το είδος της δημοσιογραφίας τίθεται στην ευχέρεια των πολιτών, όπου μέσω μιας «λαϊκίστικης έκφρασης» γίνονται αναλύσεις για: την κοινωνική διάσταση του δημοσιογραφικού λόγου, η οποία αναλύει τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις, την εξουσιαστική λειτουργία, με την έννοια ότι ο παραγωγός έχει πρόσβαση στις πηγές της πληροφόρησης και τους μηχανισμούς εξουσίας, αλλά και την μετατροπή της εμπειρίας του ατόμου από

³ Δημιουργούνται περιορισμοί και έλεγχοι της μετάδοσης των γεγονότων, παραπληροφόρηση καθώς και κατήχηση του ιδεολογικού εμποτισμού (indoctrination) με σκοπό να εξυπηρετηθούν αυτά τα συμφέροντα (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2020: 212-217).

⁴ Αντιθέτως, υπάρχουν φορές που τα ΜΜΕ συσπειρώνονται με τις οικονομικές βλέψεις της τάξης που θα έπρεπε να ασκήσουν κριτική, αυτό συμβαίνει διότι οι ιδιοκτήτες τους μεταπηδούν και οι ίδιοι στην ελίτ του δημοσίου βίου (Παπάνης, 2012: 119-212).

προσωπική σε δημόσια (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, ό.π.). Γενικά τα ΜΜΕ προσπαθούν να αναλύσουν την πολιτική και οικονομική κατάσταση και το πώς αυτή επηρεάζει την καθημερινότητα των πολιτών (Παπάνης, ό.π.).

Φανερή είναι και η αλλαγή στην θεματολογία των ΜΜΕ. Συγκεκριμένα, η πολιτική και συλλογική προσέγγιση των θεμάτων αλλάζει και γίνεται προσωποκεντρική και με έμμεσο τρόπο πολιτική και εξατομικευμένη (Κουντούρη, 2012: 213-230). Για το λόγο αυτό, τα ΜΜΕ προσπαθούν να καλλιεργήσουν μια «στάση υψηλής απαιτηλής οικειότητας και εικονικής ευμένειας» από την πλευρά των δημοσιογράφων έναντι του τηλεοπτικού κοινού. Ως αποδέκτες της προπαγάνδας και στη συνέχεια ως καταναλωτές, οι τηλεθεατές θα πρέπει να ανταποκριθούν με συγκεκριμένο τρόπο στα τηλεοπτικά ερεθίσματα και να ενδώσουν σε αυτά μιας και μέσω αυτών καθοδηγούνται (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2012: 89-105). Οι δημοσιογράφοι σκοπίζουν ή μη προσπαθούν να γίνουν οι «άνθρωποι της διπλανής πόρτας» και να δημιουργήσουν με το κοινό σχέση οικειότητας και εμπιστοσύνης. Μέσω της κατάργησης των αποστάσεων του ιδιωτικού από το δημόσιο, της συμπαράταξης του δημοσιογράφου με το κοινό, της κυριαρχίας του συναισθήματος και της λαϊκής θεματολογίας. Με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας καθημερινής γλώσσας στη δημόσια σφαίρα και την έκφραση συναισθημάτων τρυφερότητας, απελπισίας, ειρωνείας και αναίδειας απέναντι στην κυρίαρχη τάξη και στις δομές της (ό.π.).

Όμως, τα ΜΜΕ με την μορφή που έχουν πάρει σήμερα έχουν καταφέρει να αποκτήσουν ένα σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της κοινωνικής και πολιτικής σκέψης των ατόμων. Υπό την έννοια ότι αποθαρρύνουν τους πολίτες από την ενεργή συμμετοχή τους στις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες. Τους εμποδίζουν με σκοπό να μη διαμορφωθούν ως ολοκληρωμένοι και συνειδητοποιημένοι πολίτες καθώς και να μην ενισχύσουν την κριτική τους ικανότητα (Παπάνης, 2012: 199-212). Επιπλέον, δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι τα ΜΜΕ συνδέονται με τα πολιτικά συμφέροντα, αφού υπάρχει αλληλένδετη σχέση πολιτικής και ΜΜΕ με αποτέλεσμα να μπορούν να χαρακτηριστούν ως μέσο προπαγάνδας. Συχνά τα ΜΜΕ προσπαθούν να οδηγήσουν και να επηρεάσουν τις απόψεις των πολιτών και να τους επιβάλλουν ποιο είναι το σημαντικό και ποιο όχι. Αυτό το κατορθώνουν μέσω της επιλεκτικής παρουσίασης των θεμάτων, του τρόπου σχολιασμού και της ερμηνείας που δίνουν τα ίδια τα ΜΜΕ στα γεγονότα, καθώς και την προβολή των προτύπων ζωής και αξιών (ό.π.).

2.1.2. Ο παιδευτικός ρόλος του κριτικού γραμματισμού

Στις μέρες μας τόσο η πολιτιστική όσο και η γλωσσική πορεία του κράτους έχει αλλάξει και αυτό οφείλεται στην παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του κράτους έχει αρχίσει να μικραίνει και υποβαθμίζεται σταδιακά, με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να θεωρείται ως ένα εμπορεύσιμο προϊόν παρά ως μια ελεύθερη υπηρεσία που διατίθεται από το κράτος στους πολίτες. Παρόλο που ο γραμματισμός είχε ως στόχο να διδάξει στους πολίτες γραφή και ανάγνωση στην επίσημη εθνική τους γλώσσα και να τους κάνει όλους ίδιους, παρατηρείται στο πλαίσιο της βαθμιαίας σμίκρυνσης του κράτους, μια σταδιακή συρρίκνωση της εκπαίδευσης με συνέπεια να περιορίζεται ο ρόλος της στα απολύτως απαραίτητα, δηλαδή στον γραμματισμό που περιορίζεται στην φωνολογική εκπαίδευση και σε ανέξοδα μηχανικά τεστ κατανόησης (Kalantzis, 2019:70-76). Βαθμιαία, όμως, ο ρόλος των σχολείων αρχίζει να αλλάζει και αρχίζει να προάγεται η γλωσσική και πολιτισμική διαφορετικότητα. Οι μαθητές μαθαίνουν νέες δεξιότητες, όπως τον τρόπο να διαχειρίζονται τις διαφορές των κοινωνικών γλωσσών και διαλέκτων και την εναλλαγή μεταξύ κωδίκων επικοινωνίας. Έτσι, λοιπόν, η γνώση και η γλώσσα αρχίζουν δειλά δειλά να αποκτούνται μέσω των επικοινωνιακών σχέσεων, οι οποίες έχουν ως στόχο την ένταξη των παιδιών σε μια κοινωνία που κυριαρχεί η γραπτή επικοινωνία (ό.π.).

Στόχος του κριτικού γραμματισμού είναι ο μαθητής να είναι σε θέση να κατακτήσει την δεξιότητα διάκρισης της ιδεολογικής διάστασης της γλώσσας, να μπορεί να αντιστέκεται κριτικά σε διακριτά ή μη νοήματα, τα οποία χρησιμοποιούνται για να καταπιέσουν κάποιες κοινωνικές ομάδες και να δικαιωνίσουν τα στερεότυπα. Να μπορούν να αμφισβητούν οτιδήποτε τους παρουσιάζεται ως αντικειμενικό και κανονικό καθώς και να μην αποδέχονται τον κόσμο που τους περιβάλλει ως στατικό πλαίσιο. Εν τέλει να διεκδικούν δημοκρατικά τα δικαιώματά τους. Γενικά ο κριτικός γραμματισμός διαμορφώνει κριτικά όντα με σκοπό να έχουν την ικανότητα με κριτικό τρόπο να διαπραγματεύονται τον κόσμο μέσω των κειμένων που παράγονται και βαθμιαία τους μετατρέπει σε ενεργούς πολίτες (Δουζίνα, 2014).

Πιο αναλυτικά, μέσω του κριτικού γραμματισμού αναδείχθηκαν τρόποι ανάλυσης και δημιουργίας κειμένων τόσο για τα παραδοσιακά όσο και για τα νέα μέσα επικοινωνίας. Στα κείμενα που ασκήθηκε κριτική πραγματεύονταν σημαντικά ζητήματα της καθημερινότητας, όπως είναι οι κοινωνικές διακρίσεις. Αυτοί οι τρόποι ανάλυσης βασίστηκαν στις εμπειρίες

και στα ενδιαφέροντα που έχουν αποκτήσει τα άτομα πολλές φορές εκτός των δομών της εκπαίδευσης. Ωστόσο, για να φτάσει κανείς να κάνει σωστή χρήση του κριτικού γραμματισμού θα πρέπει να τον διδαχθεί συστηματικά και επιστημονικά και τον ρόλο του εκπαιδευτή του κριτικού γραμματισμού έχει αναλάβει το σχολείο, στο οποίο οι μαθητές μαθαίνουν να ανακαλύπτουν τις κοσμοθεωρίες και το ιδεολογικό υπόβαθρο των αξιών και των συμπεριφορών που υπάρχουν σε ένα κείμενο. Μαθαίνουν ότι τα κείμενα δεν είναι αντικειμενικά και ότι κατακλύζονται από πολλά υποκειμενικά στοιχεία και προσπαθούν να δημιουργήσουν διαφορετικές απόψεις εξετάζοντάς τα από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Όλα αυτά τα καταφέρνουν έχοντας υιοθετήσει τον ρόλο του «ανακριτή» και ερευνητή (Kalantzis, 2019: 222-225).

Μέσω του κριτικού γραμματισμού γίνεται προσπάθεια να καλλιεργηθεί η κριτική συνείδηση, δηλαδή να μπορούν τα άτομα να αντιληφθούν ότι τα νοήματα είναι κατά το πλείστο διαπραγματεύσιμα και προϊόντα κοινωνικής πάλης. Μέσω του κριτικού γραμματισμού γίνονται φανεροί οι τρόποι που χρησιμοποιούνται διαμέσου των γλωσσικών στοιχείων για να προβληθούν οι σχέσεις της εξουσίας και της ιδεολογίας, τις οποίες τα άτομα δεν αντιλαμβάνονται. Για να είναι σε θέση τα άτομα να διακρίνουν αυτά τα γλωσσικά στοιχεία θα πρέπει μέσα από την κριτική σκέψη να κάνουν συσχετισμούς και αναλύσεις ιδεών, να σέβονται τους άλλους και να έχουν ως στόχο την κριτική που θα βελτιώσει τον κόσμο γύρω τους (Γκένιου, 2014).

Επιπλέον, τον κριτικό γραμματισμό θα μπορούσαμε να τον ορίσουμε ως το μέσο εξέτασης ζητημάτων, τα οποία αφορούν τον πραγματικό κόσμο καθώς και την παραγωγή κειμένων που καταπιάνονται με θέματα που προβληματίζουν και ενδιαφέρουν τόσο τα άτομα όσο και τις τοπικές κοινότητες (Kalantzis., 2019: 70-76).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ρόλος του κριτικού γραμματισμού είναι να αμφισβητεί τους κυρίαρχους μύθους καθώς και να «διαβάξει» με κριτικό τρόπο όσα συμβαίνουν γύρω του και να προωθεί τα ανώτερα επίπεδα σκέψης στα άτομα. Ο κριτικός γραμματισμός δεν παραμένει μόνο στα στενά πλαίσια του σχολείου, αλλά δίνει τη δυνατότητα να αμφισβητείται το επιφανειακό νόημα μέσα από την αναζήτηση απαντήσεων σε ερωτήματα όπως: ποιος/α είναι ο/η συγγραφέας του κειμένου, ποιος ο σκοπός του κειμένου, πού απευθύνεται το κείμενο, ποιας ομάδας τα συμφέροντα υπηρετεί, πώς λειτουργεί το κείμενο στον αναγνώστη,

θα μπορούσε να γραφθεί με διαφορετικό τρόπο. Για να δοθούν απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα θα πρέπει να αναπτυχθεί η κριτική σκέψη, μέσω της οποίας αξιολογούνται οι πληροφορίες, τα άτομα μπορούν να ασκήσουν κριτική σε οποιαδήποτε γνώμη και άποψη τους παρουσιαστεί καθώς και να αναπτυχθούν ικανότητες και δεξιότητες που σχετίζονται με τη διάκριση και την αξιοπιστία μιας πηγής ή και το πόσο ακριβής είναι μια δήλωση. Επίσης, η κριτική σκέψη ενεργοποιείται μέσω της ανάγνωσης κειμένων με κριτικό τρόπο και προτρέπει/παροτρύνει το άτομο να αξιολογήσει την αυθεντικότητα, την ακρίβεια και την αξία των γνώσεων και των επιχειρημάτων ενός κειμένου. Με αυτόν το τρόπο γίνεται προσπάθεια να δημιουργηθεί ένας ενεργός γραμματισμός, μέσω του οποίου τα άτομα χρησιμοποιώντας τη γλώσσα θα αποκτήσουν τη δυνατότητα να σκέφτονται, να δημιουργούν και να αμφισβητούν, δεξιότητες που είναι απαραίτητες σε εποχές που χαρακτηρίζονται από ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και καταιγισμό μηνυμάτων και πληροφοριών (Αγάπογλου & Καπετανίδου, 2014).

Τέλος, ο ρόλος που διαδραματίζει ο κριτικός γραμματισμός μπορεί να χαρακτηριστεί με την αξία της δημοκρατίας μιας και το άτομο ενεργεί σε πραγματικά ζητήματα και προβλήματα της καθημερινότητας που τον αφορούν, οι μαθητές είναι ενεργοί και συμμετέχουν, καλλιεργείται μέσω της εκπαίδευσης και υπάρχει προσωπικός και κοινωνικός μετασχηματισμός (Kalantzis, 2019: 220).

2.2. Ψηφιακός γραμματισμός και μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Ψηφιακός γραμματισμός ορίζεται η μάθηση κατά την οποία χρησιμοποιούνται τεχνολογικά εργαλεία, με αποτέλεσμα η γνώση να προσεγγίζεται με ενεργό και βιωματικό τρόπο, να αποκτώνται τεχνολογικές και μη δεξιότητες και στάσεις απέναντι στην χρήση της τεχνολογίας και δημιουργείται ευαισθητοποίηση απέναντι σε θέματα που αφορούν το ευρύ κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Τα άτομα είναι σε θέση να αναπτύξουν νέες δεξιότητες, να αλλάξουν τους ρόλους που επιτελούν καθώς και τα μέσα που χρησιμοποιούν. Έτσι λοιπόν, η χρήση τεχνολογικών μέσων οδηγεί σε ένα νέο τρόπο μάθησης, το οποίο χαρακτηρίζεται από: δεξιότητες επιλογής και οργάνωσης της πληροφορίας, ανάπτυξης συνεργατικών ικανοτήτων, ο ρόλος του εκπαιδευόμενου αλλάζει και γίνεται ενεργός που συνδημιουργεί και δεν είναι

πια παθητικός δέκτης, και τέλος δημιουργούνται εξατομικευμένες μαθησιακές διαδικασίες, οι οποίες προσαρμόζονται στις ανάγκες και στα προσωπικά ενδιαφέροντα του εκπαιδευόμενου. Ο ψηφιακός γραμματισμός δίνει την ικανότητα σε όλους τους συμμετέχοντες να αναπτύξουν δεξιότητες όπως: να αναστοχαστούν πάνω στις δράσεις τους και στις δράσεις άλλων και να αναπτύξουν δεξιότητες υψηλού επιπέδου, όπως για παράδειγμα η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης (Κουκλατζίδου & Γκουντούμα, 2014).

Έτσι, ψηφιακός γραμματισμός δεν είναι απλά η εξοικείωση του ατόμου με τις νέες τεχνολογίες ή απόκτηση των βασικών δεξιοτήτων χρήσης ενός υπολογιστή, αλλά είναι και η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης που καθιστά τον συμμετέχοντα δραστήριο μέσω της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Θα μπορούσαμε να ορίσουμε τον ψηφιακό γραμματισμό ως την ικανότητα κατανόησης και χρήσης πολλών μορφών πληροφορίας, η οποία αναζητείται μέσα σε ένα ευρύ σύνολο πηγών και οι οποίες παρουσιάζονται μέσα από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Ο ψηφιακός γραμματισμός δεν είναι μόνο η αναγνώριση και η ανάγνωση μιας πληροφορίας, αλλά περιλαμβάνει δεξιότητες αναζήτησης της πληροφορίας, την κατανόηση όσων διαβάσει κάποιος αλλά και την ικανότητα να μπορεί να κάνει χρήση της πληροφορίας στη ζωή του. Για το λόγο αυτό, το βασικότερο στοιχείο είναι η κριτική σκέψη και όχι τόσο οι τεχνικές δεξιότητες, έτσι δίνεται βαρύτητα στην κριτική αναζήτηση και εκτίμηση της πληροφορίας στο διαδίκτυο και όχι στους τρόπους μέσω των οποίων υπάρχει πρόσβαση στις πληροφορίες (Γιαννακοπούλου & Μπάτζιου, 2012: 455-462).

Ο ψηφιακός γραμματισμός θα μπορούσε να οριστεί και ως το σύνολο των στάσεων, των αντιλήψεων και των δεξιοτήτων που χρησιμοποιούνται για τον χειρισμό και τη μετάδοση μιας πληροφορίας και την έγκυρη γνώση με αποτελεσματικό τρόπο κάνοντας χρήση ποικίλων μέσων και μορφών. Είναι ένα σύνολο αλληλένδετων και αλληλοεπικαλυπτόμενων συστατικών στοιχείων, τα οποία είναι η κατανόηση, η ηλεκτρονική ασφάλεια, η αποτελεσματική επικοινωνία, η συνεργατικότητα, η ικανότητα εύρεσης και επιλογής πληροφορίας και οι λειτουργικές δεξιότητες. Όλα αυτά μπορούν να καθοδηγήσουν το άτομο να δημιουργήσει εξακριβωμένα νοήματα μέσω των ψηφιακών τεχνολογιών. Ο ψηφιακός γραμματισμός έχει διττή έννοια και χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους με διαφορετικό επιστημονικό και μορφωτικό υπόβαθρο αλλά και με διαφορετικές προθέσεις (ό.π.).

Τα ψηφιακά μέσα αποτελούνται από νέες κειμενικές μορφές, οι οποίες περιλαμβάνουν εικόνες, βίντεο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και βιντεοπαιχνίδια. Αυτές οι μορφές μπορούν και αμφισβητούν και προσδιορίζουν ξανά την παραδοσιακή αντίληψη για το γραμματισμό μιας και τα κείμενα αυτά μπορούν να «ταξιδέψουν» μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα σε όλο τον κόσμο. Τα άτομα αλληλοεπιδρούν με τα κείμενα μέσω μιας αμφίδρομης διαδικασίας, διαπραγματεύονται τα νοήματά, τις μορφές γνώσης, τις ταυτότητες και κωδικοποιούνται (Κοντοσταύλου & Κατσιαμπούρα 2024: 32-43).

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media) περιέχουν και εκπαιδευτικούς σκοπούς, βασίζονται στην αλληλεπίδραση και στην εμπλοκή των ενδιαφερομένων και η χρήση τους γίνεται για την ενσωμάτωση τόσο της τυπικής όσο και της άτυπης μάθησης. Επιπλέον, βοηθούν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων κατάλληλων για την ψηφιακή εποχή, επιτρέπουν στους εκπαιδευτικούς να δημιουργούν διαδικτυακές ομάδες εργασίας, οι φοιτητές μπορούν να δημοσιεύουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εργασίες τόσο ομαδικές όσο και ατομικές, μπορούν να δημιουργούν προσωπικά περιβάλλοντα μάθησης και να αποκτούν περισσότερο έλεγχο στην εκπαίδευσή τους. Παράλληλα μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αναδεικνύονται τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του διαδικτύου ως μέσου επικοινωνίας, συνεργασίας και δημιουργικής έκφρασης, μειώνοντας τα προβλήματα της απομόνωσης και της μη υποστήριξης κατά τη διαδικτυακή διδασκαλία (Βλαχοπούλου & Παπαδάκης, 2019: 124-143).

Τα social media διευκολύνουν την κοινωνική αλληλεπίδραση, δημιουργούν συνεργασίες και συζητήσεις μεταξύ των συμμετεχόντων μέσω των blogs, wikis, μέσων ενημέρωσης, ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης και εργαλείων κοινής χρήσης. Αυτά, λοιπόν, χαρακτηρίζονται ως τεχνολογίες web 2.0 και χρησιμοποιούνται τόσο για κοινωνικούς όσο και αλληλεπιδραστικούς σκοπούς. Το κοινωνικό λογισμικό και η εκπαίδευση παρέχουν επικοινωνία σε ομάδες ατόμων, συγκέντρωση και διαμοιρασμό των πηγών, συνεργατική συλλογή και εύρεση πληροφοριών. Έτσι, λοιπόν, οι μαθητές αποκτούν τη γνώση μέσα από συνεργατικές δραστηριότητες και της σκέψης σχετικά με το τι έχουν μάθει μέσω των συνομιλιών τους με άλλα άτομα (ό.π.). Τα ψηφιακά μέσα έχουν εισχωρήσει στην καθημερινότητα των ατόμων και τους προσφέρουν δυνατότητες ανακάλυψης, συμμετοχής και δημιουργικής παραγωγής στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων ψηφιακού

γραμματισμού. Στόχος είναι η ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού σε μια περίοδο που υπάρχει καταιγισμός ψηφιακών ερεθισμάτων (Παπαδημητρίου & Αλιβίζος, 2019: 58-73).

Διακρίνεται ότι η μάθηση επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και επηρεάζει τη διδασκαλία και την μάθηση των μαθητών, αφού τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιούνται στην ανάπτυξη της συνεργατικής μάθησης. Τόσο η ευκολία στη χρήση όσο και η γρήγορη διάδραση βοηθούν τη μάθηση μέσα από την αλληλεπίδραση, την κριτική σκέψη, την επιχειρηματολογία και την τεκμηρίωση των απόψεων. Επιπλέον, οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης επιτρέπουν τη δημιουργία κοινοτήτων έρευνας με σκοπό να διευκολυνθεί η συνεργατική μάθηση. Τέλος, η αλληλεπίδραση είναι ζωτικής σημασίας στις κοινότητες διερεύνησης, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί με τις τεχνολογίες web 2.0, αφού η αλληλεπίδραση μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης επιδρά θετικά στη μαθησιακή διεργασία και ενισχύει τη μάθηση και την κατανόηση (Βλαχοπούλου & Παπαδάκης, ό.π.).

2.3. Εργαλεία και στρατηγικές ανάπτυξης του κριτικού γραμματισμού στην εκπαίδευση

Πέρα όμως από το σχολείο υπάρχουν και άλλοι χώροι, φυσικοί ή μη, που μπορεί να πραγματοποιηθεί η μάθηση. Σε αυτόν το χώρο οι συμμετέχοντες έχουν την ευκαιρία τόσο να επηρεαστούν όσο και να επηρεάσουν τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, με τους οποίους είτε μοιράζονται έναν κοινό στόχο είτε έχουν κοινά ενδιαφέροντα είτε ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη. Για να πραγματοποιηθεί η διαδικασία της μάθησης οι μαθητές κατά κύριο λόγο κάνουν χρήση του κριτικού γραμματισμού μέσω του οποίου μαθαίνουν να απορρίπτουν ή να δέχονται τις αξίες της κοινωνίας, ώστε να είναι χειραφετημένα όντα (Kalantzis, 2019: 76-83). Τα παιδιά θα πρέπει να αντιπαραβάλλουν, να συγκρίνουν, να αξιολογούν, να αναδομούν, να αποδομούν, να αναστοχάζονται κριτικά, να διαπραγματεύονται γραπτά και προφορικά κείμενα με σκοπό να αποκτήσουν κριτική σκέψη μέσω της διδασκαλίας και να είναι σε θέση να τελούν όλα τα παραπάνω συνειδητά (Σαμαρά, 2014).

Μια τέτοια άποψη εξέφρασε ο Michael Apple (όπ. αναφ. Kalantzis, 2019: 215-220), ο οποίος δημιούργησε το «Δημοκρατικό Πρόγραμμα Σπουδών», το οποίο για να λειτουργήσει

χρειάζεται τον κριτικό γραμματισμό μέσω του οποίου θα γίνεται η ανάλυση με σκοπό την αξιολόγηση των προβλημάτων και των ιδεών. Από την άλλη πλευρά οι Freire και Macedo (όπ. ανάφ. Kalantzis, 2019: 215-220) αναφέρονται σε ανασχηματισμό. Πιο αναλυτικά, ο γραμματισμός είναι μια διαδικασία γραφής και ανάγνωσης κειμένων σχετικών με τον κόσμο, κατά την οποία διαδικασία τα άτομα μετατρέπονται σε «υποκείμενα» και όχι «αντικείμενα» των κειμένων αυτών. Ο γραμματισμός είναι η μάθηση του τρόπου παραγωγής νοημάτων, τα οποία τοποθετούν τα άτομα στον κόσμο και αλλάζουν τον ίδιο τον κόσμο. Επιπλέον, μέσω του κριτικού γραμματισμού κατακτά κανείς και την κριτική σκέψη, μέσω της οποίας μαθαίνει το άτομο να βλέπει τον κόσμο διαφορετικά, από διάφορες οπτικές πλευρές και χωρίς να έχει πίστη στα κείμενα. Με άλλα λόγια, μαθαίνει να ασκεί κριτική στα κείμενα και να ερμηνεύει τα ανθρώπινα συμφέροντα που εκφράζονται σε αυτά (Kalantzis, 2019: 215-220).

Ένα ακόμη εργαλείο για την ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού είναι η χρήση των web 2.0 εργαλείων, τα οποία εισαγάγουν νέες ευκαιρίες στην εκπαίδευση, ενισχύουν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία και οι εκπαιδευόμενοι είναι σε θέση να αλληλοεπιδράσουν και να εκπαιδευτούν σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Έτσι, λοιπόν, οι μαθητές μαθαίνουν μέσα από την ενεργό συμμετοχή, την κοινωνική αλληλοεπίδραση, τις δραστηριότητες που έχουν νόημα για τους ίδιους, τη σύνδεση των νέων πληροφοριών με τις προϋπάρχουσες γνώσεις, την ανάπτυξη της αυτορρύθμισης και την καλλιέργεια της εσωτερικής σκέψης, την κατανόηση και όχι απομνημόνευση και την καλλιέργεια κινήτρων (Κουλατζίδου & Γκουντούμα, 2014).

Τέλος, βοηθήματα για την ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού θα μπορούσαν να θεωρηθούν η σύνδεση του ενδοσχολικού με τον εξωσχολικό γραμματισμό, οι σχέσεις που έχουν τα κείμενα με τα μέλη της κειμενικής κοινότητας, η εμβάθυνση στα κείμενα συγγραφέων και παιδιών υπό μια κριτική σκοπιά. Όπως επίσης, η σχέση της ανάγνωσης και της συγγραφής και η μετάβαση από τα κείμενα ανάγνωσης στις κειμενικές δημιουργίες των παιδιών και τη μετεξέλιξη σε κείμενα ανάγνωσης και κριτικού διαλόγου ως το στάδιο της ολοκλήρωσής τους (Καραγιαννάκη, 2018: 31).

2.3.1. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών

Οι προσεγγίσεις του γραμματισμού διαφοροποιούνται ανά εποχές και κοινωνίες. Για αυτό το λόγο μπορούμε να τις χωρίσουμε σε δυο κατηγορίες: α) στην παραδοσιακή προσέγγιση και την β) σύγχρονη προσέγγιση.

Στην παραδοσιακή προσέγγιση του γραμματισμού περιλαμβάνεται η Αναγνωστική Ετοιμότητα (Reading readiness), η οποία βρισκόταν στην κορυφή μεταξύ των επιστημόνων και παιδαγωγών του 20^{ου} αιώνα. Αυτή η προσέγγιση ορίζει το στάδιο ανάπτυξης, στο οποίο το παιδί είναι έτοιμο να μάθει να διαβάζει με ευκολία και αποδοτικότητα. Πριν από αυτό το στάδιο της μάθησης, γραφής και ανάγνωσης, τα παιδιά θα πρέπει να έχουν αναπτύξει τις προ- γραφικές και προ- αναγνωστικές δεξιότητες. Παραδείγματα τέτοιων δεξιοτήτων είναι ο οπτικός και κινητικός συντονισμός, η ακουστική και οπτική αντίληψη, η ικανότητα αναγνώρισης σχημάτων και γραμμών καθώς και η γνώση των φωνημάτων. Έτσι, το παιδί είναι έτοιμο να διδαχθεί την γραφή και την ανάγνωση: 1) όταν φτάσει σε εκείνο το σημείο ωριμότητας τόσο νευρολογικά όσο και νοητικά και 2) όταν μπορεί να προσαρμόζεται συναισθηματικά σε ικανοποιητικό βαθμό και να έχει κατακτήσει ένα επαρκές υπόστρωμα εμπειριών και συνηθειών. Επομένως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μάθηση είναι μια διαρκής διαδικασία, η οποία ξεκινά από το πρώτο έτος της ζωής του παιδιού. Και για το λόγο αυτό οι τυχούσες ελλείψεις του ατόμου να διαβάζει που τυχόν θα υπάρχουν οδήγησαν τους μελετητές να δημιουργήσουν την θεωρία του αναδυόμενου γραμματισμού (Ντίνας & Γώτη, 2016: 24-31).

Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις, ο γραμματισμός αποτελεί έναν κοινωνικό θεσμό, ο οποίος είναι περίπλοκος και έχει πολλές πλευρές τόσο πολιτισμικές, κοινωνικές και ιστορικές όσο και γνωστικές. Η κοινωνική και πολιτισμική πλευρά του εμπεριέχει τις ιδεολογικές και δυναμικές θέσεις της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται το άτομο (ό.π.).

Για την ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού, αφού προηγείται ήδη ο γραμματισμός του ατόμου συμβάλλουν διάφοροι παράγοντες που κατά κύριο λόγο συνδέονται με την εκπαίδευση. Πρωταρχικά θα πρέπει να γίνονται τροφοδοτήσεις συζητήσεων με κριτικό χαρακτήρα, να ενθαρρύνονται οι παρεμβάσεις των παιδιών και να αναδομούνται τα νοήματα των συζητήσεων, για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει ο εκπαιδευτικός να υποβάλλει εύστοχα ερωτήματα και να διαλευκαίνονται όλες οι πτυχές ενός ζητήματος. Οι μαθητές να έχουν την

δυνατότητα να εκφράζουν τη δική τους οπτική πλευρά για το ζήτημα που είναι υπό διαπραγμάτευση και να μπορούν να εντοπίζουν τα κρυφά νοήματα που τυχόν υπάρχουν (Καραγιαννάκη, 2018: 27-29).

Τέλος, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στον κριτικό γραμματισμό ως τον υπαίτιο για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των παιδιών. Εστιάζει στην «κριτική ανάλυση», εξετάζει με κάθε λεπτομέρεια τα κίνητρα που κρύβονται πίσω από τα μεταδιδόμενα νοήματα και δημιουργεί κείμενα που ασχολούνται με τον κόσμο με κριτικά αναστοχαστικό τρόπο. Επιπλέον, εστιάζει στην «βίωση του γνωστού», όσον αφορά την έκφραση των ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων και στη «δημιουργική εφαρμογή» με τη χρήση νέων μέσων (Kalantzis, 2019:98).

2.3.2. Η επικοινωνιακή προσέγγιση

Στις μέρες μας η ελληνική γλώσσα αντιμετωπίζεται ως μια εκπαιδευτική πρακτική διδασκαλίας κανόνων τόσο της γραμματικής όσο του συντακτικού και του λεξιλογίου, η γνώση τους πιστοποιεί τη γνώση της γλώσσας όμως περιθωριοποιεί τις επικοινωνιακές δεξιότητες των ατόμων. Για το λόγο αυτό, προτείνεται η διδασκαλία της ελληνικής να γίνεται με βάση τη γλωσσική δομή καθώς και την επικοινωνιακή γλωσσική χρήση. Από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του, το άτομο μαθαίνει να επικοινωνεί κάνοντας χρήση της γλώσσας που ομιλείτε στο άμεσο περιβάλλον του (Μαστροθανάσης & Γελαδάρη, 2009: 165-172).

Το μοντέλο της επικοινωνιακής προσέγγισης ορίζει ότι η επικοινωνία κατέχει σημαντικό ρόλο και είναι το εργαλείο για τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση που λαμβάνει τόπο σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον. Η συγκεκριμένη μέθοδος στηρίζεται στη γλωσσολογική πραγματολογία και έχει τις θεωρητικές της ρίζες στην εργασία των Hymes, Labov και Halliday, οι οποίοι θεωρούν ότι η ερμηνεία των δομών της γλώσσας συνδέεται με την προθετικότητα και τη λειτουργικότητα της γλώσσας κάτω από συγκεκριμένες επικοινωνιακές καταστάσεις. Υπό αυτή την οπτική, η γλώσσα σταματά να αντιμετωπίζεται ως μια ενιαία οντότητα αλλά ως ένα σύνολο μεταβαλλόμενων μορφών, το οποίο καθορίζεται από τις συνθήκες και το πλαίσιο επικοινωνίας (ό.π.).

Για να γίνουμε πιο κατανοητοί θα πρέπει να ορίσουμε τι είναι επικοινωνία. Η γλώσσα θεωρείται ως ένας κώδικας, ένα σύστημα, το οποίο επιτρέπει την επικοινωνία μεταξύ των ομιλητών. Η επικοινωνία δεν προϋποθέτει τη γνώση των κανόνων της γλώσσας ή την παραγωγή κάποιων προτάσεων γραμματικώς σωστών· προϋποθέτει όμως την χρήση των προτάσεων στις κατάλληλες περιστάσεις. Με άλλα λόγια σχετίζεται με την ικανότητα του ομιλητή να γνωρίζει σε ικανοποιητικό βαθμό τη γλώσσα ως σύστημα, να διαθέτει την ικανότητα να προσαρμόζει την γνώση της γλώσσας στο περιβάλλον και στις διαφορετικές επικοινωνιακές περιστάσεις. Οι γλωσσικές επιλογές του ομιλούντα μιας γλώσσας επηρεάζονται από τον συνομιλητή του, από την σχέση του με αυτόν, από τον λόγο για τον οποίο επικοινωνεί και από το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται. Κάποια από τα χαρακτηριστικά της επικοινωνιακής γλωσσικής ικανότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από μεγάλη ευελιξία είναι:

- η καταλληλότητα, δηλαδή η χρήση της γλώσσας να είναι η κατάλληλη για την εκάστοτε επικοινωνιακή περίσταση, τους στόχους των ομιλητών και τους στόχους της επικοινωνίας
- η εστίαση στο μήνυμα, η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως φορέας μηνυμάτων και κώδικας επικοινωνίας και όχι απλώς ως μεμονωμένες γραμματικές γραμμές
- η ψυχολογική επεξεργασία, δηλαδή η έμφαση που δίνει η επικοινωνιακή μεθοδολογία στη σημασία και βασίζεται στην αντίληψη ότι όλες οι προσπάθειες της χρήσης της γλώσσας πηγάζουν από την επιθυμία να μεταφέρουν ένα μήνυμα
- η διακινδύνευση, δηλαδή τα λάθη που γίνονται για την εκμάθηση της γλώσσας είναι απολύτως αποδεκτά
- η ελεύθερη εξάσκηση, με άλλα λόγια οι ασκήσεις της επικοινωνιακής μεθοδολογίας προωθούν την ταυτόχρονη εξάσκηση διαφόρων δεξιοτήτων και το συνδυασμό τους και όχι την εξάσκηση μιας δεξιότητας κάθε φορά ⁵.

Η δημιουργία της επικοινωνιακής προσέγγισης διδασκαλίας της γλώσσας στηρίχθηκε σε έξι βασικές αρχές:

⁵https://www.greek-language.gr/certification/files/document/teach_content/28/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%93%CE%93%CE%99%CE%A3%CE%97.pdf

- στην προτεραιότητα του προφορικού λόγου έναντι του γραπτού
- στην έμφαση της συνταγματικής διάστασης της γλώσσας
- στην ένταξη του γλωσσικού φαινομένου στο σχήμα της επικοινωνίας
- στον τονισμό της επικοινωνιακής λειτουργίας του γλωσσικού κώδικα
- στην έμφαση της έννοιας του περιβάλλοντος, γλωσσικού και εξωγλωσσικού
- στη διαπίστωση της γεωγραφικής και κοινωνικής ποικιλίας του γλωσσικού φαινομένου

Η επικοινωνιακή προσέγγιση έχει διττό στόχο· αφενός να διδαχθούν και να ασκηθούν οι μαθητές στη χρήση της γλωσσικής δομής και αφετέρου να τους καταστήσει ικανούς να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα κατάλληλα, ανάλογα με τα δεδομένα της επικοινωνιακής περίπτωσης (Μαστροθανάσης & Γελαδάρη, 2009: 165-172).

Η σημαντικότερη λειτουργία της γλώσσα είναι η πραγματοποίηση του επικοινωνιακού αποτελέσματος, το οποίο δικαιολογεί το λόγο για τον οποίο η γλωσσική διδασκαλία κατέχει τη μορφή πραγματικής επικοινωνίας. Το βασικό γνώρισμα της επικοινωνιακής προσέγγισης είναι η επικοινωνία. Στα όρια αυτού του μοντέλου γλωσσικής διδασκαλίας τίθεται ως στόχος η παραγωγική αξιοποίηση των αρχών και των θεμελιωδών θέσεων της νεότερης γλωσσολογίας και παρεμφερών κλάδων. Αυτό που διδάσκεται είναι μια διαφορετική αντίληψη για την παραγωγή λόγου, η οποία επικεντρώνεται στην εξασφάλιση επικοινωνιακών κερδών (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2011: 42-44).

Σύμφωνα με τον Ματσαγγούρα οι βασικές αρχές της επικοινωνιακής μεθόδου στη διδακτική πράξη είναι:

- η άμεση διδασκαλία του φαινομένου της επικοινωνίας, με αναφορές στους παράγοντες που τη συγκροτούν και στις λειτουργίες που επιτελεί
- η διδασκαλία των γλωσσικών δομών μέσα από κείμενα αυθεντικής επικοινωνίας, με απώτερο σκοπό την επικοινωνιακή επάρκεια των μαθητών
- η προτεραιότητα στις υπερπροτασιακές δομές του συνολικού κειμένου
- η συσχέτιση των κειμενικών χαρακτηριστικών με τους εξωκειμενικούς παράγοντες της επικοινωνιακής διάστασης

- η ανάδειξη των ενδο- κειμενικών σχέσεων που διέπουν τα κείμενα
- η ενεργός εμπλοκή των μαθητών στη δημιουργία και ενεργοποίηση ποικίλων καταστάσεων αυθεντικής επικοινωνίας (Μαστροθανάσης & Γελαδάρη, 2009: 165-172).

Κάποιες επιπλέον θεωρητικές αρχές στις οποίες βασίζεται η επικοινωνιακή προσέγγιση είναι οι ακόλουθες:

- δίνεται έμφαση στον προφορικό λόγο και όχι στον γραπτό
- πρωταρχικός στόχος είναι η χρήση της γλώσσας και δευτερευόντως η γνώση των γλωσσικών κανόνων
- η μάθηση της γλώσσας από τους μαθητές γίνεται με τη χρήση της για επικοινωνία
- η χρήση της γλώσσας με ευχέρεια είναι σημαντική για τη γλωσσική επικοινωνία
- ο συνδυασμός διαφορετικών γλωσσικών δεξιοτήτων είναι η βάση της επικοινωνίας
- οι διάφορες περιστάσεις στις οποίες γίνεται χρήση της γλώσσας είναι εκείνες που επηρεάζουν τις γλωσσικές μας επιλογές
- το να μάθουμε τη γλώσσα είναι αποτέλεσμα δημιουργικών διεργασιών, οι οποίες περιλαμβάνουν δοκιμές και λάθη ⁶.

Η γλώσσα στην σχολική αίθουσα, ως εκπαιδευτικό εργαλείο εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη γενικότερη γλωσσική και κατ' επέκταση ιδεολογική επίδραση που μπορεί να ασκεί στους μαθητές, όσο επίσης και για το βαθμό της συμβολής της στον τομέα της γλωσσικής καλλιέργειας, της ενίσχυσης της κοινωνικής τους ταυτότητας αλλά και της κοινωνικοποίησής τους. Η γλώσσα είναι ένα επικοινωνιακό και λειτουργικό φαινόμενο. Αναπτύσσονται σχέσεις κατά την διαπραγμάτευση των ταυτοτήτων. Η διαπραγμάτευση των ταυτοτήτων των μαθητών αφορά το γλωσσικό, κοινωνικό και κατ' επέκταση το πολιτισμικό επίπεδο (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2011: 42-44).

Στόχος της επικοινωνιακής προσέγγισης είναι η ενοποίηση της δομής και της χρήσης της γλώσσας με σκοπό το όφελος της γλωσσικής διδασκαλίας, αντιμετωπίζοντας τη γλωσσική ικανότητα ως δεξιότητα και όχι ως γνώση. Η δεξιότητα στην επικοινωνιακή χρήση της

6

https://www.greek-language.gr/certification/files/document/teach_content/28/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%93%CE%93%CE%99%CE%A3%CE%97.pdf

γλώσσας μπορεί να αναλυθεί στα διάφορα συστατικά της, τα οποία αποτελούν τις βασικές κατηγορίες που διαμορφώνεται το υλικό. Αυτές οι κατηγορίες αναφέρονται σε περιστάσεις επικοινωνίας, σε θέματα επικοινωνίας, σε γλωσσικές λειτουργίες, σε γενικές και ειδικές έννοιες και σε γλωσσικά στοιχεία. Από τη μια το περιεχόμενο της γλωσσικής διδασκαλίας ορίζεται με βάση αυτούς τους άξονες, από την άλλη η διαμόρφωση του περιεχομένου διδασκαλίας γίνεται με βάση τις γλωσσικές ανάγκες των μαθητών και με στόχο να εξυπηρετηθούν οι γλωσσικές τους ανάγκες. Σύμφωνα με την Βιωματική διαδικασία η μάθηση ορίζεται ως μια αλληλεπίδραση με το περιβάλλον και ως διαδικασία αντιμετώπισης των γεγονότων μέσα στο περιβάλλον του ανθρώπου, και όχι απλά ως μια μετάδοση γνώσεων (Μαστροθανάσης & Γελαδάρη, 2009: 165-172).

Για να είναι μια συνθήκη επαρκής και ικανή για την επιτυχία της γλωσσικής διδασκαλίας θα πρέπει να υπάρχει συνάφεια και συγγένεια της γλωσσικής μεθόδου με την κατάκτηση της γλώσσας. Επαρκής χρήστης του γλωσσικού κώδικα, σύμφωνα με τους θεωρητικούς της επικοινωνιακής προσέγγισης, θεωρείται εκείνος που έχει τη δυνατότητα να προσαρμόζει το λόγο του στην εκάστοτε περίπτωση επικοινωνίας ή στο καταστασιακό περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη του τον αποδέκτη, το θέμα, την αιτία, το σκοπό καθώς και το είδος του λόγου ή τον τύπο του κειμένου που πρόκειται να παράγει (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2011: 42-44).

Το μοντέλο της επικοινωνιακής προσέγγισης περιλαμβάνει όχι απλώς μια καινούργια μεθοδολογικού τύπου κατάθεση αλλά ένα εμπερίστατο πλαίσιο θέσεων και αρχών που συντείνουν στην αλλαγή της φιλοσοφίας και της θέασης του γλωσσικού ζητήματος. Η διαδικασία της μάθησης βασίζεται στο δούναι και λαβείν μεταξύ μαθητών και δασκάλου με πεδίο αναφοράς το πρόγραμμα της διδασκαλίας. Αλληλένδετη είναι η επικοινωνιακή προσέγγιση και εξέλιξη της σχέσης του επικοινωνητή και του επικοινωνούμενου. Έτσι, ανθίζουν οι συνεργατικές σχέσεις. Η έκβαση της επικοινωνιακής πρωτοβουλίας συνδέεται με αυτόν καθαυτό το γλωσσικό κώδικα, ο οποίος επιλέγεται κάθε φορά να χρησιμοποιείται. Ο δάσκαλος επιλέγει συνειδητά να προχωρήσει σε σύγκλιση του λόγου του με τους μαθητές και κερδίζει επικοινωνιακά οφέλη στη σχολική και ευρύτερα στην εκπαιδευτική διαδικασία (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2011: 42-44). Εξάλλου ο ρόλος του δασκάλου είναι πολύπλευρος. Πρωτεύον στόχο έχει να διευκολύνει την επικοινωνιακή διαδικασία μεταξύ των όσων

λαμβάνουν μέρος στην τάξη καθώς και όσων λαμβάνουν μέρος στις διάφορες δραστηριότητες. Θα πρέπει να συμμετέχει στην μαθησιακή διαδικασία, να παρατηρεί, να διευρύνει την διαδικασία της μάθησης με σκοπό τον έλεγχο και την αξιολόγηση των συμμετεχόντων και των αποτελεσμάτων της διαδικασίας και την βελτίωσή της. Εμπυχώνει και καθοδηγεί, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για δράση και κίνητρα. Γενικά οφείλει να λειτουργήσει ως αναλυτής των αναγκών που παρουσιάζονται ⁷.

Το σχολείο αναμένει από τα παιδιά, ήδη από την έναρξη της σχολικής τους ζωής να χρησιμοποιούν τη γλώσσα για:

- την περιγραφή και απόδοση των αντικειμένων και των πληροφοριών
- την αφήγηση σε προβλέψιμη σειρά και μορφή γεγονότων
- την συντήρηση των κοινωνικών σχέσεων αλληλεπίδρασης της ομάδας
- την παραγωγή καινούργιων πληροφοριών
- την παρακολούθηση των οδηγιών, χωρίς να είναι απαραίτητη η διαρκής προσωπική ενθάρρυνση (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2011:42-44).

Από την άλλη μεριά, ο ρόλος του μαθητή είναι να δώσει έμφαση στην επικοινωνία, δηλαδή να επικοινωνεί και να διαπραγματεύεται αυτό που θέλει να επικοινωνήσει με τον συνομιλητή του καταφέροντας με αυτό τον τρόπο να έχει ενεργό ρόλο μέσα στην τάξη. Ο καθηγητής οφείλει να αναγνωρίσει τον μαθητή ως κύριο πρωταγωνιστή της εκπαιδευτικής διαδικασίας και να επιδιώκει την ανάπτυξη της επικοινωνιακής του δεξιότητάς του. Με αυτό τον τρόπο ο δάσκαλος δε θεωρείται πλέον παντογνώστης και ο μαθητής αναλαμβάνει την ευθύνη της μαθησιακής πορείας μέσα και έξω από το σχολικό περιβάλλον ⁸.

⁷https://www.greeklanguage.gr/certification/files/document/teach_content/28/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%93%CE%93%CE%99%CE%A3%CE%97.pdf

⁸

https://www.greeklanguage.gr/certification/files/document/teach_content/28/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%93%CE%93%CE%99%CE%A3%CE%97.pdf

2.3.3. Η έννοια του πολυγρμματισμού στην εκπαίδευση

Ένας υποτυπώδης ορισμός εργασίας του κριτικού γραμματισμού περιλαμβάνει τρεις όψεις. Πρώτον, έχει σχέση με τη μεταγνώση διαφόρων σημασιακών συστημάτων και κοινωνικοπολιτισμικών συμφραζομένων, τα οποία παράγονται και ενσωματώνονται στην καθημερινή ζωή. Η μεταγνώση είναι η κατανόηση του τρόπου που δομούνται τα «μικρά κομμάτια» γνώσης, ιδεών και πληροφορίας σε διαφορετικά μέσα και κειμενικά είδη. Δεύτερον, σχετίζεται με τον απόλυτο έλεγχο των τεχνικών και αναλυτικών δεξιοτήτων, με τις οποίες θα γίνει η διαπραγμάτευση των συστημάτων σε διάφορα συμφραζόμενα. Και τρίτον, η κατανόηση ότι αυτά τα συστήματα και οι δεξιότητες λειτουργούν σε σχέσεις και συμφέροντα εξουσίας τόσο στο πλαίσιο όσο και ανάμεσα στους κοινωνικούς θεσμούς (Χαραλαμπίδης, 2006:194-197).

Κάθε σημασία δομείται σε σχέση, συνδέεται και διασταυρώνεται σε άλλα μέσα και κειμενικά είδη και με παρόμοιες σημασίες σε άλλα πολιτισμικά συμφραζόμενα. Έτσι ο κριτικός γραμματισμός βασίζεται σε μια ευρεία αντίληψη περί διακειμενικότητας. Οι πολυγρμματισμοί των ψηφιακών ηλεκτρονικών κειμένων στηρίζονται στις έννοιες της υβριδικότητας και της διακειμενικότητας. Για να δημιουργηθεί νόημα από τα διάφορα γλωσσικά, ακουστικά και συμβολικά- οπτικά γραφικά του υπερκειμένου, θα πρέπει αυτός που πλοηγείται στο διαδίκτυο να αντλεί πληροφορίες και γνώσεις που αφορούν τα παραδοσιακά και τα μεικτά κειμενικά είδη. Πολυγρμματισμό (multiliteracies) θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον συνδυασμό των διαφορετικών μέσων που χρησιμοποιούνται στη δημιουργία λόγου που παράγεται σε πολυμορφικά και πολυπολιτισμικά κοινωνικά περιβάλλοντα. Ο πολυγρμματισμός δημιουργήθηκε εξαιτίας της πολυμορφίας που υπάρχει στα σύγχρονα κείμενα καθώς και στην συνεχή και ραγδαία αλλαγή του κόσμου που μας περιβάλλει. Έτσι, η μάθηση γίνεται μέσω μιας πολυμορφικής και πολυτροπικής διαδικασίας. Ο πολυγρμματισμός έχει ως στόχο το άτομο να αποκτήσει δεξιότητες και που θα του επιτρέψει την ενεργή και συνειδητή μελλοντική του κίνηση. Δίνεται έμφαση των μαθητών στην χρήση της κοινωνικής τους εμπειρία και με βάση αυτή στην κατασκευή του νοήματος (Ντίνας & Γώτη, 2016: 42-43).

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο κριτικός γραμματισμός να έχει στόχο την αποτελεσματική άντληση των πληροφοριών και τη συμμετοχή στο νέο ψηφιακό χώρο δεδομένων και δεν

παρέχει μόνο τις στοιχειώδεις ή «λειτουργικές» δεξιότητες. Αφορά την ανάλυση των σχέσεων εξουσίας των νέων θεσμών και κόσμων. Τέλος, θα πρέπει οι μαθητές να συζητήσουν και να κατανοήσουν τις πολιτικές και υλικές συνέπειες της τεχνολογικής ανάπτυξης (Χαραλαμπίδης, 2006:194-197).

3. Σύγχρονες κρίσεις και κοινωνικοί άξονες

3.1. Η σχέση γλώσσας και κοινωνίας

Η μελέτη της γλώσσας ξεκίνησε ήδη από τον 5^ο και 4^ο αιώνα π.Χ. όπου υπήρξαν πολλές αντιλήψεις και απόψεις για το τι είναι γλώσσα, τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να την προσεγγίσουμε καθώς και την σύνδεσή της με την κοινωνία. Ο Saussure (1979: 99-104) ήταν ο πρώτος που άλλαξε ριζικά τις αντιλήψεις που υπήρχαν για τη γλώσσα και θεμελίωσε τη σύγχρονη γλωσσολογία. Θεωρεί ότι θα πρέπει να μελετάμε τις δύο διαστάσεις του γλωσσικού στοιχείου. Πρώτα να μελετάμε την συγχρονική διάσταση, να συσχετίζουμε δηλαδή το γλωσσικό στοιχείο με τα άλλα στοιχεία που υπάρχουν στην ίδια χρονική στιγμή και στο ίδιο γλωσσικό περιβάλλον. Δεύτερον να μελετάμε τη διαχρονική διάσταση, δηλαδή την πρώτη φορά που εμφανίστηκε το στοιχείο, τις αλλαγές που υπέστη κατά την διάρκεια των χρόνων και την τελική του μορφή. Γι' αυτό, ο Saussure, ορίζει τη γλώσσα ως σύστημα επικοινωνίας των διαφόρων γλωσσικών στοιχείων. Αν και είναι μεταβλητά μπορούν και συνδέονται μεταξύ τους με σταθερές σχέσεις. Πιο αναλυτικά, η γλώσσα είναι ένα σύστημα σημείων, τα οποία αποτελούν τη σχέση μεταξύ δύο πραγμάτων, της έννοιας, δηλαδή το σημαινόμενο και της ακουστικής εικόνας, δηλαδή του σημαίνοντος (Μπασλής, 2006: 55-62). Συνεχίζοντας στο έργο του, ο Saussure κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην ομιλία (*langage*), τη γλώσσα (*langue*) και τον λόγο (*parole*). Ως ομιλία θεωρείται το γενικό φαινόμενο της ικανότητας των ανθρώπων να επικοινωνούν, ως γλώσσα εννοείται η κοινή γλώσσα των ομιλητών μιας κοινωνίας και τέλος, ο λόγος είναι η ατομική ικανότητα του εκάστοτε ομιλητή, οι εκφράσεις και εκφάνσεις της γλώσσας που χρησιμοποιεί.

Σε αυτό το σημείο διαφαίνεται το πόσο πολύπλοκη έννοια μπορεί να είναι η γλώσσα, μια πολυπλοκότητα η οποία αφορά τις διαστάσεις της, που δεν επιτρέπουν τον ορισμό της ως ένα απλό σύστημα σημείων, αλλά αφορούν πέρα από τον κλάδο της γλωσσολογίας, τους κλάδους της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας (Φραγκουδάκη, 1987: 9). Με αυτόν τον τρόπο διακρίνεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της γλώσσας. Ο Sapir (1921: 8) συνδέει τη γλώσσα με την κοινωνία θεωρώντας πως η γλώσσα δεν είναι απλά μια αυθόρμητη λειτουργία, αλλά μία ανάγκη των ανθρώπων με σκοπό να επικοινωνήσουν ιδέες, συναισθήματα και επιθυμίες μέσω εκούσιων παραγόμενων συμβόλων (ό.π.: 214). Οι προσπάθειες που γίνονται κατά καιρούς για τον ορισμό της γλώσσας μας οδηγούν στο να ταυτίζουμε τη γλώσσα με την κοινωνία. Μία προσπάθεια ορισμού είναι και αυτή του Trager (1949: 5), κατά την οποία η γλώσσα θεωρείται ένα σύστημα φωνητικών συμβόλων μέσω των οποίων τα μέλη μιας κοινωνίας επικοινωνούν, αλλά η επικοινωνία λαμβάνει χώρα υπό πολιτισμικούς όρους δηλαδή κατορθώνεται τόσο η επικοινωνία όσο και η πολιτισμική αλληλεπίδραση. Οι Ντίνας και Γρίβα (2017: 26-27) τονίζουν τον ρόλο της γλώσσας για την οικοδόμηση, τη διαμόρφωση και την αναδιαμόρφωση της καθημερινότητας των πολιτισμικών ομάδων, κάτι που ως συνέπεια αποκαλύπτει την πολιτισμική ταυτότητα της ομάδας και τα πρότυπα συμπεριφοράς της και συμπληρώνουν, πως αυτή που ασκεί επιρροή στις κοινωνικές και πολιτισμικές αναπαραστάσεις εννοώντας τις αξίες, τα έθιμα είναι η γλώσσα των ομάδων. Τα στοιχεία που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η γλώσσα είναι οι πεποιθήσεις, οι αξίες και τα πιστεύω μιας συγκεκριμένης ομάδας (Corbett, 2003: 19). Η γλώσσα και ο τρόπος που αυτή χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα των πολιτών που επιδρούν μεταξύ τους, επηρεάζει τόσο τη μορφή όσο και τη λειτουργία της στην κοινωνία. Αφενός, μέσω της γλώσσας εκφράζονται σκέψεις, συναισθήματα και πολιτισμικές αξίες, αφετέρου επηρεάζεται από τις κοινωνικές, τις ιστορικές και τις επικοινωνιακές ανάγκες της κάθε κοινωνίας. Η μελέτη αυτής της αλληλεπίδρασης κάνει φανερό τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσεται η γλώσσα, το πώς επηρεάζει την ταυτότητα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων και πώς τελικώς λειτουργεί ως θεμέλιο της επικοινωνίας και της συλλογικής εμπειρίας.

3.2. Σύγχρονες Κρίσεις: εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τον όρο «κρίση» θα προσπαθήσουμε να δώσουμε κάποιους ορισμούς:

- *Κρίση* μπορεί να οριστεί η διατάραξη της ομαλής πορείας μιας διαδικασίας, η κακή λειτουργία ή η έμπρακτη αμφισβήτηση καθιερωμένων δομών, αξιών θεσμών κ.λπ. (Μπαμπινιώτης, 2002: 961).
- *Κρίση* είναι η επιδείνωση μιας χρόνιας πάθησης ή η κορύφωση μιας δύσκολης εξελικτικής πορείας με επιδείνωση όλων των αρνητικών φαινομένων, από το ξεπέρασμα της οποίας εξαρτάται η επιστροφή στη φυσιολογική κατάσταση.⁹
- *Κρίση* είναι η απότομη όξυνση ενός προβλήματος.¹⁰
- *Κρίση* είναι το φαινόμενο εκείνο που κατακλύζει αιφνίδια όσους την υφίστανται, μια σαρωτική διαδικασία, η οποία επιδεινώνει μια διαμορφωμένη κατάσταση (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2017:304-307)

Αφού ορίσαμε την έννοια της κρίσης, στις υπο- ενότητες 3.2.1., 3.2.2., 3.2.3. και 3.2.4. θα ορίσουμε τι είναι οικονομική/ μνημονιακή, προσφυγική, υγειονομική και κλιματική/ ενεργειακή κρίση αντίστοιχα. Ποιες ήταν και είναι οι επιπτώσεις τους στην ελληνική γλώσσα και πώς άλλαξε τόσο το περιεχόμενο όσο και η χρήση κάποιων λέξεων κατά την διάρκεια των κρίσεων που εμφανίστηκαν στην Ελληνική πραγματικότητα τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια.

Η γλώσσα υπέστη αλλαγές διότι θεωρείται ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος αλλάζει και προσαρμόζεται στις διάφορες καταστάσεις. Έτσι, λοιπόν, δημιουργούνται σύνολα ή υποσύνολα λέξεων, τα οποία δεν έχουν πάντα την αποδοχή της κοινότητας και η διάρκειά τους στο χρόνο δεν μας είναι γνωστή (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2022).

3.2.1. Η οικονομική (μνημονιακή) κρίση

Η περίοδος 2000-2007 χαρακτηρίζεται ως ευνοϊκή και εύφορη για την Ελλάδα μιας και επικρατούσε υψηλός ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, ο πληθωρισμός ήταν σταθερός και η ανεργία μειωνόταν. Όμως, το 2008 και 2009, χαρακτηρίζονται ως χρονιές ορόσημο για την

⁹ Βλ. [Λεξικό της κοινής νεοελληνικής](#)

¹⁰ Βλ. [κρίση - Βικιλεξικό](#)

ελληνική οικονομία μιας και παρουσιάζεται η απότομη επιδείνωσή της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι ελληνικές τράπεζες να αποκλειστούν από τις διεθνείς αγορές των κεφαλαίων και του χρήματος, καθώς ασκήθηκαν έντονες πιέσεις στον τραπεζικό τομέα.¹¹

Για να λυθεί αυτή η κρίση που ονομάστηκε μνημονιακή ή οικονομική εφαρμόστηκαν τρία προγράμματα οικονομικής εξυγίανσης:

- 1^ο πρόγραμμα οικονομικής διάσωσης εφαρμόστηκε το 2010
- 2^ο πρόγραμμα οικονομικής διάσωσης διήρκησε από το 2012 έως το 2014
- Και το 3^ο πρόγραμμα οικονομικής διάσωσης ξεκίνησε το β' εξάμηνο του 2015 έως το 2018.¹²

Χρειάστηκαν οχτώ χρόνια για να ξεπεραστεί η μνημονιακή κρίση, η οποία δεν είχε μόνο αντίκτυπο στον οικονομικό τομέα, αλλά επηρέασε τόσο την ζωή των πολιτών όσο και τη γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τη δυσμενή κατάσταση στην οποία υπέπεσε η χώρα.

Το ελληνικό οικονομικό χρέος παρουσιάστηκε στην γλώσσα ως μια ασθένεια και ασθενείς – θύματα αυτής της ασθένειας ήταν το ελληνικό κράτος και συγκεκριμένα οι πολίτες του. Η ελληνική κυβέρνηση ήταν αυτή που προσπαθούσε να γιατρέψει την ασθένεια με την βοήθεια των δανειστών – θεσμών, οι οποίοι παρουσιάζονταν ως οι σωτήρες- ιατροί που θα έβγαζαν την ελληνική οικονομία από την δυσμενή κατάσταση. Τα μέσα- μέτρα που θα λάμβαναν για την αντιμετώπισή της παρομοιάστηκαν με φάρμακο- χάπι, το οποίο παρόλο που δεν ήταν ευχάριστο θα έπρεπε να χορηγηθεί με σκοπό την ίαση της θανατηφόρας ασθένειας, η οποία ποτέ δεν κατονομάστηκε παρά μόνο χαρακτηριζόταν με ισχυρά επίθετα όπως *βαριά, θανατηφόρα κ.α.* (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2017: 313-315).

Συγκεκριμένα, για την περιγραφή της οικονομικής κρίσης χρησιμοποιήθηκαν μεταφορικές έννοιες σχετικά με την περιγραφή της ασθένειας, τόσο στον πολιτικό όσο και στον δημοσιογραφικό λόγο. Επίσης, μεταφορικές απεικονίσεις βρίσκουμε και σε περιγραφές του ελληνικού χρέους, της δεινής οικονομικής κατάστασης της χώρας και της επιδείνωσης του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων (ό.π.). Ο λαός μαζικοποιείται και χαρακτηρίζεται ως το θύμα

¹¹ Βλ. [Ομιλίες](#)

¹² Βλ. [Ομιλίες](#)

αυτής της κατάστασης, καθώς και ενοχοποιείται (*blaming victim*). Η μαζικοποίηση αυτή του λαού κατάφερε την μαζική υποταγή του και όχι μόνο. Τον εξανάγκασε να αποδεχτεί τις θεραπείες που του προτείνονταν, από τα διάφορα κέντρα και χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, οι οποίοι αποδείκνυαν με τεκμήρια την υπεροχή τους και τις δυνατότητες που έχουν να τον βοηθήσουν να σωθεί (ό.π.).

Επιπλέον, τα χαρακτηριστικά της κρίσης παρουσιάζονται με τα σχήματα του αλληγορήματος, της μετωνυμίας και της αντανάκλασης. Η χρήση του μεταφορικού λόγου καταφέρνει να διευκρινίσει με σαφήνεια τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, οι οποίες αναφέρονται κυρίως στα ευάλωτα λαϊκά στρώματα. Για να πραγματοποιηθεί αυτό οι λέξεις που χρησιμοποιούνται κατάγονται από την λαϊκή ή λαϊκότεροτη γλώσσα (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, 2022β: 123-137).

Οι έρευνες που διεξήχθησαν για την μελέτη της γλώσσας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, βασίστηκαν στις αρχές της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Με βάση αυτές τις αρχές διακρίνουμε ότι τα κείμενα παρουσιάζονται με μια προ- παρασκευασμένη γλωσσική υπόσταση, δηλαδή είναι κατασκευασμένα και οργανωμένα από τις κυρίαρχες ιδεολογίες και το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Η γλώσσα δε φανερώνει απλά την εξωτερική πραγματικότητα αλλά αποτελεί σε μεγάλο βαθμό την ίδια την πραγματικότητα και την γνώση μας για αυτήν. Δεν υπάρχουν αθώα κείμενα και ως εκ τούτου η αναζήτηση της αλήθειας και των κρυφών βλέψεων που έχουν τα κείμενα είναι αναγκαία (ό.π., 2017: 313-315). Χρησιμοποιήθηκαν δομικά σχήματα με έμφαση στις ρηματικές και ονοματικές δομές, με αυτόν τον τρόπο παρουσιάστηκαν καταστάσεις και συναισθήματα μεταξύ των αποδεκτών και των θυμάτων της κρίσης. Συγκεκριμένα, μέσω των ρηματικών δομών αναδείχθηκε η ανάμειξη των πολιτών στην δύσκολη εμπειρία της οικονομικής υστέρησης και των επακόλουθων απειλών. Έχουμε έτσι μια θυματοποίηση του λαού, ενώ, οι ονοματικές δομές απέδωσαν τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, έχουμε έντονη δραματοποίηση μέσω της χρήσης έντονων στιγματισμένων ουσιαστικών και ρημάτων (π.χ. *Φέρτε πίσω τα κλεμμένα*), καθώς και έντονη χρήση του μεταφορικού λόγου. Μέσω αυτού γίνεται φανερό το μέγεθος του προβλήματος και κατανοητό στα λαϊκά στρώματα (π.χ. *χρέος – ασθένεια, χρεοκοπημένη ελληνική κοινωνία- ασθενής, δανειστές/ θεσμοί- γιατροί, οικονομικά μέτρα- φάρμακο/ θεραπεία*). Ακόμη, γίνεται συστηματική χρήση της λέξης *διάσωση*, με σκοπό τη

δραματοποίηση της δεινής κατάστασης. Καθώς και η χρήση ωραίων ή ωραιοποιημένων λέξεων με σκοπό τόσο οι πολιτικοί και οι οικονομικοί φορείς όσο και τα ΜΜΕ να προπαγανδίσουν (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2022β: 123-137).

Επιπροσθέτως, γίνεται χρήση χυδαίων και *taboo* λέξεων και φράσεων όσο και φράσεων από κοινωνικές διαλέκτους, αλλά και νεολογισμών. Μέσω των νεολογισμών, οι προϋπάρχουσες λεξικές μονάδες αποκτούν νέα σημασία και μετατρέπονται σε εργαλεία αποδόμησης της εξουσίας και έκφρασης κριτικής από την πλευρά των πολιτών και ως απάντηση στα αρνητικά, στην καταπίεση και στην τυραννία που δέχονται τα μικρομεσαία στρώματα (Tsitsanoudis-Mallidis, 2025). Όλα τα παραπάνω οδηγούν στην έντονη χρήση του ιδιωτικού λόγου (*private speech*) και όχι στην χρήση σύνθετων και αριστοκρατικών λέξεων και φράσεων που παραπέμπουν στην λεγόμενη συστηματική ή καλλιεργημένη γλώσσα (ό.π., 2017: 335-338).

Πιο αναλυτικά, το χρέος παρομοιάζεται με μια ασθένεια, η οποία δεν αποσαφηνίζεται, αλλά αφήνονται υπονοούμενα ότι είναι πολύ σοβαρή και η έντασή της είναι κλιμακούμενη. Η ασθένεια αυτή θα μπορούσε να είναι ένα είδος κατάθλιψης, μια μόλυνση ή ακόμη και ελονοσία. Όπως, και τα αίτια που προκαλούν αυτήν την ασθένεια είναι απροσδιόριστα. Θα μπορούσαν να προσδιοριστούν ως: 1) μια γενετική ανωμαλία, την οποία οι πολιτικοί δεν είναι σε θέση να διαχειριστούν χωρίς να υπάρξει ξένη παρέμβαση, 2) μια γενική διαταραχή ή συγκεκριμένα μια ψυχική διαταραχή, και αυτό διότι όποιος έπαιρνε το λόγο για να εκφέρει μια άποψη έμοιαζε να έπασχε από διαταραχή και 3) ένας βαρύς τραυματισμός, μια τομή ακόμη και ένας κλονισμός. Η κατάσταση που βρίσκεται ο ασθενής, παρόλο που και αυτή μένει κρυφή, έχει κλίμακες που ξεκινούν από τις πιο ελαφριές και καταλήγουν στις βαρύτερες και πιο σοβαρές. Οι συνέπειες οδηγούν στο να γίνει σύνδεση του νοσήματος με τον πόνο στα άκρα (χέρι ή πόδι) και ο γιατρός είναι υποχρεωμένος να τα ακρωτηριάσει με βίαιο τρόπο (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, 2017: 325-328).

Παραδείγματα των συνεπειών της ασθένειας είναι τα ακόλουθα:

- Ο ασθενής βρίσκεται σε νάρθηκα, με αποτέλεσμα ένα μέλος του σώματός του να έχει υποστεί κάταγμα, π.χ. *Η χώρα βρίσκεται σε νάρθηκα μνημονίου.*
- Ο ασθενής βρίσκεται σε γύψο, π.χ. *Η οικονομία μας βρίσκεται σε γύψο.* Με την χρήση της λέξης «γύψος» γίνεται φανερό η ανικανότητα των πολιτών να χειριστούν με

δημοκρατικό τρόπο τη ζωή και την τύχη της χώρας τους, αλλά είναι απαραίτητη η συμβολή κάποιου γιατρού για να οδηγηθούν στην ίαση της πάθησης.

- Ο ασθενής να μπει στην εντατική, εκεί όπου νοσηλεύονται όλοι όσοι βρίσκονται σε συνεχή και ιδιαίτερη παρακολούθηση, π.χ. *Τα μνημόνια μας έβαλαν την κοινωνία στην εντατική.*
- Ο ασθενής να βρίσκεται σε κατάσταση νάρκωσης, μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από το βαθύ ύπνο και τη μη αίσθηση του πόνου.
- Ο ασθενής να βρίσκεται σε κώμα, το οποίο αποτελεί μια παθολογική κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται τόσο με αναστολή των νευρικών του λειτουργιών όσο και με απώλεια κινητικής και νοητικής ικανότητας
- Ο ασθενής να χρειάζεται μάσκα οξυγόνου, με την χρήση της λέξης «οξυγόνου» γίνεται κατανοητό η χρησιμότητά του για τη ζωή αντιθέτως, με την λέξη «ασφυξία» υποδηλώνεται μια παθολογική κατάσταση, η οποία προκαλεί την παύση της αναπνοής, π.χ. *Ο ασθενής χρειάζεται οξυγόνο* (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2022β: 123-137).

Συγκεκριμένα οι συνέπειες της ασθένειας μπορούν να οδηγήσουν σε: 1) ακρωτηριασμό με *τσεκούρι, μαχαίρι και θηλιά*, γίνεται αλληγορική χρήση της γλώσσας και υπάρχουν σε μεγάλο βαθμό οι μηχανισμοί της μετωπυμίας και της αντανάκλασης, 2) σε μια μεγάλου μεγέθους τομή, κόψιμο και αφαίρεση μέλους, τα οποία αποτυπώνονται ως σοβαροί τραυματισμοί, 3) σε θάνατο και μάλιστα σε απότομο/ ξαφνικό θάνατο, που δείχνουν την ξαφνική πτώση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και συνδέεται με τις επιπτώσεις ενός σοβαρού τραυματισμού, π.χ. *ο ξαφνικός θάνατος της ελληνικής οικονομίας* (ό.π.).

Μια ακόμη παράμετρος της κρίσης αυτής που θα μελετήσουμε είναι ο λαός, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως χρεοκοπημένος. Ο λαός που «χρωστάει» παρουσιάζεται ως ασθενής, τόσο στα Μ.Μ.Ε. όσο και στον πολιτικό λόγο. Αυτή η παρομοίωση γίνεται με σκοπό να γίνει επιτακτική η ανάγκη για θεραπεία και σωτηρία και τονίζεται ότι το πρόβλημα το έχει ο λαός και όχι το πολιτικό σύστημα. Παρατηρούμε μια στενή σχέση της γλώσσας με τα συναισθήματα μιας και ο μη σαφής προσδιορισμός της νόσου έχει προκαλέσει ανασφάλεια, φόβο και τρόμο στο λαό. Οι λεκτικές εκφράσεις που χρησιμοποιούνται για να τον

χαρακτηρίσουν έχουν απλή και άμεση μορφή καθώς χρησιμοποιούνται και επιφωνηματικές φράσεις, π.χ. *Θεέ μου! Δεν θα τα καταφέρει!* (ό.π.).

Επιπλέον, ο δανειστής/ πιστωτής παρουσιάζεται ως γιατρός και θεραπευτής. Αυτό πραγματοποιήθηκε στις προσπάθειες που έγιναν για να δημιουργηθεί συναίνεση μέσω της γλώσσας ώστε οι δανειστές να παρουσιαστούν ως σωτήρες και αυτοί που θα βγάλουν τη χώρα από τη δεινή θέση στην οποία υπέπεσε. Η λέξη «δανειστής» έχει αρχικά αρνητική σημασία, όμως σταδιακά αλλάζει περιεχόμενο και έννοια και μετονομάζεται σε πιστωτή ή θεσμό, το περιεχόμενο των οποίων είναι θετικό. Έτσι, λοιπόν, ο δανειστής έχει πάρει χαρακτηριστικά σωτήρα, όπως για παράδειγμα κατέχει τη θέση γιατρού, ο οποίος θα χορηγήσει στον ασθενή τα κατάλληλα χάπια για την ίασή του (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2017: 328-331).

Από την άλλη μεριά τα δεινά οικονομικά μέτρα παρομοιάζονται με τα χάπια και τη θεραπεία. Μιας και τα χάπια είναι απαραίτητα για την θεραπεία της ασθένειας έτσι και τα οικονομικά μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν θα βοηθήσουν τη χώρα να βγει από τη δεινή οικονομική θέση στην οποία εισήλθε, π.χ. *Τα μέτρα έχουν αναγγελλθεί ως ένα πικρό χάπι*. Για να γίνει αυτό αποδεκτό παρατηρούμε εκτεταμένα την χρήση της λέξης «διάσωση» καθώς και για επιτευχθεί η ενοχοποίηση των αποδεκτών των μέτρων με σκοπό τον αδιαμαρτύρητο ενστερνισμό, τους χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό λέξεις όπως: *αναδιάταξη, αναδιάρθρωση, αποπληρωμή, εξυγίανση και άλλες με παρόμοιο περιεχόμενο*. Μέσω αυτού του τρόπου παρατηρούμε και ένα είδος προπαγάνδας που διενεργήθηκε τόσο από τους πολιτικούς και τους οικονομικούς φορείς όσο και από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ό.π.).

Καταλήγουμε, λοιπόν, ότι η κρίση είναι το φαινόμενο που εμφανίζεται με ξαφνικό τρόπο και αλλάζει ριζικά μια παγιωμένη κατάσταση. Η γλωσσική απεικόνιση αυτού του φαινομένου γίνεται με αμετάβατες και μεταβατικές δομές. Πιο αναλυτικά, οι αμετάβατες δομές χρησιμοποιούν αμετάβατους τύπους (π.χ. *αργοπεθαίνω, φοβάμαι*) και αποτυπώνουν το μη αναστρέψιμο της κατάστασης. Ενώ οι μεταβατικές δομές εκφράζουν την επιθετικότητα της ασθένειας και παρουσιάζουν ολόκληρη την ελληνική κοινωνία και όχι μόνο ένα τμήμα της (π.χ. *Η κοινωνία αγκομαχάει!*). Επίσης γίνεται χρήση της «νεογλώσσας», αυτό συμβαίνει όταν οι εξουσίες αναφέρονται σε πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά θέματα με τέτοιον τρόπο ώστε να γίνονται αντιληπτοί από ελάχιστους (Fitoussi, 2021). Χαρακτηριστικό γνώρισμα της

νεογλώσσας είναι η παραμόρφωση της πραγματικότητας, με αυτό τον τρόπο η μνημονιακή γλώσσα χρησιμοποιώντας λέξεις με αριστοκρατικό περιεχόμενο και οι οποίες δεν περιείχαν αρνητική χροιά, κατάφερε να απεικονίσει τα αντιλαϊκά μέτρα που εφαρμόστηκαν (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2020: 343-370). Επιπλέον, έντονη είναι η χρήση φορτισμένων συναισθηματικά λέξεων και φράσεων καθώς και η χρήση μεταφορών και παρομοιώσεων, μέσω των οποίων η κρίση αναδεικνύεται ως μια ύπαρξη με εκφοβιστικά χαρακτηριστικά. Για να δημιουργηθεί ένα υποτυπώδες διαλογικό ύφος μεταξύ των δεκτών και των πομπών χρησιμοποιήθηκαν πολλές στερεότυπες λέξεις και φράσεις. Η λαϊκότητα στις απεικονίσεις κάνει τη μετάδοση των μηνυμάτων γρήγορη και ευκρινή, καθώς παραπέμπει στην άποψη ότι οι συντάκτες και σχεδιαστές του συγκεκριμένου ύφους και είδους το καθιστούν οικείο στο κοινό τους. Εξάλλου αποτελεί στάση «απατηλής οικειότητας»/ «εικονικής ευμένειας» μιας και οι στερεοτυπικές λέξεις είναι χαρακτηριστικό του ιδιωτικού και όχι του δημόσιου λόγου. Στον δημόσιο λοιπόν λόγο για να μετατραπεί σε οικείο προσαρμόστηκαν οι εξής επικοινωνιακές περιστάσεις: λαϊκές λέξεις και φράσεις, κοινές μεταφορές, λέξεις και φράσεις «κλισέ», χυδαίες λέξεις και φράσεις ταμπού και νεολογισμοί, π.χ. *τρικάργιολα*, *τρόλια*, *gamiotaki* κ.α.. Η χρήση νεολογισμών και χαμηλών ποικιλιών είχαν πρόθεση να καταδείξουν τις αμφιβολίες του λαού απέναντι στα μέτρα καθώς και τον χλευασμό τους. Τέλος, ο λόγος για την περιγραφή αυτής της κατάστασης χαρακτηρίζεται ως δραματοποιημένος, πληθωρικός και εξουσιαστικός (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2017: 335-342).

3.2.2. Η προσφυγική κρίση

Αναζητώντας στο Google ποιοι πόλεμοι έλαβαν χώρα τα τελευταία 15 χρόνια λήφθηκαν ως αποτελέσματα οι εξής επτά πόλεμοι:

- Πόλεμος στη Συρία (2011-σήμερα)
- Πόλεμος στην Ουκρανία (2014- σήμερα)
- Πόλεμος στο Αφγανιστάν (2012-2021)
- Πόλεμος στην Υεμένη (2014- σήμερα)
- Πόλεμος στη Λιβύη (2014- σήμερα)
- Πόλεμος στο Σουδάν (2023)

- Σύγκρουση στο Νίγηρα (2010- σήμερα) ¹³

Παρατηρώντας τα αίτια που προκάλεσαν αυτούς τους πολέμους μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής:

- Οι επεκτατικές βλέψεις και η κυριαρχία
- Οι πολιτικές διαφορές
- Οι θρησκευτικές και ιδεολογικές έριδες
- Οι οικονομικές αιτίες και διαφορές για πόρους
- Οι κοινωνικές ανισότητες και εκμετάλλευση πόρων
- Οι εθνοτικές και φυλετικές συγκρούσεις
- Οι διεθνείς πολιτικοί συνασπισμοί και συμμαχίες
- Οι προσωπικές φιλοδοξίες των ηγετών

Όλα τα παραπάνω οδηγούν σταδιακά στη δημιουργία της προσφυγικής κρίσης. Ο αριθμός των ανθρώπων που εγκαταλείπουν την χώρα τους είτε λόγω των διώξεων είτε λόγω των συγκρούσεων και βίας αγγίζει τα 122,46 εκατομμύρια σε όλο τον κόσμο¹⁴. Το 2023, όσον αφορά την Ελλάδα έχουμε την εισροή 3,7 εκατομμυρίων νόμιμων προσφύγων καθώς και 385.000 παράνομων μεταναστών. Οι πολίτες που προέρχονται από χώρες εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπολογίζεται ότι αποτελούν το 6% του συνολικού πληθυσμού της¹⁵.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι η γλώσσα λογίζεται ως ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος παρακολουθεί τα γεγονότα και τα παρουσιάζει/ μεταδίδει σύμφωνα με την απόσταση που παίρνει ο κάθε πομπός από αυτά. Πιο συγκεκριμένα, για την περιγραφή των γεγονότων που συμβαίνουν στο κέντρο των εξελίξεων, οι γλωσσικές αναπαραστάσεις χρησιμοποιούν επιβαρυνμένο και έντονο γλωσσικό ρεπερτόριο. Γι' αυτό το λόγο, το λεξιλόγιο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολεμικό, μιας και οι λέξεις και φράσεις που χρησιμοποιούνται εμπεριέχουν στοιχεία υπερβολής και δραματοποίησης. Μέσω της γλώσσας μεταφέρεται ο κίνδυνος που υπάρχει και η απειλή με αποτέλεσμα οι αναγνώστες να παραμένουν σε

¹³ βλ. [Οι πόλεμοι που σημάδεψαν τον 21ο αιώνα](#)

¹⁴ Οι χώρες που φιλοξενούν τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων είναι η Τουρκία, το Ιράν, η Κολομβία, η Γερμανία και η Ουγκάντα. Το 71% του παγκόσμιου προσφυγικού πληθυσμού φιλοξενείται σε χώρες με χαμηλό ή μεσαίο εισόδημα.

¹⁵ βλ. [Προσφυγική κρίση και ΕΕ: στοιχεία και αριθμοί | Θέματα | Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο](#)

εγρήγορση. Έτσι λοιπόν, έχουμε έναν πληθωρικό δημοσιογραφικό λόγο (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2022α).

Τα τοπικά μέσα ενημέρωσης στις περιοχές, όπου έχουν εγκατασταθεί μεγάλοι πληθυσμοί προσφύγων, μεταδίδουν με ζωηρό και έντονο τρόπο τα όσα διαδραματίζονται¹⁶. Επινοούν αντίστοιχο λεξιλόγιο με σκοπό να παρουσιάσουν τις αναταράξεις και τα επεισόδια που λαμβάνουν μέρος. Γι' αυτό το λόγο έχουμε τη δημιουργία λέξεων που καταφέρνουν να μεταδώσουν την έντονη πραγματικότητα και να προκαλέσουν συγκίνηση (ό.π.).

Ο τύπος της πρωτεύουσας διατηρεί τη δραματοποίηση και την ένταση των γεγονότων. Τα γεγονότα σχολιάζονται, περιγράφονται και αναλύονται σε μεγαλύτερο εύρος. Αναπτύσσεται η ιδεολογική λειτουργία του λόγου και η προπαγάνδα, καθώς δημιουργούνται και άλλες βλέψεις και στοχεύσεις. Δια μέσω του ισχυρού λόγου παρατηρούνται ρυθμίσεις στις στάσεις και στις συμπεριφορές. Γίνεται έντονα φανερό η πάλη μεταξύ ενημερωτικής και ιδεολογικής λειτουργίας (ό.π.).

Έξω από τα κρατικά σύνορα, παρατηρείται μια αποκλιμάκωση της γλώσσας που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την κατάσταση. Ο λόγος αλλάζει και από ένθερμος γίνεται ψυχρός, υπηρεσιακός, τυπικός ακόμη και περιγραφικός. Η απόσταση επηρεάζει την αποδραματοποίηση των γεγονότων. Οι περιγραφές τώρα πια γίνονται με μεγαλύτερη ασφάλεια και υπάρχουν επικριτικοί τρόποι παρουσίασης των γεγονότων. Τέλος, σε κάθε περίπτωση παρατηρείται στενή σχέση της γλώσσας με την κοινωνία, τον τόπο και το χρόνο που διεξάγεται το κάθε συμβάν (ό.π.).

3.2.3. Η υγειονομική κρίση

Η επιστημονική ορολογία του κορονοϊού είναι SARS- CoV- 2. Η παρθενική του εμφάνιση έγινε το 2019, στη Wuhan της Κίνας. Σε σύντομο χρονικό διάστημα μεταδόθηκε σε όλο τον κόσμο,

¹⁶ Σε αντιδιαστολή με όσους ζουν και βρίσκονται στην ηπειρωτική χώρα, όσοι βρίσκονται μακριά και συγκεκριμένα στα νησιά μεταφέρουν και περιγράφουν τα γεγονότα που διαδραματίζονται με διαφορετικό λεξιλόγιο και διαφορετικό γλωσσικό ύφος. Η ένταση των γεγονότων αποκλιμακώνεται, ο λόγος δεν είναι τόσο ένθερμος, παρόλα αυτά διατηρεί την έντασή του. Τα γεγονότα παρουσιάζονται πιο ψύχραιμα και αποστασιοποιημένα καθώς οι σημασίες που προσλαμβάνονται είναι πιο θολές. Επομένως, ο παραλήπτης των γεγονότων δεν βιώνει στον ίδιο βαθμό και με την ίδια ένταση τα γεγονότα με τον παραλήπτη που ζει στο κέντρο των εξελίξεων (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2020:343-370).

ωθώντας έτσι τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας να την ανακηρύξει επίσημα ως «πανδημία», στις 11 Μαΐου 2020. Από τις 5 Μαΐου 2023, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (Π.Ο.Υ.), η Covid- 19 δεν αποτελεί πλέον Έκτακτη Ανάγκη Δημόσιας Υγείας Διεθνούς Ενδιαφέροντος. Παρόλα αυτά ο ιός δεν σταμάτησε ποτέ να υφίσταντο στην κοινότητα και παραμένει δυνητικά επικίνδυνος.¹⁷.

Όλη αυτή η κατάσταση είχε αρνητικές συνέπειες τόσο στους ενήλικες όσο και στα παιδιά. Τα παιδιά παρουσίασαν ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά, σωματικές αιτιάσεις, δυσκολίες στον ύπνο και αγχώδη συμπτώματα, απομόνωση και αύξηση της χρήσης του διαδικτύου. Παρατηρήθηκαν μεγάλες αλλαγές σε διάφορους τομείς της ζωής τους, στο σχολείο τους, στο φαγητό τους, στη διακοπή της άθλησής τους, καθώς και δεν μπορούσαν να συναντήσουν τους φίλους τους, με αποτέλεσμα να νιώθουν μοναξιά (Τσαλαμανιός, 2022: 335-349).

Από την άλλη πλευρά οι γονείς νιώθουν στρες, άγχος, φόβο, θλίψη και έχουν το αίσθημα της ανικανότητας. Παραιτήθηκαν από την ζωή, απομονώθηκαν εξαιτίας του lockdown που επιβλήθηκε ως μέτρο καταπολέμησης του κορονοϊού, και απέκτησαν περισσότερα αρνητικά και καταθλιπτικά συναισθήματα καθώς και αισθάνονται περισσότερο απαισιόδοξοι. Εξαιτίας του άγχους που απέκτησαν από την πρωτόγνωρη αυτή κατάσταση δεν μπορούσαν να κατευθύνουν και να ρυθμίσουν την συμπεριφορά των παιδιών τους. Παρόλο που ξόδευαν περισσότερες ώρες μαζί δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα σχετικά με την συμπεριφορά τους και τα συναισθήματά τους (ό.π.).

Επιπλέον, παρατηρούνται και προβλήματα ενδοοικογενειακής βίας τόσο σε λεκτικό όσο και σε σωματικό επίπεδο. Αυτά προκλήθηκαν από τη συνεχή επαφή του θύτη με το θύμα, την ψυχική καταπόνηση που είχε δημιουργηθεί λόγω της πανδημίας και τη μικρή πιθανότητα που υπήρχε τα θύματα να ζητήσουν βοήθεια. Όλα αυτά οδήγησαν στο να χρειάζονται τόσο

¹⁷ Βλ. [Covid-19 - Οδηγίες - Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας](#)

Η λοίμωξη από το νέο κορονοϊό (Covid-19) εκδηλώνεται συνήθως ως πνευμονία με εμφάνιση πυρετού, βήχα, δύσπνοια και αναπνευστική δυσχέρεια. Σε αρκετές περιπτώσεις η λοίμωξη έχει οδηγήσει σε εμφάνιση επιπλοκών, νεφρική ανεπάρκεια και θάνατο. Ο ακριβής τρόπος μετάδοσης δεν είναι γνωστός και για να περιοριστεί η μετάδοσή του συνιστώνται μέτρα προφύλαξης που ισχύουν και για άλλες ιογενείς λοιμώξεις. Αν και ο κορονοϊός είχε επικίνδυνες επιπτώσεις τόσο για την σωματική μας υγεία, παρά ταύτα προκάλεσε σημαντικά προβλήματα και στην ψυχική μας υγεία, εξαιτίας των προληπτικών μέτρων που χρειάστηκε να εφαρμόσει η κυβέρνηση για την πρόληψη της νόσου

τα παιδιά όσο και οι γονείς βοήθεια ψυχοθεραπευτική αλλά και συμβουλευτική, καθώς και νέος σχεδιασμός και ένταξη στα νέα δεδομένα (ό.π.).

Επιπτώσεις υπήρξαν και στην γλώσσα κατά την περίοδο του κορονοϊού. Η γλώσσα χαρακτηρίζεται ως διάυλος επικοινωνίας των μέτρων και των πληροφοριών, πόσο μάλλον όταν πρόκειται να επικοινωνήσει ένα τόσο σημαντικό θέμα όπως είναι ο κορονοϊός (Παπαδοπούλου & Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2024: 42-62). Οι επιστήμονες άρχισαν να μιλούν δημόσια με αλήθειες, αντί της μέχρι πρότινος συμπεριφοράς τους που συνήθιζαν να ωραιοποιούν τις καταστάσεις και να υπάρχει ένας περιορισμός στον λόγο τους. Αλλάζοντας αυτή τους τη συμπεριφορά πολλοί υγειονομικοί κατάφεραν να αποκτήσουν οι απλοί πολίτες έγκυρη ενημέρωση σχετικά με τον ιό, να τους κάνουν πιο ευαίσθητους, ώστε να κάνουν αποδεκτά τα περιοριστικά μέτρα για την καταπολέμηση αυτού του ιού. Όλα αυτά επιτεύχθηκαν διότι η γλώσσα τώρα πια έγινε λαϊκότροπη, υπάρχει έντονη η εκφραστική και περιγραφική λειτουργία της και ο λόγος έγινε πιο εξουσιαστικός και πληθωρικός. Έχει αρχίσει να εξυψώνεται και να τονίζεται η σπουδαιότητα του παραλήπτη (Μπεσίνας, 2022: 315-332).

Συγκεκριμένα ο λόγος τους ήταν κατηγορηματικός, τόνιζαν τους κινδύνους που υπήρχαν, επικρατούσε αυστηρότητα στον τόνο τους καθώς και αισιοδοξία όταν έστω και ένας ασθενής κατάφερνε να αναρρώσει. Επίσης, οι υγειονομικοί προσπάθησαν να δημιουργήσουν αισθήματα φόβου, θυμού και απελπισίας, μέσω του τρόπου έκφρασης της επικινδυνότητας της κατάστασης με σκοπό να τονιστεί η αναγκαιότητα της στήριξης των νοσοκομείων και γενικότερα του συστήματος υγείας (ό.π.).

Η πλαισίωση του λόγου ασκεί επιρροή στον τρόπο που σκέφτεται και αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης, καθώς και για τις πεποιθήσεις και αντιλήψεις του. Για παράδειγμα, η παρουσίαση των γεγονότων πλαισιωμένη με αρνητικά στοιχεία επηρεάζει τον δέκτη σε μεγαλύτερο βαθμό από την παρουσίαση με θετικά στοιχεία. Ο τρόπος που πλαισιώνονται τα γεγονότα αφορά τον πομπό και στον τρόπο που θέλει να παρουσιάσει ορισμένες πλευρές της πραγματικότητας των γεγονότων που συμβαίνουν γύρω του, οι οποίες γίνονται γνωστές μέσα από ένα ορισμένο επικοινωνιακό περιεχόμενο και εξυπηρετούν μια συγκεκριμένη εξήγηση και τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 112-131).

Εκτός από τους υγειονομικούς η υγειονομική κρίση διαδόθηκε μέσω της γλώσσας τόσο από τους πολιτικούς, τους δημοσιογράφους ακόμη και από τον απλό λαό. Έτσι λοιπόν, αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε ότι η γλώσσα εκτός του να μας μεταφέρει μια πληροφορία μπορεί να επηρεάζει, να αναδιαμορφώνει απόψεις και αντιλήψεις, να χειραγωγεί αλλά και να χειραγωγείται, αναδιαμορφώνεται και επηρεάζεται. Δημιουργεί συμβάσεις για λογαριασμό αξιών που δεν μπορούν να αμφισβητηθούν όπως είναι η ζωή, η ασφάλεια, η υγεία και η «ατομική ευθύνη». Γι' αυτό το λόγο η γλώσσα μπορεί να χαρακτηριστεί ως εξουσιαστική ή ιδεολογική, μιας και χρησιμοποιείται στη δημιουργία σχέσεων εξουσίας καθώς και στην διαμόρφωση της «κοινής γνώμης» με σκοπό να γίνουν αποδεκτά τα μέτρα που επιβλήθηκαν (Παπαδοπούλου & Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2024: 42-62).

Στο πλαίσιο αυτής της πανδημίας παρατηρούμε τη δημιουργία μιας «νέας» γλώσσας που την ονομάζουμε γλώσσα της πανδημίας ή στρώμα γλώσσας της πανδημίας. Δημιουργήθηκαν λεξικά που εξειδικεύονται στη γλώσσα της πανδημίας¹⁸. Παραδείγματα λέξεων και φράσεων του κορονοϊού είναι τα ακόλουθα: μέτρα, κρούσματα, συλλήψεις, ΜΕΘ, το πρώτο κρούσμα, ασθενής μηδέν, γενικό lockdown, κορονοϊός, οι οποίες προκαλούν φόβο στον δέκτη καθώς και προσπαθούν να τον κάνουν να μείνει υπάκουος στα μέτρα πρόληψης του κορονοϊού (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 112-131). Επιπλέον, εισήλθαν νέες λέξεις στο καθημερινό μας λεξιλόγιο, που προηγουμένως δεν της χρησιμοποιούσαμε ή τις χρησιμοποιούσαμε σε μικρότερο βαθμό, όπως: *μάσκα, υγειονομική κρίση, ράπιντ τεστ, διασπορά κ.α.* (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2020: 165-170).

Μπορούμε να χωρίσουμε την γλώσσα που δημιουργήθηκε εν καιρώ κορονοϊού σε τρία επίπεδα και να τα μελετήσουμε χωριστά. Στο μορφολογικό επίπεδο, στο οποίο και γίνεται χρήση ονοματικών και ρηματικών δομών. Στο λεξιλογικό επίπεδο, στο οποίο υπάρχει μια πληθώρα λέξεων και φράσεων από την καθημερινή γλώσσα, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως λαϊκή ή λαϊκότροπη γλώσσα και στη γλώσσα φόβου. Και στο τρίτο επίπεδο που αποτελεί το σημασιολογικό, στο οποίο αναδεικνύονται μερικές από τις εξουσιαστικές και ιδεολογικές χρήσεις της γλώσσας. Μέσω των κατ' επίφασιν διαλόγων διευκολύνεται η μετάδοση του μηνύματος μιας και ο πομπός προσπαθεί να δημιουργήσει

¹⁸ Το πρώτο λεξικό ήταν το «Covid- 19, Το λεξικό», Κατσογιάννου Μ. & Στεφανίδου Ζ. (2020).

συναισθήματα στον δέκτη. Αυτό μπορούμε να το διακρίνουμε και μέσω των ευθέων ερωτήσεων που γίνονται και που δημιουργούν την ψευδαίσθηση του διαλόγου, ενώ στην πραγματικότητα δεν υπάρχει αντίλογος (Παπαδοπούλου & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2024: 42-62).

Κυρίαρχα είναι τα λαϊκά στοιχεία που κάνουν το μήνυμα να φαίνεται πιο προσιτό και να θεωρείται σωστό μιας και εξυπηρετεί τις θέσεις και τις απόψεις της κοινωνίας και μετατρέπει τους δημοσιογράφους σε ανθρώπους της διπλανής πόρτας. Η γλώσσα των δημοσιογράφων είναι αξιόπιστη και δε χρειάζεται αποδείξεις και αυτό οφείλεται στη χρήση λαϊκόμορφων εκφράσεων, στη χρήση αξιολογικών φράσεων και στη συχνότητα ορισμένων ρητορικών επαναλήψεων (ό.π.). Φαίνεται, λοιπόν, να απομακρύνεται από τον δημόσιο και επίσημο ρόλο που έχει και προσπαθεί να εκμηδενίσει τις αποστάσεις που υπάρχουν μεταξύ κοινωνίας και εξουσίας. Αυτό θα το καταφέρει μέσω της έκφρασης συναισθημάτων αλληλεγγύης, οικειότητας και συνενοχής με το κοινό και αμφισβήτησης της εξουσίας. Έτσι, αφού οι πομποί καλλιεργούν ένα κλίμα οικειότητας και όχι φόβου, η οποία οδηγεί στην παθητικότητα του δέκτη (ό.π.). Μέσω της λαϊκής γλώσσας παρατηρούνται έντονα οι περιγραφές και τα επιφωνήματα. Ο λόγος γίνεται πληθωρικός και εξουσιαστικός. Όλα αυτά έχουν ως στόχο την πειθώ και την αποδοχή των μέτρων από τους παραλήπτες μέσα από αναφορές που γίνονται στη σημασία του ρόλου τους (π.χ. *ατομική ευθύνη, συνειδητός πολίτης*) (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 113-131). Επιπλέον, παρατηρείται και μια χλευαστική-παιχνιδιάρικη διάθεση για να εκφραστούν τα συναισθήματα που έχουν δημιουργηθεί εξαιτίας της επικρατούσας κατάστασης. Αυτή η διάθεση σκοπό έχει να αναδείξει την ανασφάλεια και την απaréσκεια προς τις πολιτικές που εφαρμόζονται (Tsitsanoudis-Mallidis, 2025).

Όσον αφορά τις ρηματικές δομές που χρησιμοποιούνται, παρατηρούμε το φαινόμενο της έλλειψης, το οποίο έχει ως στόχο το μήνυμα να γίνει πιο άμεσο και σύντομο, να φαίνεται αυθόρμητο καθώς και παραστατικό. Η χρήση της παθητικής φωνής των υπερβολών και τη έμμονη εστίαση στις συνέπειες της πανδημίας κάνουν φανερό το σκοπό του ιού καθώς δημιουργούν μια ατμόσφαιρα φόβου (*βαριές συνέπειες, ολέθριες συνέπειες*). Εκτός από τις ρηματικές υπάρχουν και οι ονοματικές δομές, που και αυτές με τη σειρά τους συνεισφέρουν στο να δημιουργηθεί ένα κλίμα φόβου και επικινδυνότητας, μέσω των λέξεων: *καμπανάκι,*

θύμα, κίνδυνος, συναγερμός κ.α.. Επίσης, και οι λέξεις *ασφυξία, θυμός, μοναξιά* είναι συναισθηματικά φορτισμένες και απεικονίζουν με ζωντανό τρόπο την κατάσταση που επικρατεί. Και τέλος χρησιμοποιούνται επίθετα όπως: *απείθαρχα, ευάλωτα κ.α.* για να αποδώσουν τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά της πανδημίας (ό.π.).

Η χρήση των μεταφορών είναι αυτή που επηρεάζει την ουσία των πληροφοριών, τον τρόπο που γίνεται κατανοητό το μήνυμα μιας και προκαλεί διάφορα συναισθήματα. Έτσι, μέσω της παραστατικότητας και ελκυστικότητας του λόγου, ο πομπός καταφέρνει να απεικονίσει με σαφήνεια το μήνυμά του ώστε να γίνει εύκολα κατανοητό το θέμα που διαπραγματεύεται (ό.π.). Επιπλέον, οι μεταφορές που χρησιμοποιούνται εξυπηρετούν στην δημιουργία ενός πλαισίου στο οποίο οι δράσεις ενάντια στον ιό είναι κοινά αποδεκτές καθώς και στην απεικόνιση της σοβαρότητας της κατάστασης και του αδιεξόδου που εισερχόμαστε (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 112-131). Τέλος, μέσα από λαϊκές λέξεις και φράσεις που περιγράφουν την πανδημία γίνεται σαφές ότι έχει δημιουργηθεί ένα πολεμικό λεξιλόγιο για να μας περιγράψει τις καταστροφικές συνέπειες που έχει ο κορονοϊός, τον οποίο και χαρακτηρίζει ως τον αόρατο εχθρό (Παπαδοπούλου & Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, ό.π.).

Προσωποποιώντας τον ιό ως αόρατο εχθρό ή προβάλλοντας τον με ανθρωποειδή μορφή, που κατορθώνει να βγαίνει νικητής στη μάχη με την κοινότητα, έχουμε την δημιουργία νεολογισμών (*κορονοκόρη, κορονογιός*) καθώς και περιβάλλοντα γεμάτα με φόβο. Ο ιός παρουσιάζεται ως:

- *Ακραίο και απειλητικό καιρικό φαινόμενο*
- *Θανατηφόρο πλήγμα και αποκρουστικό*
- *Υποδούλωση*
- *Κακό δαιμόνιο ή στοιχειό*
- *Αγρίμι*
- *Σκληρός εκτελεστής*
- *Εχθρός που μας στριμώχνει και μας αφαιρεί το οξυγόνο* (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, ό.π.)

Επιπροσθέτως, η εξουσία μπορεί να διατηρηθεί με τους εξής τρόπους:

- Αναπαριστώντας την πραγματικότητα με τρόπο τέτοιο ώστε οι μη συμμετρικές σχέσεις να γίνονται νόμιμες.
- Με το να μην παρουσιάζεται το γεγονός της κυριαρχίας και αποκρύπτοντας το πραγματικό της χαρακτήρα (ό.π.).

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της γλώσσας που παρουσιάστηκε αυτήν την περίοδο είναι ο διχοτομικός λόγος. Παρατηρούνται διαιρέσεις: σε κοινωνικό επίπεδο (*νέοι-γέροι, ανίκητοι νέοι- «τρωτοί» ηλικιωμένοι*), ως προς τη χρήση μάσκας ή μη, ως προς τον εμβολιασμό ή μη, καθώς και στον αριθμό των δόσεων που κάποιος έκανε. Οι διαιρέσεις και οι διαχωρισμοί αυτοί πληθαίνουν και προκαλούν φαινόμενα βίας εξαιτίας του εγκλεισμού που υφίσταντο (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2022α).

Σε όλο αυτό η επικοινωνία αποτελεί έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες της κοινωνίας και της ατομικής δράσης μέσω της χρήσης συμβολικών πόρων, και με την διαπλοκή με τεχνολογικούς πόρους. Αντανακλά έτσι την προσωπικότητα των διαδρώντων παραγόντων (απόψεις, συναισθήματα, νόρμες). Αποτελεί συστατικό στοιχείο για τις κοινωνίες, τον πολιτισμό και καθορίζει τις ταυτότητες. Η γλώσσα λειτουργώντας μέσα σε κοινωνικοπολιτικά και πολιτισμικά πλαίσια κατόρθωσε τη συναίνεση των πολιτών στα μέτρα μέσω της βοήθειας των ΜΜΕ και του πλήθους των δημοσιευμάτων που δημιουργήθηκαν (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 112-131). Έχουμε λοιπόν, την δημιουργία της γλώσσας του φόβου ή της φοβογλώσσας, η οποία παρουσιάζεται όχι μόνο στα παραδοσιακά ΜΜΕ αλλά και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η φοβογλώσσα δημιουργήθηκε για να γίνει φανερός ο έντεχνος τρόπος που χρησιμοποιούνται οι λέξεις ώστε να επηρεάζουν και να επιβάλλουν συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές στο λαό, επικαλούμενοι το αγαθό της ζωής. Χαρακτηρίζεται από εξουσιαστική και αφαιρετική λειτουργία, η οποία εκπέμπεται από τον οικονομικά και πολιτισμικά ανώτερο προς τον οικονομικά και πολιτισμικά κατώτερο. Είναι δείγμα αστραπιαίων αλλαγών στο σχεδόν τυραννικά μεταβαλλόμενο επικοινωνιακό περιβάλλον (Πρεβελάκης & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2022, 41-47).

Μέσω της ιδεολογικής χρήσης της γλώσσας έχουμε εξύψωση του παραλήπτη, μέσω των αναφορών που γίνονται στη σημασία του ρόλου του και της ατομικής του ευθύνης αλλά και της σημασίας της έννοιας εμπιστοσύνης που είναι προαπαιτούμενο για την αποτελεσματικότητα των μέτρων. Σε αυτά τα πλαίσια, η γλώσσα δέχεται ισχυρές πιέσεις που

είτε δυναμώνουν το περιεχόμενο των λέξεων είτε αντικαθίσταται από στρώματα γλώσσας ή ελαστικές γλωσσικές επιστρώσεις (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2022). Τέλος, η υγειονομική κρίση έγινε λεκτική μέσα από τα δομικά σχήματα τόσο ρηματικών τύπων και ονομαστικών φράσεων όσο και μέσω της χρήση ουσιαστικών και επιθετικών προσδιορισμών (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 112-131).

3.2.4. Κλιματική κρίση (ενεργειακή κρίση)

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη το 2022, οι πιο απειλητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι: οι δασικές πυρκαγιές (85,6%), η ενεργειακή κρίση (79,7%), οι κοινωνικές ανισότητες (63,7%) και η διατροφική ασφάλεια (56,3%). Υπάρχουν διάφορες απόψεις σχετικά με το ποιος είναι υπαίτιος για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης. Κάποιοι πιστεύουν ότι φταίει η πολιτεία, κάποιοι άλλοι ότι φτάνει οι πολίτες ενώ μια τρίτη άποψη ότι η ευθύνη είναι κοινή για πολίτες και πολιτεία και τέλος το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης έχει η Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁹.

Η ενεργειακή ή κλιματική κρίση θεωρείται ως μια εν εξελίξει κρίση που πιθανώς να κάνει την εμφάνισή της στα επόμενα χρόνια. Όπως κάθε κρίση έτσι και αυτή δεν θα επιφέρει αλλαγές μόνο στο φυσικό περιβάλλον αλλά και στην γλώσσα μέσω της οποίας θα μεταδοθούν οι επιπτώσεις της. Με άλλα λόγια η γλώσσα θα έρθει αντιμέτωπη με επανεβαπτίσεις λέξεων καθώς και με τη δημιουργία ενός νέου λεξικού όπως έγινε και με την υγειονομική κρίση²⁰. Γι' αυτό το λόγο η γλώσσα διατηρεί σε αναμονή λεξιλόγια με σκοπό να περιγράψει μια τωρινή ή επόμενη εξέλιξη. Λέξεις όπως: *ρύποι, ρυπαντές, κοιτάσματα, ανθρακικός προϋπολογισμός, κλιματική αλλαγή, εκπομπές αερίων και άλλες παρεμφερείς*, υπάρχει η πιθανότητα να πυκνώσουν και να δημιουργηθούν και άλλες είτε ως νεολογισμοί είτε ως αναβαπτισμένες.

¹⁹ Βλ. [Κλιματική Κρίση | Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας](#)

Έχουν γίνει διάφορες ενέργειες ώστε να περιοριστεί η ενεργειακή κρίση και να μην οδηγηθούμε σε επιζήμιες καταστάσεις. Κάποιες από αυτές τις ενέργειες είναι η ανακύκλωση οικιακών απορριμμάτων, η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, η μείωση χρήσης του αυτοκινήτου, η ενίσχυση του πρασίνου στους εξωτερικούς χώρος, η εξοικονόμηση νερού καθώς και η ενεργειακή αναβάθμιση του σπιτιού .

²⁰ Βλ.3.2.3. Λεξικό του κορονοϊού.

Μάλιστα θα εκδηλωθούν όταν εκδηλωθεί η κλιματική κρίση με ένταση και επιθετικότητα (Tsitsanoudis-Mallidis, 2025).

Προς το παρόν αυτό που είναι φανερό, είναι η αλλαγή στη σημασία κάποιων λέξεων που έχουν σχέση με το περιβάλλον εξαιτίας της «επίθεσης» της τεχνολογίας. Δυο τέτοια παραδείγματα είναι:

1) το *ποντίκι- mouse* στον υπολογιστή και

2) το *σύννεφο- cloud*, που σχετίζεται με την on line αυτόματη αποθήκευση δεδομένων και πληροφοριών σε ένα σύννεφο από servers (ό.π.).

Συμπερασματικά για τις γλωσσικές κρίσεις θα μπορούσαμε αντί για να μιλάμε για «νέες γλώσσες» να έχουμε «στρώματα γλωσσών». Ο όρος αυτός βοηθά στο:

- Να φανεί η αλληλουχία των λεξιλογίων που παρακολουθούν ή κατασκευάζουν την κρίση.
- Να απεικονιστεί η χρονικά οριοθετημένη διάσταση και χρήση.
- Να φανεί η οριζόντια κυριαρχία στο πεδίο της επικοινωνίας.
- Να καταγραφεί η ελαστικότητα της χρήσης.
- Να γίνουν φανερές οι βλέψεις που συνοδεύουν τις αγχώδεις αλλαγές των νοημάτων των προηγουμένως οικείων ηχητικών ακολουθιών (Tsitsanoudis-Mallidis, 2025)
- Να απεικονιστούν τα συναισθήματα και οι πανοικουμενικές αρχές (φόβος και πόνος).
- Να μελετηθούν με ψύχραιμο τρόπο τα φαινόμενα, όχι όμως αμέριμνα και αφελώς (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη & Σταυρόπουλος, 2022: 112-131).

Όλα αυτά βέβαια έχουν ως σκοπό να καταδείξουν το εύρος των προσαρμογών των γλωσσικών εργαλείων, τα οποία αποκαλύπτονται ευάλωτα και αλλοιώνονται εύκολα, αφού επιδέχονται αλλαγές στο βαθμό που αυτά διευκολύνονται από τις δυνατές διαδόσεις που προσφέρει η τεχνολογία (Tsitsanoudis-Mallidis, 2025)

ΕΥΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

4. Υπόθεση εργασίας

Η εργασία ξεκινά με την υπόθεση ότι οι γελοιογραφίες, οι οποίες συναντώνται στη δημόσια σφαίρα ευρύτερα, μπορούν μέσω της γλώσσας που χρησιμοποιούν να διαμορφώσουν στάσεις, απόψεις και συμπεριφορές. Η γλώσσα σε συνδυασμό με άλλα σημειωτικά συστήματα αναπαράγει ή αμφισβητεί κοινωνικές σχέσεις εξουσίας, ιδεολογίες και ανισότητες (Fairclough, 1995). Κατ' αυτόν τον τρόπο οι γελοιογραφίες δύναται να αποτελέσουν ισχυρά εργαλεία επικοινωνίας που μπορούν να επηρεάσουν τις συλλογικές αντιλήψεις γύρω από πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά ζητήματα.

Μέσω γλωσσικών τεχνικών όπως η σάτιρα, η υπερβολή και η χρήση συμβόλων ασκείται είτε ρητά είτε άρρητα κοινωνική κριτική, αναδεικνύονται συγκεκριμένα θέματα και ενδεχομένως να κινητοποιούνται κάποια συναισθήματα στο κοινό, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Όπως επισημαίνει και ο Chilton (2004), τα γλωσσικά μέσα όπως η ειρωνεία, η υπερβολή και το λεκτικό «παιχνίδι» συμβάλλουν στην διαμόρφωση νοήματος και στην ενεργοποίηση ενός συγκεκριμένου ερμηνευτικού πλαισίου από το κοινό. Στο πλαίσιο αυτό, οι γελοιογραφίες αντιμετωπίζονται ως πολυτροπικά κείμενα, στα οποία η γλωσσική σημειωτική που εμπεριέχεται στις γελοιογραφίες συντελεί στην άρθρωση των κοινωνικών και των πολιτικών σχολίων (Kress & van Leeuwen, 2006).

Η ανάγκη διεξαγωγής της παρούσας έρευνας προκύπτει από την αυξανόμενη σημαντικότητα των οπτικών και συμβολικών μέσων επικοινωνίας στη σύγχρονη εποχή, κατά την οποία η ταχεία διάδοση των μηνυμάτων και των πληροφοριών μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των ψηφιακών πλατφορμών αυξάνει περαιτέρω την απήχηση των γελοιογραφιών. Η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα σκίτσα- γελοιογραφίες επηρεάζουν τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης είναι ζωτικής σημασίας, καθώς επιτρέπει την ερμηνεία των μηχανισμών κοινωνικής επιρροής αλλά και την αξιολόγηση των πληροφοριών με σκοπό την καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού.

Τέλος, υιοθετείται η οπτική ότι οι γελοιογραφίες δεν είναι ουδέτερες, άλλα συμμετέχουν ενεργά στην διαμόρφωση των ιδεολογικών θέσεων και των κοινωνικών ταυτοτήτων μέσω της χρήσης της γλώσσας, η οποία διακρίνεται από τον ιδεολογικό της χαρακτήρα. Σύμφωνα με την Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2021: 48) η γλώσσα και οι χρήσεις της έχουν ένα βαθύ εννοιολογικό περιεχόμενο, γιατί «μεταφέρουν μηνύματα, (επανα)νοηματοδοτούν καταστάσεις, υπονοούν

ή σημαδεύονται από τα κοινωνικά συμφραζόμενα και συγκείμενα, αποδυναμώνουν ή ενισχύουν στερεότυπα, επηρεάζουν, ρυθμίζουν και κανονίζουν συμπεριφορές και στάσεις». Η κατανόησή τους φαίνεται να είναι ένα δυσμενές εγχείρημα, καθώς εναποτίθεται σε υποκειμενικές κρίσεις σχετικά με έννοιες όπως η ηθική, η πολιτική ορθότητα, η αισθητική κλπ..

4.1. Μεθοδολογική προσέγγιση - Η Κριτική Ανάλυση Λόγου (*Critical Discourse Analysis*)

Η μέθοδος ανάλυσης που θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα εργασία είναι η Κριτική Ανάλυση Λόγου (*Critical Discourse Analysis*), η οποία αποτελεί μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση του λόγου και μέσω αυτής γίνεται σύνδεση της κοινωνικής και της γλωσσικής ανάλυσης. Ως μέθοδος εστιάζει στην κοινωνική μελέτη της γλώσσας, η οποία είναι οργανωμένη και δομημένη από ιδεολογικούς παράγοντες και εξαρτάται από το εκάστοτε κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο (Fairclough, 2003). Με αυτόν τον τρόπο γίνεται αντιληπτός ο ηγεμονικός ρόλος των κυρίαρχων πρακτικών λόγου, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να νομιμοποιούν τις ήδη καθιερωμένες αντιλήψεις για τον κόσμο (Καραγιαννάκη, 2018: 18-20). Η Κριτική Ανάλυση Λόγου, λοιπόν, ασχολείται με τους τρόπους μέσω των οποίων οι κοινωνικοπολιτισμικές και ιδεολογικές αντιλήψεις απεικονίζονται στη γλώσσα. Με βάση αυτή την ανάλυση τα κείμενα αποτελούν γλωσσικές μονάδες με νόημα, το οποίο προκύπτει μέσω της χρήσης τους σε συγκεκριμένες καταστάσεις και ταυτόχρονα αποτελούν σημαντικό στοιχείο του γενικότερου κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2006: 117-118).

Επίσης, η Κριτική Ανάλυση Λόγου εστιάζει σε εκείνες τις μορφές λόγου που έχουν τη μεγαλύτερη επιρροή, όπως για παράδειγμα της πολιτικής και των μέσων ενημέρωσης, αφού σε αυτές τις μορφές εντοπίζονται τα περισσότερα κείμενα που αφορούν ζητήματα εξουσίας και κοινωνικής ανισότητας. Σκοπός της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου είναι να μπορούν τα άτομα να αποκωδικοποιούν τα κείμενα, να αναγνωρίζουν το λόγο που έγιναν οι συγκεκριμένες επιλογές τόσο σε λεξιλογικό όσο και σε γραμματικό επίπεδο, να μπορούν να γνωρίζουν το επικοινωνιακό πλαίσιο του κειμένου και να αξιολογούν τα κείμενα ως προς την

αποτελεσματικότητα επίτευξης του στόχου τους ώστε οι ίδιοι να είναι σε θέση να αντικρούουν με επιχειρήματα τα επιχειρήματα των άλλων (Αγάπογλου, 2014).

4.2. Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τον κρίσιμο ρόλο της γλώσσας στις γελοιογραφίες και τον αντίκτυπό της στη διαμόρφωση κοινωνικών στάσεων, απόψεων και ταυτοτήτων, εστιάζοντας συγκεκριμένα σε γελοιογραφίες που δημοσιεύθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία 15 χρόνια. Η έρευνα αναδεικνύει τις γελοιογραφίες ως πολυτροπικά κείμενα που μέσω της γλώσσας αλλά και άλλων σημειωτικών συστημάτων (εικόνες και σύμβολα), συγκροτούν και αναπαράγουν κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός της έρευνας είναι να εντοπιστούν και να αναλυθούν τα γλωσσικά στοιχεία που εμφανίζονται στις επιλεγμένες γελοιογραφίες εξετάζοντας τις γλωσσικές δομές, λέξεις, εκφράσεις και τα σχήματα λόγου που τείνουν να επαναλαμβάνονται πιο συχνά και εμφανίζουν κοινωνικό ή πολιτικό περιεχόμενο. Επιπλέον, σκοπό της έρευνας αποτελεί η ανάλυση των διάφορων γλωσσικών τεχνικών όπως η σάτιρα, η υπερβολή και η ειρωνεία. Τέλος, η έρευνα επιδιώκει να μελετήσει πώς οι γελοιογραφίες δύνανται να συνεισφέρουν στην καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού, ενισχύοντας την ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει, να αποκωδικοποιεί και να αξιολογεί τα εκάστοτε υποβόσκοντα ιδεολογικά και πολιτικά μηνύματα.

4.3. Καθορισμός ερευνητικών ερωτημάτων

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4, η παρούσα εργασία διερευνά τον ρόλο της γλώσσας που χρησιμοποιείται στις γελοιογραφίες και πώς αυτή (ενν. η γλώσσα) συμβάλλει στη διαμόρφωση στάσεων, απόψεων και κοινωνικών ταυτοτήτων. Εστιάζοντας στη χρήση συγκεκριμένων γλωσσικών τεχνικών, η έρευνα επιχειρεί να αναδείξει τους μηχανισμούς κοινωνικής και ιδεολογικής επιρροής, οι οποίοι τίθεντο σε εφαρμογή μέσω των γελοιογραφιών. Στο πλαίσιο αυτό, προκύπτουν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποια γλωσσικά στοιχεία (λέξεις, εκφράσεις, σχήματα λόγου κλπ.) εντοπίζονται συχνότερα στις γελοιογραφίες είτε με κοινωνικό είτε με πολιτικό περιεχόμενο;
2. Ποιος είναι ο ρόλος των γλωσσικών τεχνικών (σάτιρα, υπερβολή, ειρωνεία) στη διαμόρφωση των συλλογικών αντιλήψεων μέσα από τις γελοιογραφίες;
3. Πώς μπορεί η ανάλυση των γλωσσικών στοιχείων στις γελοιογραφίες να βοηθήσει στην καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού, ενισχύοντας την ικανότητα αποκωδικοποίησης και αξιολόγησης των ιδεολογικών μηνυμάτων;

4.4. Κριτήρια και μέσα επιλογής ερευνητικού υλικού

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην γλωσσική ανάλυση γελοιογραφιών των τελευταίων δεκαπέντε ετών, οι οποίες αναφέρονται σε κρίσεις που έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην καθημερινότητα των ατόμων. Οι γελοιογραφίες αυτές, οι οποίες δημοσιεύτηκαν στη δημόσια σφαίρα κατά τη διάρκεια κρίσιμων περιόδων αποτελούν κείμενα που ενσωματώνουν γλωσσικά αλλά και συμβολικά στοιχεία για την αποτύπωση και κριτική των κοινωνικών συνθηκών που προέκυψαν από κάθε μία από τις εν λόγω κρίσεις. Η μελέτη εστιάζει σε τέσσερις κύριες κρίσεις που έλαβαν χώρα στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα και είχαν ευρεία κοινωνική απήχηση, οι οποίες κατατάσσονται χρονολογικά ως εξής: 1. Την οικονομική/ μνημονιακή κρίση 2. Την προσφυγική κρίση 3. Την υγειονομική κρίση 4. Την ενεργειακή- κλιματική κρίση Η ανάλυση των οποίων έγινε στα κεφάλαια: 3.2.1., 3.2.2., 3.2.3., 3.2.4., αντίστοιχα.

Για τη συλλογή του ερευνητικού υλικού υιοθετήθηκε μια πολυπαραγοντική προσέγγιση επιλογής, με σκοπό την καταγραφή των πλέον αντιπροσωπευτικών και επιδραστικών γελοιογραφιών που αποτυπώνουν κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά φαινόμενα. Επιδιώξαμε να αντλήσουμε γελοιογραφίες κυρίως από ψηφιακές και κοινωνικές πλατφόρμες, οι οποίες διαμορφώνουν ολοένα και περισσότερο τη δημόσια σφαίρα και την κοινή γνώμη (Παπαθανασόπουλος & συνεργάτες, 2013). Ειδικότερα, οι γελοιογραφίες που εντάχθηκαν στο υλικό της έρευνας προέρχονται τόσο από αναγνωρισμένα ειδησεογραφικά δίκτυα και ιστότοπους εθνικής εμβέλειας (όπως iefimerida.gr, kathimerini.gr, in.gr, edromos.gr), όσο και από ιδιαίτερα δημοφιλείς πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, με

κυριότερο το Facebook, όπου διακινείται πληθώρα γελοιογραφιών με σατιρικό ή σχολιαστικό περιεχόμενο, συχνά με άμεση απήχηση στο κοινό. Ειδικότερα, οι γελοιογραφίες αυτές προέρχονται από τα ακόλουθα μέσα: 1. Facebook.com, 2. Ifemerida.gr, 3. Kathimerini.gr, 4. In.gr, 5. Blogspot.com, 6. Netakias.com, 7. skitsografia.blogspot.com 8. edromos.gr. Η καταγραφή του υλικού ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2024, ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2025 και συλλέχτηκαν συνολικά 20 γελοιογραφίες Ελλήνων σκιτσογράφων²¹: 1. Ανδρέας Πετρουλάκης, 2. Αντώνης Νικολόπουλος (Solour), 3. Arkas, 4. Σωτήρης Τασιόπουλος (Soter Tas), 5. Στάθης Σταυρόπουλος, 6. Ηλίας Μακρής- Δελλόγλου, 7. Κώστας Σκλαβενίτης, 8. Θεόδωρος Μαραγκός, 9. Γιάννης Ιωάννου. Για την ανάλυση του γλωσσικού υλικού που ενσωματώνεται στις γελοιογραφίες, αυτή θα γίνει με βάση τρεις βασικούς άξονες: την ανάλυση ρηματικών και ονοματικών δομών, τη λεξιλογική επιλογή και τη σημασιολογική φόρτιση υπό το πρίσμα της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Η εφαρμογή αυτών των αξόνων επιτρέπει την αποκωδικοποίηση του βαθύτερου νοήματος των γελοιογραφιών, καθώς και την κατηγοριοποίησή τους βάσει του γλωσσικού τρόπου με τον οποίο κατασκευάζονται οι σημασίες.

5. Ερευνητικά δεδομένα και η συζήτησή τους

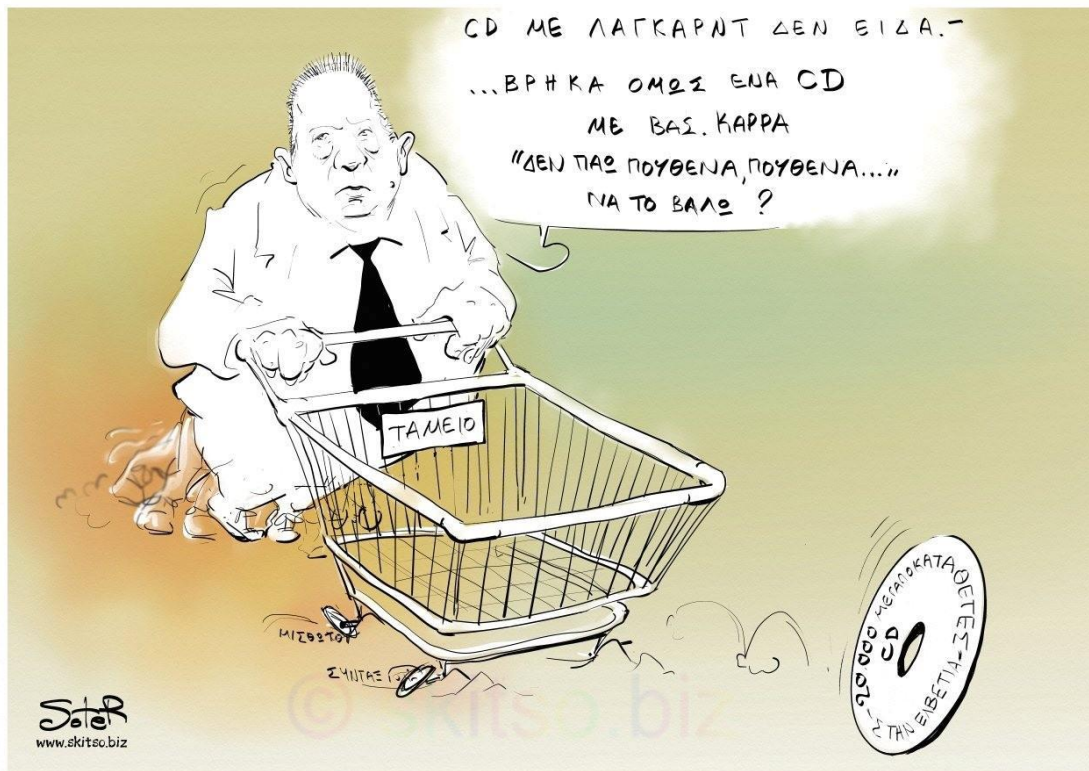
5.1. Παρουσίαση ερευνητικών δεδομένων

Η ανάλυση των γελοιογραφιών κατά την διάρκεια των κρίσεων που μελετήθηκαν (οικονομική, προσφυγική, υγειονομική, κλιματική) επικεντρώνεται σε διάφορα λεκτικά σχήματα όπως οι ρηματικοί τύποι και οι ονοματικές εκφράσεις που περιέχουν ουσιαστικά και επίθετα. Στην ανάλυση που ακολουθεί γίνεται εξέταση των γραμματικών και των σημασιολογικών δομών μέσα από τις οποίες πραγματώνονται τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά ζητήματα των κρίσεων.

²¹ Στο Παράρτημα II αναγράφονται τα βιογραφικά σημειώματα των σκιτσογράφων

Παρακάτω παρατίθενται οι προς εξέταση γελοιογραφίες κατηγοριοποιημένες ανά κρίση και στα 5.1., 5.2., 5.3., κεφάλαια και στις υποενότητές τους πραγματοποιείται η αναλυτική εξέτασή τους.

Γελοιογραφίες για την οικονομική κρίση

Γελοιογραφία 1

Γελοιογραφία 2

Γελοιογραφία 3

Γελοιογραφία 4

Γελοιογραφία 5

Γελοιογραφίες για την προσφυγική κρίση

Γελοιογραφία 6

Γελοιογραφία 7

Γελοιογραφία 8

Γελοιογραφία 9

Γελοιογραφία 10

Γελοιογραφίες για την υγειονομική κρίση

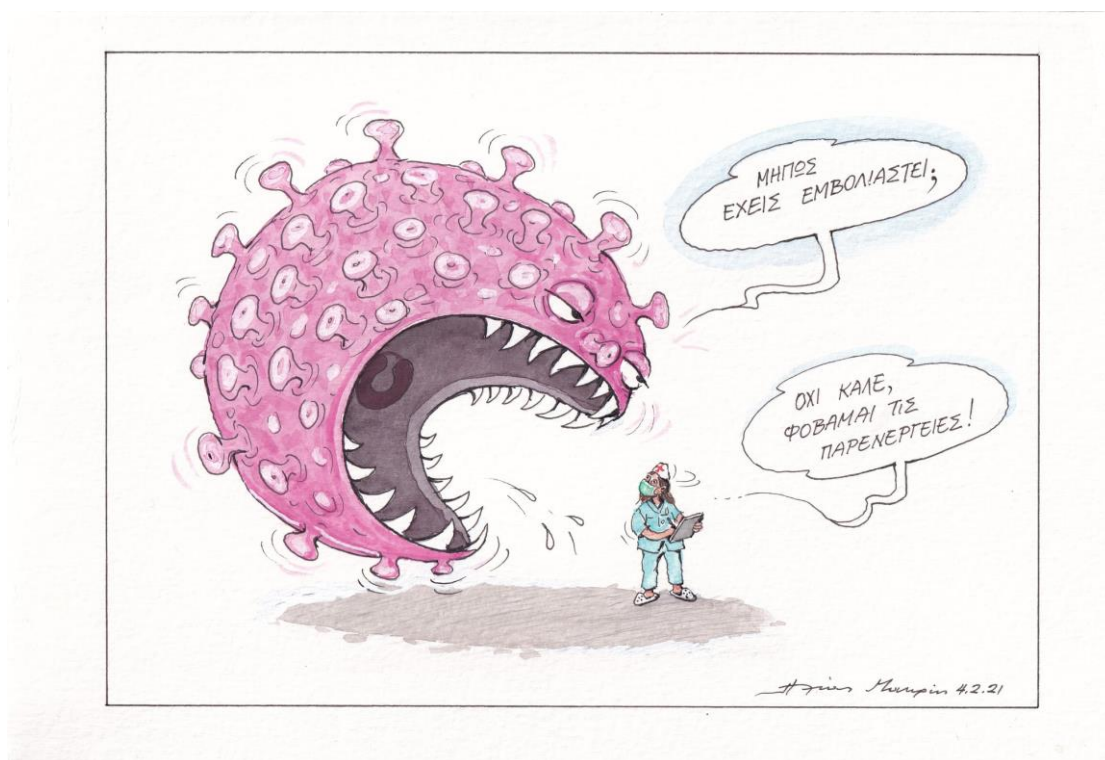
Γελοιογραφία 11

Γελοιογραφία 12

Γελοιογραφία 13

Γελοιογραφία 14

Γελοιογραφία 15

Γελοιογραφίες για την κλιματική κρίση

Γελοιογραφία 16

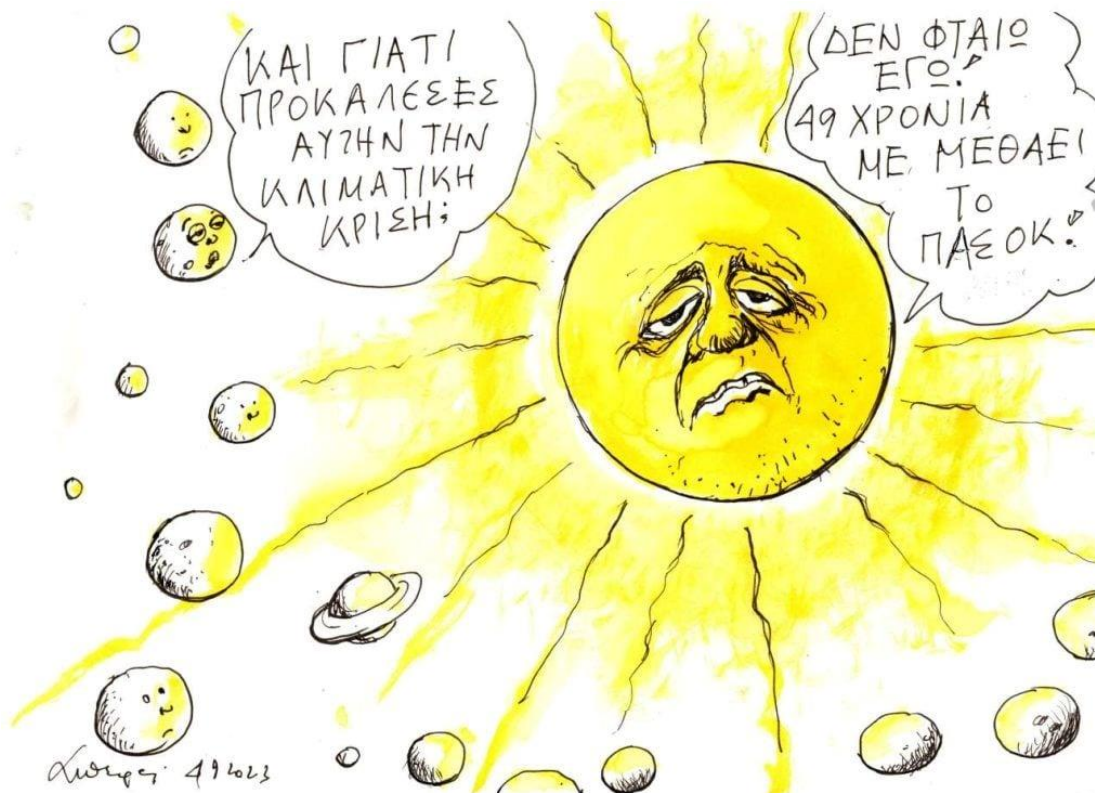
Γελοιογραφία 17

Γελοιογραφία 18

Γελοιογραφία 19

Γελοιογραφία 20

5.1.1. Ρηματικές φράσεις

Σε αντίθεση με τον δημοσιογραφικό λόγο, ο οποίος σύμφωνα με μελέτες²² τείνει να παραλείπει στη γλώσσα που χρησιμοποιεί τα ρήματα, κάτι το οποίο σύμφωνα με την Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2012: 158), αποδίδεται σε διάφορους λόγους, όπως για παράδειγμα στην ταχύτητα μετάδοσης του μηνύματος, στη «ολογκανοποίηση» του κειμένου και στη δημιουργία ενός αυθόρμητου και οικείου καθημερινού λόγου μεταξύ πομπών και δεκτών, εδώ βλέπουμε μία έντονη χρήση ρημάτων σε χρόνο κυρίως ενεστώτα και αόριστο, τα οποία συνδέονται με ενέργειες που δηλώνουν δράση ή απόδοση ευθύνης:

Για την οικονομική κρίση

- *Είδα, βρήκα, πάω, βάλω, είναι, δώσαμε, έχει, ζεσταίνει, απέτυχε, ανησυχείτε, έρχεται, αρχίζει, τρέξτε, σωθείτε, είχαμε, ήμασταν, χαίρομαι, ξαναζήσω.*

Για το προσφυγικό-μεταναστευτικό

- *Πάρει, νομίζετε, θέλουμε, περνάνε, έχουμε, ανησυχείτε, είναι, θέλουν, υπάρχουν, έλυσε, είναι.*

Για την πανδημία

- *Θέλω, χαλάει, στέλνει, φοβάται, κάνει, κυκλοφορεί, έχεις εμβολιαστεί, φοβάμαι, βρέθηκε, δοκιμάζεται.*

Για την κλιματική κρίση

- *Είναι, πέσει, ήταν, φταίνει, τρυπήσει, ανακοινώθηκε, εκπονούνται, φταίω, μεθάει*

Σύμφωνα με τον Beard (2000), η έντονη χρήση ρημάτων, ιδιαίτερα σε πολιτικό λόγο αλλά και στις γελοιογραφίες, ενισχύει τη ρητορική δύναμη και συμβάλλει στη συγκρότηση ιδεολογικής ταυτότητας, καθώς τα ρήματα λειτουργούν ως «κινητήρες» του μηνύματος. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση της προστακτικής σε ακραία, ειρωνικά συμφραζόμενα (π.χ. «τρέξτε», «μην ανησυχείτε»).

22

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/8683/8954>,
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/36373/28875>.

5.1.2. Επιρρήματα και σημεία στίξης

Η στίξη και η χρήση ειδικών χαρακτήρων (!, ..., ?!) ενισχύουν το επικοινωνιακό αποτέλεσμα, δίνοντας έμφαση στην ένταση, στην ειρωνεία ή/και στην απορία του ομιλητή. Επίσης παρατηρείται χρήση επιρρηματικών προσδιορισμών. Οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί τονίζουν το μέγεθος του περιγραφόμενου περιεχομένου (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2015: 158) και χρησιμοποιούνται σε συνδυασμό με σημεία στίξης (κυρίως το θαυμαστικό) και φέρνουν στο προσκήνιο συστατικά της καινούργιας πληροφορίας (Πολίτης, 2001²³) και αποκαλύπτουν την ύπαρξη της επιφωνηματικής λειτουργίας του λόγου (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, ό.π.):

(1) *ΤΟ PLAN A ! ΔΥΣΤΥΧΩΣ ΑΠΕΤΥΧΕ. ΑΛΛΑ ΜΗΝ ΑΝΗΣΥΧΕΙΤΕ.... ΕΡΧΕΤΑΙ ΤΟ PLAN B!*

(2) *ΟΙ ΦΩΤΙΕΣ ΗΤΑΝ ΨΗΛΑ, ΟΙ ΠΛΗΜΜΥΡΕΣ ΧΑΜΗΛΑ....ΑΡΑ ΔΕΝ ΦΤΑΙΝΕ ΤΑ ΚΑΜΕΝΑ, ΠΡΟΦΑΝΩΣ ΕΧΕΙ ΤΡΥΠΗΣΕΙ ΚΑΠΟΙΟΣ ΣΩΛΗΝΑΣ.*

5.1.3. Ονοματικές φράσεις

Σε σχέση με τις ονοματικές φράσεις των γελοιογραφιών, η συχνή χρήση επιθέτων (πεινασμένος, πάμφτωχοι, ευτυχισμένοι, ωραία, ζωντανή, περήφανο, δημοκρατικό, έκτακτο, πολιτική, κρατικής κ.ά.) αποτελεί αξιοσημείωτο στοιχείο, καθώς συμβάλλει στην ενίσχυση της πληροφορικότητας του κειμένου. Όπως επισημαίνει η Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2012: 159), η πληροφορικότητα μπορεί να ενισχύεται μέσω της αξιοποίησης επιθέτων που περιγράφουν ιδιότητες και χαρακτηριστικά του υπό εξέταση θέματος, βελτιώνοντας έτσι την ποιότητα και την ακρίβεια της μεταδιδόμενης γνώσης.

(3) *ΑΥΤΟΣ ΕΙΝΑΙ ΑΣΤΕΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΩΣΑΜΕ ΣΤΕΓΗ...ΑΥΤΟΣ ΕΙΝΑΙ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΩΣΑΜΕ ΤΡΟΦΗ...ΚΙ ΑΥΤΟΣ; ΑΥΤΟΣ ΕΧΕΙ 39 ΠΥΡΕΤΟ ΚΑΙ ΖΕΣΤΑΙΝΕΙ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΔΥΟ...*

(4) *ΚΑΛΗΜΕΡΑ. ΘΕΛΩ ΤΗ ΓΙΑΓΙΑ ΜΟΥ ΔΩΝΤΑΝΗ ΚΙ ΑΘ ΜΟΥ ΧΑΛΑΕΙ ΤΗ ΦΡΑΝΤΔΑ!*

(5) *ΤΟ "ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΕΙΟ" ΣΤΟ "ΣΩΤΗΡΙΑ" ΣΤΕΛΝΕΙ ΠΕΡΗΦΑΝΟ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟ ΔΕΝ ΤΗ ΦΟΒΑΤΑΙ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΝΕΝΑ ΚΡΟΥΣΜΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ.*

²³ https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b10/index.html

5.2. Λεξιλογικό επίπεδο

Τα δεδομένα σε λεξιλογικό επίπεδο εξετάστηκαν με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς η επιλογή μιας συγκεκριμένης λέξης μέσα από τα ποικίλα ισοδύναμα ή και υποκατάστατα ουσιαστικά, από ένα πλούσιο λεξικολογικό απόθεμα, δεν είναι παρά μία αξιολογική επιλογή (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2015: 164).

5.2.1. Γλωσσικά στοιχεία από την καθημερινή λαϊκή γλώσσα

Όταν η γλώσσα ξεφεύγει από τον «καθώς πρέπει» λόγο και φέρει έντονα στοιχεία της καθημερινής λαϊκής γλώσσας, συχνά εκφράζει μια κρυφή αντίδραση στην εξουσία και έτσι το μήνυμα γίνεται πιο προσιτό και λαοφιλές στον κόσμο (ό.π.: 165).

(6) *CD ME ΛΑΓΚΑΡΝΤ ΔΕΝ ΕΙΔΑ.... ΒΡΗΚΑ ΟΜΩΣ ΕΝΑ CD ΜΕ ΒΑΣ. ΚΑΡΡΑ "ΔΕΝ ΠΑΩ ΠΟΥΘΕΝΑ, ΠΟΥΘΕΝΑ..." ΝΑ ΤΟ ΒΑΛΩ?*

(7) *ΚΑΙ ΤΩΡΑ, ΟΠΟΙΟΝ ΠΑΡΕΙ Ο ΧΑΡΟΣ...ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑ, ΤΙΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΚΑΠΗΛΟΥΣ....(ΠΟΛΕΜΟΣ)*

(8) *ΜΗΠΩΣ ΕΧΕΙΣ ΕΒΟΛΙΑΣΤΕΙ; ΟΧΙ ΚΑΛΕ, ΦΟΒΑΜΑΙ ΤΙΣ ΠΑΡΕΝΕΡΓΕΙΕΣ!*

(9) *MUFA NEWS- ΕΚΤΑΚΤΟ: ΒΡΕΘΗΚΕ ΤΟ ΕΜΒΟΛΙΟ. ΝΤΕΛΙΡΙΟ ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, ΚΑΘΩΣ ΒΡΕΘΗΚΕ ΤΟ ΕΜΒΟΛΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΧΡΟΝΙΑΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑΣ. ΛΕΓΕΤΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ ΗΔΗ ΔΟΚΙΜΑΖΕΤΑΙ ΜΕ ΕΠΙΤΥΧΙΑ, ΣΕ ΠΟΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ!*

5.2.2. Η χρήση του μεταφορικού λόγου

Η χρήση του μεταφορικού λόγου στα δεδομένα διευκολύνει την εννοηματική μετάδοση (Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999: 26-27). Ο ομιλητής χρησιμοποιεί τις μεταφορές για να εκφράσει το νόημα όχι με την κυριολεκτική του σημασία, αλλά αλλάζοντας τη σημασία των λέξεων και πλαισιώνοντάς τες στο μήνυμα που επιθυμεί να επικοινωνήσει (Saeed, 2017: 33). Δίνει δηλαδή βαρύτητα στη μορφή του μηνύματος και όχι στην πληροφορία ώστε να προσεγγίσει συναισθηματικά τον δέκτη. Στις προς εξέταση γελοιογραφίες εντοπίζεται μεταφορικός λόγος:

- (10) «49 ΧΡΟΝΙΑ ΜΕ ΜΕΘΑΕΙ ΤΟ ΠΑΣΟΚ!» (Το ΠΑΣΟΚ ως «ουσία»).
- (11) «ΤΟ ΝΕΡΟ ΝΕΡΑΚΙ – ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ» (Χρήση αρχαίας φράσης για να τονιστεί η σπανιότητα του νερού στο μέλλον).
- (12) «Ο ΝΕΡΟΥΛΑΣ CEO» (Παραδοσιακό επάγγελμα δίνεται ως θέση υψηλού κύρους, λόγω κλιματικής κρίσης).
- (13) «ΤΟ ΕΜΒΟΛΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΧΡΟΝΙΑΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑΣ: ΛΕΓΕΤΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ» (Μεταφορική χρήση της λέξης «εμβόλιο»).
- (14) «Ο ΙΟΣ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΚΑΝΕΙ ΚΟΛΙΓΟΥΣ...» (Ο ιός παρουσιάζεται μεταφορικά ως καταπιεστικός παράγοντας που υποδουλώνει).
- (15) «ΚΑΙ ΤΩΡΑ, ΟΠΟΙΟΝ ΠΑΡΕΙ Ο ΧΑΡΟΣ...» (Κλασική μεταφορά για τον θάνατο).
- (16) «ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ... ΤΡΕΞΤΕ ΝΑ ΣΩΘΕΙΤΕ!» (Η «κινητικότητα» παρουσιάζεται σαν φυσική καταστροφή).

5.3. Σημασιολογικό επίπεδο

Η ανάλυση των γελοιογραφιών αναδεικνύει τη συστηματική χρήση συγκεκριμένων λεξικών και γλωσσικών τεχνικών που συντελούν στη διαμόρφωση κοινωνικών και πολιτικών μηνυμάτων με έντονο ιδεολογικό φορτίο. Η χρήση λέξεων, φράσεων, σημείων στίξης και μορφολογικών μοτίβων υπογραμμίζει το κριτικό και σατιρικό ύφος των δημιουργών, ενισχύοντας παράλληλα τον ρόλο της γελοιογραφίας ως εργαλείου κοινωνικής παρέμβασης και διαμόρφωσης των αντιλήψεων.

5.3.1. Η έκφραση της ιδεολογίας μέσω της ειρωνείας και του χιούμορ

Το χιούμορ βασίζεται στην ασυμβατότητα, δηλαδή την αντίθεση που διαπιστώνεται ανάμεσα στο τι αναμένεται και στο τι τελικά συμβαίνει σε ένα κείμενο (Τσάκωνα, 2008: 401-406). Επίσης, το χιούμορ μπορεί να ελέγχει το αποδεκτό όριο ανάμεσα στη «σωστή» και τη «λανθασμένη» κοινωνική συμπεριφορά λειτουργώντας αποδοκιμαστικά για τις όποιες «αποκλίσεις» ή «παραβάσεις» (ό.π.). Επιπλέον, η ειρωνεία ως μορφή χιούμορ είναι ένας έμμεσος αλλά ιδιαίτερα αποτελεσματικός τρόπος αμφισβήτησης της εξουσίας. Μέσω του σαρκασμού και της αντιστροφής των εννοιών, αποδομεί τις αυταρχικές πρακτικές και

αναδεικνύει τα όρια της ελευθερίας, λειτουργώντας έτσι ως μέσο πολιτικής και κοινωνικής αντίστασης (Schmitt, 1986).

Η ειρωνεία και το χιούμορ διαφαίνονται έντονα στις υπό μελέτη γελοιογραφίες:

- (17) «ΟΙ ΦΩΤΙΕΣ ΗΤΑΝ ΨΗΛΑ, ΟΙ ΠΛΗΜΜΥΡΕΣ ΧΑΜΗΛΑ... ΆΡΑ ΔΕΝ ΦΤΑΙΝΕ!»
- (18) «Α, ΡΕ ΤΥΧΕΡΟΥΛΗ!»
- (19) «ΜΕ ΜΕΘΑΕΙ ΤΟ ΠΑΣΟΚ»
- (20) «ΔΕΝ ΠΑΩ ΠΟΥΘΕΝΑ, ΠΟΥΘΕΝΑ...»
- (21) «ΕΧΟΥΜΕ ΚΑΙ ΑΝΑΔΡΟΜΟ ΕΡΜΗ!»
- (22) «ΚΑΙ ΤΩΡΑ, ΟΠΟΙΟΝ ΠΑΡΕΙ Ο ΧΑΡΟΣ...»

5.3.2. Αξιολογικές φράσεις

Κατά τους Kebrat-Orecchioni, (2006, σπ. αναφ. στο Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2012: 159), «αξιολογικά ονομάζονται τα επίθετα που χρησιμοποιούνται θετικά ή αρνητικά, ανάλογα με τη κρίση που ο χρήστης τους επιθυμεί να αποδώσει στο αντικείμενο που περιγράφει». Στο υπό μελέτη δείγμα συναντώνται οι παρακάτω αξιολογικές φράσεις:

- (23) «ΚΡΑΤΙΚΗ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ».
- (24) «ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ».
- (25) «ΠΟΛΕΜΟΚΑΠΗΛΟΙ».

5.4. Ευρύτερη συζήτηση και προεκτάσεις

Από τη μελέτη του ερευνητικού υλικού προκύπτει πως οι γελοιογραφίες που παρουσιάζονται είναι σατιρικά και συμβολικά μέσα που βοηθούν να αποτυπωθούν και να γίνουν κατανοητές οι κρίσεις από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Η απεικόνιση μέσω των γελοιογραφιών δεν περιορίζεται στην απλή ανάγνωση γεγονότων, αλλά επικεντρώνεται στις πολιτιστικές, κοινωνικές και γλωσσικές αποτυπώσεις τους. Ο κριτικός και ανατρεπτικός χαρακτήρας της γελοιογραφίας διαμορφώνεται μέσω της σάτιρας, του χιούμορ και του γέλιου. Και αυτό έχει ως κύριο χαρακτηριστικό τη μετάδοση απόψεων και μηνυμάτων με στόχο τον κοινωνικό

έλεγχο μέσω του χιούμορ. Επομένως, η γελοιογραφία δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ιδεολογικά ουδέτερη ή «ανώδυνη» και «αθώα». Ορισμένες φορές μέσω της γελοιογραφίας ενισχύεται η κυρίαρχη ιδεολογία, η οποία μας οδηγεί στον τρόπο ανάγνωσης και ερμηνείας των διαφόρων γεγονότων (Τσάκωνα, 2008:383). Η γλώσσα λειτουργεί μέσω συγκεκριμένων τεχνικών, υπονομεύοντας την κυρίαρχη αφήγηση και ενισχύοντας τη φωνή της κοινωνικής διαμαρτυρίας. Οι γελοιογραφίες λειτουργούν ως καθρέφτης της κοινωνικής δυσaréσκειας, ενισχύοντας κοινά συναισθήματα, όπως η απογοήτευση ή η δυσπιστία απέναντι στην πολιτική.

5.4.1. Κριτική θέση της οικονομικής κρίσης

Οι γελοιογραφίες που διαπραγματεύονται την οικονομική κρίση, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα κοινωνικο-πολιτικής σάτιρας και αναδεικνύουν γλωσσικές τεχνικές των γελοιογράφων με σκοπό να αποκαλύψουν, να σατιρίσουν και να ευαισθητοποιήσουν το κοινό για καίρια ζητήματα όπως η φτώχεια, η ανεργία και η οικονομική ανισότητα.

Παραδείγματος χάριν, η γελοιογραφία 3²⁴ πραγματεύεται τη συνεχή αποτυχία των οικονομικών προγραμμάτων λιτότητας. Η φράση « Το PLAN A – απέτυχε... έρχεται το PLAN B» ειρωνεύεται τη συνεχή γραφειοκρατία και τα μέτρα των ευρωπαϊκών θεσμών, που υπόσχονται λύσεις χωρίς να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τα βασικά προβλήματα.

Η γελοιογραφία 4²⁵, με την ατάκα «ΤΡΕΞΤΕ ΝΑ ΣΩΘΕΙΤΕ» εντείνει το αίσθημα κινδύνου. Η λέξη «ανεργία» που εμφανίζεται ως «τέρας» αποτυπώνει τον φόβο που γεννά η γενικότερη ανασφάλεια σχετικά με τα εργασιακά προβλήματα, ενώ η σύνδεση με το πολιτικό πρόσωπο (Κυριάκος) καθιστά τη γελοιογραφία σαφώς στοχευμένη.

Συνολικά, οι γλωσσικές επιλογές που εμφανίζονται στις γελοιογραφίες αναδεικνύουν τις ταξικές, πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις της οικονομικής κρίσης μέσω της ειρωνείας, των κλισέ αλλά και της καθημερινής λαϊκής γλώσσας και διακατέχονται από ιδεολογικούς χρωματισμούς.

²⁴ Βλ. 5.1.

²⁵ Βλ. 5.1.

5.4.2. Η θέαση της προσφυγικής κρίσης

Οι γλωσσικές επιλογές των γελοιογραφιών που σχετίζονται με την προσφυγική κρίση αντανακλούν τον τρόπο με τον οποίο αυτή έγινε αντιληπτή από την κοινωνία. Μέσω της χρήσης της γλώσσας, διαμορφώθηκε η κοινή γνώμη, αποκαλύπτοντας βαθύτερες ιδεολογίες, προκαταλήψεις και κοινωνικές στάσεις. Η επιλογή συγκεκριμένων όρων και εκφράσεων δεν είναι ποτέ ουδέτερη, καθώς αντικατοπτρίζει τις πολιτισμικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής και του δημιουργού. Έτσι, τα έργα λειτουργούν όχι μόνο ως καλλιτεχνικές ή σατιρικές παρεμβάσεις, αλλά και ως κειμενικές μορφές που επιτελούν κοινωνικές και πολιτικές λειτουργίες, επηρεάζοντας έμμεσα αλλά ουσιαστικά τη δημόσια σφαίρα και τις στάσεις απέναντι στην πραγματικότητα των προσφύγων (Van Dijk, 2000).

Συγκεκριμένα για παράδειγμα, η γελοιογραφία 6²⁶ με τη φράση «ΚΑΙ ΤΩΡΑ, ΟΠΟΙΟΝ ΠΑΡΕΙ Ο ΧΑΡΟΣ... ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑ, ΤΙΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΚΑΠΗΛΟΥΣ» αποδομεί τη φύση του πολέμου, υποδηλώνοντας ότι τα συμφέροντα της παγκόσμιας οικονομικής ελίτ παραμένουν άθικτα, ενώ οι κοινωνικά ευάλωτοι πληρώνουν «το τίμημα».

Επίσης, στη γελοιογραφία 9²⁷, με το κείμενο «ΤΟ ΜΟΝΟ ΠΟΥ ΘΕΛΟΥΝ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΜΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ... ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΟΜΩΣ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΜΟΝΟ ΗΤΤΗΜΕΝΟΙ!», προβάλλεται η «κυνική» επιδίωξη της εξουσίας των κρατών ή των ομάδων που εμπλέκονται στον πόλεμο, σε αντίθεση με την ανθρώπινη τραγωδία που προκαλείται.

Κοινός παρονομαστής σε όλα τα γελοιογραφικά έργα είναι η χρήση γλώσσας με σαρκαστική, ειρωνική ή αποκαλυπτική λειτουργία, η οποία δεν περιορίζεται στην περιγραφή, αλλά ασκεί έμμεση πολιτική και ηθική κριτική. Οι γελοιογράφοι συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας αντίληψης για τον πόλεμο και τον «ξεριζωμό» ως βαθιά πολιτικά φαινόμενα, προτρέποντας τον θεατή να αμφισβητήσει την ουδετερότητα της εξουσίας και των στρατηγικών της κυβέρνησης.

²⁶ Βλ. 5.1.

²⁷ Βλ. 5.1.

5.4.3. Η κριτική διαπραγμάτευση της πανδημίας

Οι γελοιογραφίες για την πανδημία είναι ενδεικτικά παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο η τέχνη της γελοιογραφίας χρησιμοποιεί τη γλώσσα για να ασκήσει κοινωνική και πολιτική κριτική σε περιόδους κρίσης, συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19. Μέσα από χιουμοριστικό, συχνά σαρκαστικό λόγο, αναδεικνύουν την κατάρρευση των θεσμών, την έλλειψη εμπιστοσύνης του κοινού και τις αντιφάσεις του κρατικού μηχανισμού.

Για παράδειγμα, στη γελοιογραφία 11²⁸, η φωνή λέει: «ΘΕΛΩ ΤΗ ΓΙΑΓΙΑ ΜΟΥ ΔΩΝΤΑΝΗ ΚΙ ΑΘ ΜΟΥ ΧΑΛΑΕΙ ΤΗ ΦΡΑΝΤΔΑ!», μια ατάκα που συμπυκνώνει το βίωμα των περιορισμών στο όνομα της συλλογικής και ατομικής ευθύνης.

Στη γελοιογραφία 13²⁹, η φράση «ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ» συνδυάζεται με το ερώτημα «Ο ΙΟΣ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΚΑΝΕΙ ΚΟΛΛΙΓΟΥΣ...;» και την απάντηση «ΑΥΤΟΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑ». Η γελοιογραφία λειτουργεί ως πολιτικό σχόλιο πάνω στην καταστολή των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από τη μία οι πολίτες περιορίζονται με το πρόσχημα της δημόσιας υγείας και από την άλλη τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που ενσαρκώνει ο ιός παραμένουν «ανεξέλεγκτα».

Η γελοιογραφία 14³⁰ σατιρίζει την άρνηση του εμβολιασμού, αξιοποιώντας τον διάλογο δύο προσώπων. Η φράση «ΦΟΒΑΜΑΙ ΤΙΣ ΠΑΡΕΝΕΡΓΕΙΕΣ!» γίνεται ειρωνική όταν αντιπαραβάλλεται με τη σοβαρότητα της κατάστασης. Στην γελοιογραφία 15³¹, το «ΕΜΒΟΛΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΧΡΟΝΙΑΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑΣ» ονομάζεται «ατομική ευθύνη», η οποία παρουσιάζεται ως υποκατάστατο της συλλογικής πολιτικής βούλησης.

Και εδώ η γλώσσα μέσα από λέξεις και έντονα συμβολικό λόγο, συγκροτεί μία «καυστική» εικόνα για τις παθογένειες της κοινωνίας κατά τη διάρκεια της κρίσης COVID-19.

5.4.4. Η ανάγνωση της εξελισσόμενης κλιματικής κρίσης

Οι γελοιογραφίες οι οποίες εστιάζουν στην κλιματική κρίση και τη διαχείρισή της από την πολιτική εξουσία δίνουν έμφαση στην έκφραση της ειρωνείας μέσω των γλωσσικών επιλογών και την κοινωνική κριτική, με σαφείς αναφορές στην κρατική ανεπάρκεια.

²⁸ Βλ. 5.1.

²⁹ Βλ. 5.1.

³⁰ Βλ. 5.1.

³¹ Βλ. 5.1.

Εστιάζοντας στις πολιτικές αντιδράσεις στις φυσικές καταστροφές, αποκαλύπτουν τόσο την επικοινωνιακή διαχείριση της κλιματικής κρίσης από τους ιθύνοντες, όσο και τη μετατόπιση της ευθύνης από το κράτος στους πολίτες ή... στο ίδιο το φυσικό φαινόμενο.

Παραδείγματος χάριν, η γελοιογραφία 17³² αξιοποιεί την ειρωνεία μέσω της (δήθεν) λογικής σύνδεσης, «ΟΙ ΦΩΤΙΕΣ ΗΤΑΝ ΨΗΛΑ, ΟΙ ΠΛΗΜΜΥΡΕΣ ΧΑΜΗΛΑ... ΑΡΑ ΔΕΝ ΦΤΑΙΝΕ ΤΑ ΚΑΜΕΝΑ».

Η γελοιογραφία 18³³ χρησιμοποιεί την παροιμία «ΤΟ ΝΕΡΟ ΝΕΡΑΚΙ» για να προβάλλει την κρίση της έλλειψης πόσιμου νερού. Ο διάλογος «ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΜΕΛΛΟΝ: Ο ΝΕΡΟΥΛΑΣ», «ΝΑΙ ΑΛΛΑ ΘΑ ΕΙΝΑΙ CEO..!!» αντικατοπτρίζει την εμπορευματοποίηση των φυσικών πόρων και τον τρόπο με τον οποίο τα βασικά αγαθά χρησιμοποιούνται για το κέρδος.

Εν κατακλείδι, οι γελοιογραφίες απεικονίζουν με πολύπλευρο τρόπο τις κοινωνικές και πολιτικές αντιφάσεις και στρατηγικές απέναντι στην κλιματική κρίση. Η γλώσσα, άλλοτε με τεχνικές όπως η υπερβολή, η μεταφορά και το χιούμορ και άλλοτε μέσω αποδόμησης του πολιτικού λόγου, αναδεικνύει μια δυσκολία κατανόησης και αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, με αποτέλεσμα έναν λόγο που περισσότερο προσπαθεί να μεταθέσει την ευθύνη, παρά να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα.

Συνοψίζοντας, οι γελοιογραφίες που εξετάστηκαν, είτε αναφέρονται στην προσφυγική κρίση, την οικονομική κρίση, την πανδημία ή την κλιματική αλλαγή, λειτουργούν ως «καθρέφτης» της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας. Η γλώσσα που χρησιμοποιείται δεν περιγράφει απλώς τα γεγονότα, αλλά κυρίως αποδομεί και αποκαλύπτει. Άλλοτε ενισχύει τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις και άλλοτε αντιτίθεται στις κυρίαρχες αφηγήσεις, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για κοινωνική αλληλεγγύη, πολιτική λογοδοσία και ουσιαστική δράση.

Ο συνδυασμός εικόνας και λέξεων καθιστά αυτό το είδος ιδιαίτερα αποτελεσματικό στην πρόκληση κοινωνικής σκέψης, δείχνοντας ότι ακόμη και μέσω του χιούμορ είναι δυνατό να δημιουργηθεί ένας βαθιά πολιτικός λόγος που όχι μόνο ερμηνεύει την πολιτική, αλλά και την αμφισβητεί και την στηλιτεύει. Βέβαια πρέπει να αναφερθεί πως οι γελοιογραφίες

³² Βλ. 5.1.

³³ Βλ. 5.1.

παρουσιάζουν μια πολύ συγκεκριμένη και κατ' εξοχήν υποκειμενική οπτική γωνία για την πολιτική πραγματικότητα και ως εκ τούτου δεν μπορούν να εκληφθούν ως φορείς αντικειμενικής ενημέρωσης (Τσάκωνα, 2008:404). Ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει γνώση του πολιτικού κλίματος. Η αποκωδικοποίηση της πολιτικής γελοιογραφίας και του χιούμορ απαιτεί γνώση του ευρύτερου γλωσσικού, κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο παράγονται (ό.π.).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

6. Συμπεράσματα και προτάσεις

6.1. Γενικά συμπεράσματα

Με βάση τις γελοιογραφίες που αναλύθηκαν, μπορούν να αντληθούν ορισμένα γενικά συμπεράσματα σχετικά με τη λειτουργία τους ως κοινωνικοπολιτικού σχολιασμού των διαφόρων κρίσεων που πλήττουν τη σύγχρονη κοινωνία. Μέσω του συνδυασμού εικόνων και λέξεων, οι γελοιογραφίες αναδεικνύουν τις αντιφάσεις και τις δυσλειτουργίες των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων, προσφέροντας μια ειρωνική και συχνά σατιρική άποψη των γεγονότων.

Στην περίπτωση της οικονομικής κρίσης, οι γελοιογραφίες χρησιμοποιούν την ειρωνεία και τον σαρκασμό για να τονίσουν την αστοχία των πολιτικών λιτότητας και την αδυναμία των ευρωπαϊκών θεσμών να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά ζητήματα όπως η φτώχεια και η ανεργία. Η χρήση συγκεκριμένων εκφράσεων, όπως οι αναφορές σε «σχέδια» που αποτυγχάνουν συνεχώς, υπογραμμίζει την ανεπάρκεια και την απουσία αποτελεσματικών λύσεων, ενώ παράλληλα τονίζει τις κοινωνικές ανισότητες που οξύνουν αυτές οι πολιτικές. Ομοίως, οι γελοιογραφίες που σχετίζονται με την προσφυγική κρίση αποκαλύπτουν κοινωνικές προκαταλήψεις και πολιτικά «λάθη» γύρω από το ζήτημα. Οι σατιρικές αναπαραστάσεις δείχνουν πώς η οικονομική ελίτ εκμεταλλεύεται τις πολιτικές κρίσεις ή την «απάνθρωπη» στάση των κρατών που εμπλέκονται στους πολέμους, υπογραμμίζοντας την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των προσφύγων και την ηθική κρίση που προκαλείται από την ανεπάρκεια των κρατών στη διαχείριση αυτών των καταστροφών. Όσον αφορά την πανδημία, οι γελοιογραφίες προσφέρουν έντονη κοινωνική και πολιτική κριτική, επισημαίνοντας την κατάρρευση των θεσμών και την έλλειψη εμπιστοσύνης του κοινού στους κρατικούς μηχανισμούς. Μέσα από το χιούμορ και την ειρωνεία, καταδεικνύονται οι αντιφάσεις που συνδέονται με την υπερβολική καταστολή των πολιτικών δικαιωμάτων, σε συνδυασμό με την αδυναμία των πολιτικών να διαχειριστούν τις επιπτώσεις της κρίσης στη δημόσια υγεία. Η κριτική εκτείνεται στη αρνητική στάση απέναντι στον εμβολιασμό και στην αντίληψη ότι η ατομική ευθύνη αντικαθιστά τη συλλογική πολιτική δράση. Τέλος, οι γελοιογραφίες για την κλιματική κρίση επικεντρώνονται στην σαρκαστική απεικόνιση των

αποτυχιών της κυβέρνησης στη διαχείριση των φυσικών καταστροφών και στην έλλειψη προληπτικών δράσεων. Η διαχείριση της επικοινωνίας της κρίσης και η συνεχής μετατόπιση της ευθύνης από το κράτος στους πολίτες ή στα ίδια τα φυσικά φαινόμενα καθιστούν σαφή την αποτυχία των πολιτικών αρχών να προσφέρουν ουσιαστικές λύσεις.

Συνολικά, τα σκίτσα που εξετάστηκαν αποτελούν έναν «καθρέφτη» της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας, όπου η γλώσσα δεν περιορίζεται στην απλή περιγραφή των γεγονότων, αλλά αναλύει και αποδομεί τις κυρίαρχες πολιτικές και κοινωνικές αφηγήσεις. Εξάλλου, η γλωσσική πολιτική μιας κοινωνίας δεν αποτελείται μόνο από αποφάσεις που είναι «διαφανείς, ρητές, επίσημα γραπτές, αλλά και από τις σιωπηρές, άγραφες, κρυφές, de facto, λαϊκές και άτυπες ιδέες και παραδοχές» σχετικά με τη γλώσσα σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα (Schiffman, 2006: 11). Η χρήση του χιούμορ και της ειρωνείας κάνει τα μηνύματα πολιτικά και κοινωνικά «φορτισμένα». Όπως έχει ήδη τονιστεί, η αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων που μεταφέρονται απαιτεί γνώση του πολιτικού, κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο παράγονται, καθιστώντας τη γελοιογραφία μια ισχυρή μορφή κοινωνικής και πολιτικής κριτικής.

6.2. Ειδικά συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία έγινε λόγος για τις γελοιογραφίες και πώς αυτές αποτελούν αντικείμενο μετάδοσης και αποκρυπτογράφησης μηνυμάτων τα οποία αφορούν μείζοντα καθημερινά ζητήματα και συνδέονται με τις κρίσεις που έλαβαν χώρα τα τελευταία 15 χρόνια στην Ελλάδα. Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετήθηκε βασίζεται στην Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis), η οποία επιτρέπει τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ γλώσσας, εξουσίας και ιδεολογίας³⁴.

Αρχικά, οι γελοιογραφίες αναλύθηκαν ως γλωσσικά και κοινωνικά «προϊόντα» που καθρεφτίζουν τις κοινωνικές δυναμικές που αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια των κρίσεων αυτών. Συγκεκριμένα, από γλωσσική πλευρά, παρατηρήθηκε μια πληθώρα γλωσσικών και σημειωτικών μέσων, μεταξύ των οποίων ρηματικές φράσεις, επιρρήματα, σημεία στίξης και

³⁴ Βλ. 1.3.

ονοματικές φράσεις. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση των ρημάτων σε ενεστώτα και αόριστο χρόνο, η οποία ενισχύει την αίσθηση αμεσότητας, δραστικότητας και απονομής ευθύνης. Επίσης, η προστακτική κλίση χρησιμοποιείται για να δηλώσει την ειρωνεία του γελοιογράφου σχετικά με μια κατάσταση και τα ρήματα έχουν ως στόχο να συγκροτήσουν μια ιδεολογία (Beard, 2000).

Έντονη είναι και η χρήση των σημείων στίξης, τα οποία στοχεύουν να αναδείξουν την απορία του ομιλητή καθώς και την ειρωνεία που θέλει να ασκήσει ο δημιουργός για μια κατάσταση ή ένα γεγονός. Οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί παρέχουν πληροφοριακή «πυκνότητα», ενισχύοντας το περιεχόμενο των αφηγήσεων και αποσαφηνίζοντας τις σχέσεις μεταξύ των σημαινόντων (Τσιτσανούδη, 2015: 158). Παράλληλα, η συστηματική χρήση επιθέτων στις ονοματικές φράσεις συμβάλλει στην αύξηση της πληροφορικότητας των κειμένων, διευκολύνοντας την κατανόηση σύνθετων εννοιών και την επικοινωνία χαρακτηριστικών του υπό μελέτη φαινομένου (ό.π., 2012: 159).

Όσον αφορά το λεξιλογικό επίπεδο εντοπίζεται η ενσωμάτωση στοιχείων της λαϊκής ή καθημερινής γλώσσας, η οποία εκφράζει μια κρυφή αντίδραση προς την εξουσία και καθιστά το μήνυμα προσιτό και λαοφιλές (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη, 2015: 165). Επιπλέον, η χρήση της μεταφοράς είναι και αυτή διάχυτη μέσα στις γελοιογραφίες που αναλύθηκαν. Η μεταφορά αποτελεί κεντρικό σχήμα λόγου στον γελοιογραφικό λόγο, καθότι επιτρέπει τη δημιουργία ερμηνευτικών πλαισίων, με σκοπό την αναπαράσταση αφηρημένων ή περίπλοκων κοινωνικοπολιτικών φαινομένων με τρόπο σαφή και παραστατικό (Saeed, 2017: 33).

Σε σημασιολογικό επίπεδο, η χρήση του χιούμορ και της ειρωνείας λειτουργεί ως στρατηγική επαναπλαισίωσης της πραγματικότητας. Το χιούμορ εδράζεται στην εννοιολογική ασυμβατότητα, δηλαδή στη ρήξη μεταξύ προσδοκίας και πραγματικότητας (Τσάκωνα, 2008: 401-406), ενώ η ειρωνεία, ως μορφή έμμεσης επικοινωνίας, καθίσταται εργαλείο αμφισβήτησης της εξουσίας. Μέσω του σαρκασμού και της αντιστροφής των εννοιών, κάποιος έχει τη δυνατότητα να αποδομήσει τις αυταρχικές πρακτικές και να αναδείξει τα όρια της ελευθερίας, με αυτόν τον τρόπο λειτουργεί ως ένα μέσο πολιτικής και κοινωνικής αντίστασης (Schmitt, 1986).

Συνοψίζοντας, οι γελοιογραφίες συγκροτούν ένα δυναμικό είδος δημόσιου λόγου που συνδυάζει την εικόνα, τη σάτιρα, τον κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό σχολιασμό. Δεν πρόκειται για ουδέτερα κείμενα. Αντιθέτως, συχνά αποτελούν μέσα ενίσχυσης ή αμφισβήτησης της κυρίαρχης ιδεολογίας, καθοδηγώντας τους τρόπους πρόσληψης των γεγονότων, (Τσάκωνα, 2008: 406-408).

Συνεπώς, είναι ουσιώδες να επισημανθεί ότι οι γελοιογραφίες δεν περιορίζονται στην απλή αναπαράσταση της πραγματικότητας, αλλά την αναδομούν και την επαναδιαπραγματεύονται. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως οι γελοιογραφίες αναδεικνύουν μια υποκειμενική σκοπιά για την πολιτική πραγματικότητα και, για τον λόγο αυτό, δεν μπορούν να θεωρηθούν φορείς αντικειμενικής ενημέρωσης (Τσάκωνα, 2008: 404-405). Ο αναγνώστης οφείλει να είναι ενήμερος σχετικά με το πολιτικό κλίμα και το ευρύτερο γλωσσικό και πολιτισμικό πλαίσιο, ώστε να μπορεί να αποκωδικοποιήσει τις πολιτικές γελοιογραφίες και να κατανοήσει το χιούμορ που διαπερνά τις απεικονίσεις τους (ό.π.).

Αυτός ακριβώς ο λόγος καθιστά αναγκαία την ανάπτυξη κριτικού γραμματισμού, ο οποίος επιτρέπει στους αναγνώστες να μην παραμένουν παθητικοί δέκτες, αλλά να αναλύουν, να αμφισβητούν και να ερμηνεύουν τα κείμενα και τις εικόνες που καταναλώνουν. Σύμφωνα με τον Cummins (2002: 273), «Ο κριτικός γραμματισμός μας καθιστά ικανούς να διαβάζουμε πίσω από τις γραμμές, να κοιτάζουμε με σκεπτικισμό τις φαινομενικά αγαθές και εύλογες επιφανειακές δομές, να αναλύουμε τους διάφορους ισχυρισμούς σε σχέση με τα εμπειρικά δεδομένα και να εξετάζουμε τίνος τα συμφέροντα εξυπηρετούνται από συγκεκριμένες μορφές επικοινωνίας».

6.3. Προτάσεις για την εκπαίδευση³⁵

Στη σύγχρονη εποχή, είναι αποδεκτός ο παιδευτικός ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης και το γεγονός ότι επιδρούν εντόνως στο γλωσσικό αίσθημα καθώς και διαμορφώνουν στάσεις ζωής (Χατζησαββίδης, 2000: 11). Όσον αφορά το ενδιαφέρον, αυτό επικεντρώνεται

³⁵ Οι προτάσεις για την εκπαίδευση θα βασιστούν σε ανάλογες προτάσεις των: Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2011: 34,63, Μήτσης, 2004: 218, Ιορδανίδου & Φτερνιάτη, 2000: 9 και Ντίνας & Γώτη: 2016: 160-170 και θα αναπροσαρμοστούν σύμφωνα με το θέμα της παρούσας εργασίας.

στις μορφές επικοινωνιακής δραστηριότητας, κυρίως σε αυτές που σχετίζονται με τον κριτικό και οπτικό γραμματισμό. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα γίνει προσπάθεια να προταθούν τρόποι ενίσχυσης και εμπλουτισμού των δυνατοτήτων των μαθητών με στόχο να στέκονται κριτικά απέναντι στα κείμενα που προσλαμβάνουν και να αποκτήσουν τη δυνατότητα πρόσβασης, ανάλυσης και αποκωδικοποίησης των οπτικών ερεθισμάτων, τόσο των εικόνων όσο και των λέξεων. Θα δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στην επικοινωνιακή διάσταση του γλωσσικού μαθήματος (Ιορδανίδου & Φτερνιάτη, 2000: 7). Κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού και οργάνωσης των διάφορων επικοινωνιακών δραστηριοτήτων, ο/η νηπιαγωγός οφείλει να λαμβάνει υπόψη του το περιβάλλον (σχολικό και εξωσχολικό) στο οποίο ζουν και βιώνουν οι μαθητές, τις ιδιαιτερότητες, τις δυνατότητες αλλά και τις αδυναμίες των μαθητών καθώς και να μπορεί να εκμεταλλευτεί σωστά το χρόνο (Μήτσης, 2004: 218). Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την δημιουργία δραστηριοτήτων είναι η προσεκτική επιλογή των γελοιογραφιών: πρέπει να συνάδουν με την ηλικία, τις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών και να εδράζονται σε περιστάσεις επικοινωνίας που αναγνωρίζουν από το κοινωνικό τους περιβάλλον (Ιορδανίδου & Φτερνιάτη, 2000:9). Με αυτό τον τρόπο, οι γελοιογραφίες καθίστανται ως μέσα διαμεσολάβησης της εμπειρίας, γέφυρες ανάμεσα στη σχολική μάθηση και τη ζωή των παιδιών, ενισχύοντας τις βάσεις του κριτικού και πολιτισμικού γραμματισμού.

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει προσπάθεια να δοθούν κάποιες προτάσεις ως προς τον τρόπο αξιοποίησης των γελοιογραφιών στην εκπαίδευση.

Δραστηριότητα 1: Διερεύνηση και κριτική ανάλυση γελοιογραφιών μέσω του διαλόγου

Η παρούσα δραστηριότητα προτείνει την αξιοποίηση γελοιογραφιών ως αφόρμηση για την ενίσχυση της κριτικής σκέψης και της επικοινωνιακής ικανότητας των μαθητών. Συγκεκριμένα, οι μαθητές καλούνται να μελετήσουν μία επιλεγμένη γελοιογραφία ή ένα σύνολο γελοιογραφιών ενταγμένων σε μια θεματική ενότητα που συνδέεται με ζητήματα της επικαιρότητας (π.χ. οικονομική κρίση, προσφυγικό, δημόσια υγεία, περιβάλλον). Ακολουθεί συζήτηση στην τάξη, με στόχο τη διατύπωση απόψεων, την ανταλλαγή επιχειρημάτων και την ανάδειξη πολλαπλών οπτικών γωνιών γύρω από το υπό διερεύνηση θέμα. Μέσα από

αυτή τη διαδικασία καλλιεργείται η επικοινωνιακή επάρκεια των μαθητών, καθώς ενθαρρύνονται να υπερασπιστούν την άποψή τους, να ακούσουν τις απόψεις των άλλων και να διαχειριστούν την οποιαδήποτε διαφωνία. Όπως τονίζουν οι Ντίνας & Γώτη (2016), τέτοιες δραστηριότητες ενισχύουν τις δεξιότητες διαλόγου και επιχειρηματολογίας, ενώ ταυτόχρονα προάγουν την αποδοχή της ετερότητας και τη διαπραγμάτευση διαφορετικών ιδεολογικών θέσεων μέσα στην τάξη.

Δραστηριότητα 2: Δημιουργική ανασύνθεση γελοιογραφίας

Η παρούσα δραστηριότητα επικεντρώνεται στην ενεργή συμμετοχή των μαθητών στη δημιουργική ανασύνθεση μιας γελοιογραφίας, ενισχύοντας τη φαντασία τους αλλά και την κριτική τους ικανότητα. Με αφετηρία την ανάλυση μιας συγκεκριμένης γελοιογραφίας –που πραγματεύεται ένα κοινωνικό ή πολιτικό ζήτημα– ζητείται από τους μαθητές να σκεφτούν εναλλακτικούς τρόπους παρουσίασης του ίδιου νοήματος. Οι τροποποιήσεις μπορεί να αφορούν:

- το οπτικό ύφος (π.χ. χρήση χρωμάτων αντί για ασπρόμαυρο),
- την επαναπροσαρμογή της εικόνας (π.χ. αλλαγή στη διάταξη των χαρακτήρων ή του φόντου),
- τα λεκτικά στοιχεία (π.χ. άλλη λεζάντα ή αντικατάσταση λέξεων με συνώνυμα),
- ή και την υποκείμενη πρόθεση (π.χ. ειρωνεία, σαρκασμός, εμπάθεια, ενσυναίσθηση).

Με την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού, οι μαθητές μπορούν να προτείνουν διαφορετικές εκδοχές, λειτουργώντας ως εν δυνάμει δημιουργοί με στόχο όχι μόνο την αισθητική τροποποίηση του σκίτσου, αλλά –κυρίως– τη νοηματική επεξεργασία και την ιδεολογική αναδιατύπωση του περιεχομένου. Όπως επισημαίνουν οι Ντίνας & Γώτη (2016), τέτοιες δραστηριότητες προάγουν την αναστοχαστική σκέψη και την έκφραση προσωπικής άποψης, μέσα από διαδικασίες ελεύθερης δημιουργίας και γόνιμης φαντασίας. Παράλληλα, η προσέγγιση αυτή ενισχύει τη σύνδεση της σχολικής μάθησης με τις εξωσχολικές εμπειρίες των παιδιών. Σύμφωνα με την Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2011:34), η κριτική αγωγή καλλιεργείται ουσιαστικά όταν οι μαθητές ενθαρρύνονται να αναστοχάζονται πάνω σε

πολιτισμικά προϊόντα με τα οποία ήδη έχουν επαφή – όπως οι γελοιογραφίες που εντοπίζουν σε εφημερίδες, σε τηλεοπτικές εκπομπές ή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Δραστηριότητα 3: Εικαστική και θεατρική αναπαράσταση γελοιογραφιών

Η τρίτη δραστηριότητα εστιάζει στην πολυτροπική προσέγγιση της γελοιογραφίας, αξιοποιώντας δημιουργικά-καλλιτεχνικά εργαλεία όπως η ζωγραφική και το κουκλοθέατρο. Οι μαθητές καλούνται αρχικά να παρατηρήσουν μια γελοιογραφία και να εστιάσουν στο θέμα ή το κοινωνικό/πολιτικό ζήτημα που αυτή θίγει. Στη συνέχεια, ενθαρρύνονται να δημιουργήσουν δικές τους ζωγραφίες που αποτυπώνουν το ίδιο θέμα, μέσα όμως από το προσωπικό τους βλέμμα και φαντασία. Η μεταφορά του περιεχομένου από τη γελοιογραφική φόρμα σε ένα παιδικό, εικαστικό έργο επιτρέπει τη συναισθηματική εμβάθυνση και την αυθεντική πρόσληψη του νοήματος (Ντίνας & Γώτη, 2016· Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, 2011). Παράλληλα, η εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να εμπλουτιστεί με τη δημιουργία ενός θεατρικού έργου κουκλοθέατρου, εμπνευσμένου από το θέμα της γελοιογραφίας. Οι μαθητές –με τη διακριτική καθοδήγηση του εκπαιδευτικού– αναλαμβάνουν ενεργούς ρόλους: επινοούν τον διάλογο, δημιουργούν τους χαρακτήρες, κατασκευάζουν τις κούκλες και παρουσιάζουν την παράσταση στην τάξη. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, αναπτύσσουν δεξιότητες αφήγησης, συνεργασίας, έκφρασης συναισθημάτων και κριτικής σκέψης. Το υπό διαπραγμάτευση ζήτημα αποκτά έτσι δραματουργική διάσταση, διευκολύνοντας την ενσυναίσθηση και την πολυπρισματική του προσέγγιση (ό.π.). Η δραστηριότητα ενδείκνυται ιδιαίτερα για διαθεματικές και ομαδοσυνεργατικές προσεγγίσεις, αξιοποιώντας στοιχεία από τη γλώσσα, τα εικαστικά, τη θεατρική αγωγή και την κοινωνική αγωγή, καλλιεργώντας έναν ολιστικό τρόπο σκέψης και έκφρασης.

Δραστηριότητα 4: Ανάλυση του κειμένου και του επικοινωνιακού πλαισίου της γελοιογραφίας

Η τέταρτη δραστηριότητα αφορά τη σε βάθος ανάλυση των γελοιογραφιών και τη συζήτηση των πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συμφραζομένων μέσα στα οποία δημιουργούνται. Ειδικά για μεγαλύτερα παιδιά, αυτή η δραστηριότητα ενισχύει τη

δυνατότητά τους να αναγνωρίζουν τις πολύπλοκες σχέσεις που διαμορφώνονται στην επικοινωνία, εστιάζοντας στον τρόπο που διαμορφώνεται το μήνυμα μέσα από το κείμενο, τα σκίτσα και το γενικότερο πλαίσιο επικοινωνίας της γελοιογραφίας. Αρχικά, οι μαθητές θα ενθαρρυνθούν να εντοπίσουν τα βασικά στοιχεία της γελοιογραφίας, όπως το συγκεκριμένο (πλαίσιο αναφοράς της γελοιογραφίας), τους πρωταγωνιστές, τις μεταξύ τους σχέσεις και τον τρόπο που αυτά τα στοιχεία αποτυπώνονται στην εικόνα. Για παράδειγμα, θα αναρωτηθούν ποιοι είναι οι κεντρικοί χαρακτήρες της γελοιογραφίας, ποια είναι η σχέση τους, ποια είναι τα χαρακτηριστικά που χρησιμοποιεί ο δημιουργός για να τους παρουσιάσει και πώς οι γελοιογραφίες διαμορφώνουν τις εντυπώσεις του αναγνώστη. Το επόμενο βήμα είναι να αναλύσουν τη σκοπιμότητα και το στόχο του δημιουργού της γελοιογραφίας: ποιο μήνυμα προσπαθεί να μεταδώσει, ποιοι είναι οι αποδέκτες αυτού του μηνύματος και πώς μπορεί να διαφοροποιηθεί η αντίληψη του κοινού ανάλογα με το πολιτικό ή κοινωνικό του πλαίσιο. Οι μαθητές θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι οι γελοιογραφίες είναι εργαλεία επικοινωνίας με συγκεκριμένο σκοπό και στρατηγική και όχι απλώς διασκεδαστικά σχέδια.

Η αναζήτηση και ανάλυση αυτών των πληροφοριών ενισχύει τη κριτική σκέψη των μαθητών, καθώς τους επιτρέπει να κατανοήσουν τα συμφραζόμενα γύρω από το μήνυμα και να εντοπίσουν τις πολιτικές ή κοινωνικές προεκτάσεις που μπορεί να κρύβονται πίσω από τα φαινομενικά απλά σκίτσα. Η διαδικασία αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί ενισχύει την ικανότητά τους να φιλτράρουν τις πληροφορίες, να διακρίνουν τα υποκείμενα και τις προθέσεις πίσω από τα κείμενα και τις εικόνες, και να κατανοήσουν πώς μπορεί να διαμορφωθεί η κοινή γνώμη μέσω των γελοιογραφιών (Ντίνας & Γώτη, ό.π.).

Δραστηριότητα 5: Δημιουργία γελοιογραφίας με αντίθετο μήνυμα

Σκοπός της δραστηριότητας αυτής είναι να ενθαρρύνει τους μαθητές να αναπτύξουν τη δημιουργική σκέψη τους και να κατανοήσουν τις διάφορες ιδεολογικές προσεγγίσεις που μπορεί να έχουν οι γελοιογραφίες. Αυτή η δραστηριότητα προτείνει στους μαθητές να πάρουν μία γελοιογραφία που ήδη έχει επεξεργαστεί ή αναλύσει η τάξη, και να δημιουργήσουν μία νέα γελοιογραφία που θα αντιστρέφει το αρχικό μήνυμα. Η νέα γελοιογραφία θα πρέπει να έχει το ίδιο θέμα, αλλά να προωθεί μία αντίθετη άποψη ή να

αποδίδει διαφορετική οπτική στον ίδιο κοινωνικό ή πολιτικό προβληματισμό. Η δραστηριότητα αυτή επιτρέπει στους μαθητές να κατανοήσουν πόσο δυναμικές και υποκειμενικές είναι οι γελοιογραφίες, ενώ ενισχύει την ικανότητα αντίληψης της ιδεολογίας πίσω από κάθε εικόνα (ό.π.).

Η αξιοποίηση των γελοιογραφιών στην εκπαιδευτική διαδικασία προσφέρει έναν μοναδικό τρόπο ανάπτυξης της κριτικής σκέψης των μαθητών, βελτιώνοντας την ικανότητά τους να αναλύουν και να κατανοούν τα μηνύματα που μεταδίδονται μέσω των εικόνων, των χρωμάτων και των συμβόλων. Μέσα από αυτές τις δραστηριότητες, οι μαθητές εξοικειώνονται με την ιδέα ότι κάθε εικόνα και κάθε κείμενο μπορεί να μεταφέρει πολλαπλά νοήματα σχετικά με την απεικόνιση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών ζητημάτων.

Επιπρόσθετα, αυτές οι δραστηριότητες ενισχύουν την ικανότητα των μαθητών να εκφράζουν τις απόψεις τους, να αιτιολογούν τις θέσεις τους και να κατανοούν διαφορετικές απόψεις μέσω του διαλόγου και της κριτικής σκέψης. Συνοψίζοντας, μέσω της χρήσης των γελοιογραφιών και της ενεργού συμμετοχής των μαθητών σε δραστηριότητες που ενθαρρύνουν την κριτική σκέψη και τη δημιουργικότητα, επιτυγχάνεται η ανάπτυξη της κριτικής στάσης. Αυτό δεν περιορίζεται στην κατανόηση γραπτών ή οπτικών κειμένων, αλλά επεκτείνεται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που σχετίζονται με την ικανότητα να διακρίνουν, να αναλύουν και να ερμηνεύουν τον κόσμο γύρω τους, προωθώντας μια ενεργή, συνειδητή και υπεύθυνη στάση απέναντι στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγάπογλου, Θ. (2014). Ο κριτικός γραμματισμός ως χειραφετική πρακτική γραμματισμού σε Τάξη Υποδοχής. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδη (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. Ανακτήθηκε από <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>
- Αγάπογλου, Θ., & Καπετανίδου, Μ. (2014). Από την κριτική ανάγνωση στην δημιουργική γραφή. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδη (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. Ανακτήθηκε από <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>
- Βλαχοπούλου, Π., & Παπαδάκης, Σ. (2019). Ο ρόλος των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στη συνεργατική μάθηση και στην επίδοση φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *Journal of Open Distance Education*. <https://doi.org/10.12681/jode.14897>
- Γεωργακοπούλου, Α., & Γούτσος, Δ. (1999/2011). *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Γιαννακοπούλου, Ε., & Μπάτζιου, Σ. (2022). Ψηφιακός γραμματισμός ενηλίκων: Διερεύνηση ψηφιακής επάρκειας ενηλίκων. *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση*, 1, 455–462. Ανακτήθηκε από DidInfo
- Γκένιου, Ε. (2014). Ο κριτικός γραμματισμός στα νέα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού για τη λογοτεχνία. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδη (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. Ανακτήθηκε από <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>
- Γούτσος, Δ. (2017). Ο αντίλογος των πλατειών και ο λόγος των ΜΜΕ στην Ελλάδα της κρίσης. Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (Επιμ.), *Ελληνική γλώσσα, πολιτισμός και ΜΜΕ. Από την αρχαιοελληνική γραμματεία έως σήμερα*. Αθήνα: εκδόσεις Gutenberg.

- Cummins, J. (2002). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση* (Σ. Αργύρη, Μετφρ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Δουζίνα, Μ. (2014). Αρχαία Ελληνική γλώσσα, ΤΠΕ και κριτικός γραμματισμός. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδης (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. Ανακτήθηκε από <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>
- Kalantzis, M., Core, B., Στελλάκης, Ν., & Αρβανίτη, Ε. (2019). *Γραμματισμοί: Μια παιδαγωγική διαφοροποιημένου σχεδιασμού και πολυτροπικών νοηματοδοτήσεων*. Αθήνα: Κριτική.
- Καραγιαννάκη, Ε. (2018). Κριτικός γραμματισμός και παραμύθι στην προσχολική ηλικία: Μια πρόταση γλωσσικής διδασκαλίας και η εφαρμογή της, δομημένη στις αρχές της κριτικής ανάλυσης λόγου. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη εκδόσεις Α.Ε.
- Κουκλατζίδου, Μ., & Γκουντούμα, Μ. (2014). Web 2.0 εργαλεία και κριτικός γραμματισμός. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδης (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. Ανακτήθηκε από <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>
- Κοντόσταυλου, Ε. Ζ., & Κατσιαμπούρα, Γ. (2024). Κριτικός ψηφιακός γραμματισμός: Για τη μείωση των ανισοτήτων πρόσβασης στην ψηφιακή γνώση. <https://doi.org/10.26247/kritekp.5.2564>
- Κουντούρη, Φ. (2012). Το καθημερινό βίωμα του πολίτη στα ΜΜΕ: Η ανάδυση μιας νέας κοινωνικής ατζέντας; Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (Επιμ.), *Η διαχείριση του πόνου στη δημόσια σφαίρα. Από τη νηπιακή ηλικία έως την ενηλικίωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2014). Κριτικοί γραμματισμοί: διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδης (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ο*

κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη». Ανακτήθηκε από
<http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>

Μαστροθανάσης, Κ., & Γελαδάρη, Α. (2009). Η επικοινωνιακή μέθοδος διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας. Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/certification/files/document/teach_content/28/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%93%CE%93%CE%99%CE%A3%CE%97.pdf

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικά της νέας Ελληνικής γλώσσας. Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Μπασλής, Γ. Ν. (2006). *Εισαγωγή στη διδασκαλία της γλώσσας: μια σύγχρονη ολιστική & επικοινωνιακή προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη Γλωσσολογία.

Μπεσίνας, Κ. (2022). Ο δημόσιος λόγος των υγειονομικών: Ανιχνεύοντας τα οφέλη και τις «παρενέργειες». Στο Ν. Τσιτσανούδη–Μαλλίδη & Π. Κορομβόκη (Επιμ.), *Γλώσσα και ελευθερία της έκφρασης. Τα πρακτικά της Ύδρας*. Σίδνεϋ: Blink Print Pry Ltd.

Ντίνας, Κ., & Γρίβα, Ε. (2017). (Δια/πολύ)πολιτισμική αφύπνιση και επικοινωνία στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας: Διδακτικές πρακτικές, προτάσεις και προοπτικές. Στο Ν. Τσιτσανούδη–Μαλλίδη, *Ελληνική γλώσσα πολιτισμός και ΜΜΕ. Από την αρχαιοελληνική γραμματεία έως σήμερα*. Αθήνα: Gutenberg.

Ντίνας, Κ., & Γώτη, Ε. (2016). *Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη. Αρχίζοντας από το νηπιαγωγείο*. Αθήνα: Gutenberg.

Παπαδημητρίου, Σ., & Αλιβίζος, Σ. (2019). Σχεδιασμός, ανάπτυξη και αξιολόγηση εκπαιδευτικού υλικού του προγράμματος εξ αποστάσεως επιμόρφωσης εκπαιδευτικών «Ψηφιακός γραμματισμός στα οπτικοακουστικά μέσα σε διαδικτυακά περιβάλλοντα μάθησης». *Προβολή*, <https://doi.org/10.12681/icodl.2281>

Παπαδοπούλου, Μ., & Τσιτσανούδη, Ν. (2024). Η «ετεροφθαλμία» της κοινής γνώμης σε καιρούς πανδημίας – Γλωσσικές απεικονίσεις παιδιών στον δημοσιογραφικό λόγο.

*Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων*, 17(2), 42–62. <https://doi.org/10.12681/jret.36373>

Παπαθανασόπουλος, Σ., Ξενοφώντος, Μ., Καραδημητρίου, Α., Ντάγκα, Ι., & Αθανασιάδης, Η.
(2013). Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι Έλληνες: Η περίπτωση του Facebook.
Ανακτήθηκε από <https://www.academia.edu/367353>

Παπάνης, Ε. (2012). Τα ΜΜΕ ως επικοινωνιακή απαξία. Στο Ν. Τσιτσανούδη–Μαλλίδη (Επιμ.),
*Η διαχείριση του πόνου στη δημόσια σφαίρα. Από τη νηπιακή ηλικία έως την
ενηλικίωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.

Παπούλια-Τζελέπη, Π. (2001). Η συνειδητοποίηση των λειτουργιών του γραπτού λόγου και
της τεχνικής γλώσσας, γραφής και ανάγνωσης στο νηπιαγωγείο και στην πρώτη τάξη.
Στο Π. Παπούλια-Τζελέπη (Εκδ.), *Ανάδυση του γραμματισμού. Έρευνα και Πρακτική*.
Αθήνα: Καστανιώτη.

Πολίτης, Π. (2001). Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: το επικοινωνιακό πλαίσιο και η γλώσσα τους.
Στο Α. Χριστίδης (Επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη:
Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Πρεβελάκης, Ν., & Τσιτσανούδη–Μαλλίδη, Ν. (2022). *Φοβογλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις
Καστανιώτη.

Saeed, J. I. (2017). *Σημασιολογία* (Επιμ. Ε. Δημελά). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Saussure, F. (1979). *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας* (Φ. Δ. Αποστολόπουλος, Μετφρ.).
Αθήνα: Παπαζήσης.

Στάμου, Α. Γ. (2014). Η Κριτική Ανάλυση Λόγου: Μελετώντας τον Ιδεολογικό Ρόλο της
Γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού, & Β. Τσάκωνα (Επιμ.), *Ανάλυση Λόγου:
Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: Νήσος.

Σιβροπούλου, Ε., & Χατζησαββίδης, Σ. (2004). Γραμματισμός και αυθόρμητες δραστηριότητες
στο νηπιαγωγείο: Προκαταρκτική προσέγγιση. Στο Π. Παπούλια-Τζελέπη & Ε. Τάφα
(Εκδ.), *Γλώσσα και γραμματισμός στη νέα χιλιετία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Σαμαρά, Σ. (2014). Πτυχές Κριτικού Γραμματισμού σε Εκπαιδευτικά Σενάρια. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη, & Σ. Χατζησαββίδης (Εκδ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου "Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη"*. Ανακτήθηκε από <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>
- Στελλάκης, Ν. (2004). Πρώτες προσπάθειες γραφής από παιδιά προσχολικής ηλικίας: Η σημασία του προφωνηματικού σταδίου γραφής στην ανάπτυξη του γραμματισμού. Στο Π. Παπούλια-Τζελέπη & Ε. Τάφα (Εκδ.), *Γλώσσα και γραμματισμός στη νέα χιλιετία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τάφα, Ε. (2004). Ο γραπτός λόγος στα προγράμματα προσχολικής εκπαίδευσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη νέα χιλιετία. Στο Π. Παπούλια-Τζελέπη & Ε. Τάφα (Εκδ.), *Γλώσσα και γραμματισμός στη νέα χιλιετία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τσάκωνα, Β. (2008). Η χιουμοριστική αναπαράσταση της πολιτικής πραγματικότητας: Το παράδειγμα της σύγχρονης πολιτικής γελοιογραφίας. Στο Π. Πολίτης (Εκδ.), *Ο λόγος της μαζικής επικοινωνίας. Το ελληνικό παράδειγμα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Τσαλαμανιός, Μ. (2022). Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην γλώσσα, την συμπεριφορά και το συναίσθημα. Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Π. Κορομβόκη (Εκδ.), *Γλώσσα και ελευθερία της έκφρασης. Τα πρακτικά της Ύδρας*. Σίδνεϋ: Blink Print Pty Ltd.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2006). *Η λαϊκή γλώσσα των ειδήσεων. Μια στάση απατηλής οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2011). *Η γλώσσα των ΜΜΕ στο σχολείο. Μια γλωσσολογική προσέγγιση για την (προ)σχολική εκπαιδευτική διαδικασία*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2012). Γλώσσα και διεκπεραίωση των αιτημάτων «του κόσμου» στο δημόσιο λόγο. Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (Εκδ.), *Η διαχείριση του πόνου στη δημόσια σφαίρα. Από τη νηπιακή ηλικία έως την ενηλικίωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2015). Οι γλωσσικές απεικονίσεις της οικονομικής κρίσης στον ελληνικό διαφημιστικό λόγο – Ενδεικτικές αναπαραστάσεις σημερινών νηπίων και

παιδιών. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*. <https://doi.org/10.12681/jret.8683doi.org>

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2017). Οι ασθενείς και οι γιατροί των μνημονίων: Γλωσσικές απεικονίσεις του ελληνικού χρέους σε κείμενα της δημόσιας σφαίρας. Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (Εκδ.), *Ελληνική γλώσσα πολιτισμός και ΜΜΕ. Από την αρχαιοελληνική γραμματεία έως σήμερα*. Αθήνα: Gutenberg.

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2020). *Ο δημοσιογραφικός λόγος. Από τη μεταπολίτευση έως τα «μνημόνια»*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2021). Η στάση υψηλής απατηλής οικειότητας στον σύγχρονο δημοσιογραφικό λόγο και οι επιδράσεις της στις πρωτογενείς και δευτερογενείς λειτουργίες του. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ι. Ξυδόπουλος, & Α. Ρούσσου (Επιμ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Πανεπιστήμιο Πατρών.
<https://pasitheelibrary.upatras.gr/icgl/article/view/3771/3814>

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2022α). «Φοβογλώσσα» και δέσμευση της ελευθερίας της έκφρασης. Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Π. Κορομβόκη (Εκδ.), *Γλώσσα και ελευθερία της έκφρασης. Τα πρακτικά της Ύδρας*. Σίδνεϋ: Blink Print Pry Ltd.

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2022β). Η γλώσσα των ΜΜΕ απέναντι στις διαδοχικές κρίσεις των τελευταίων ετών. Προσκεκλημένη ομιλία στο International Symposium “Applications of ICTs in Entrepreneurship”, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 19/10/2022.

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν., & Σταυρόπουλος, Α. (2022). Η κατασκευή της κοινωνικής συγκατάνευσης στα περιοριστικά μέτρα του 2020 λόγω πανδημίας: Μια προσέγγιση με βάση τις αναφορές με θέμα «lockdown Ελλάδα» στο διαδίκτυο. *Aegean Working Paper in Ethnographic Linguistics (AWPEL)*.

Tsitsanoudis-Mallidis, N. (2025). Representations of pandemic and climate crisis in Greek language – Impacts on communication and social inequality. Στο *4th International Conference TMM – CH. “Transdisciplinary Multispectral Modelling and Cooperation for*

the Preservation of Cultural Heritage. Addressing World Challenges”, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα. https://tmm-ch.com/files/TMM-CH2025_Program.pdf

Fitoussi, J. P. (2021). *Τι μας κρύβουν οι λέξεις. Πώς η νεογλώσσα επηρεάζει τις κοινωνίες μας* (Α. Δ. Παπαγιαννίδης, Μετφρ.). Αθήνα: Πόλις.

Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και Ιδεολογία. Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

Χαραλαμπόπουλος, Α. (2006). *Γραμματισμός, κοινωνία και εκπαίδευση (πέντε μελέτες)* (Μ. Αραπόπουλος, Ε. Κονσούλη, Δ. Κορομπόκης, & Λ. Κουφάκης, Μετφρ.). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Χατζησαββίδης, Σ. (2007). Ο γλωσσικός γραμματισμός και η παιδαγωγική του γραμματισμού: Θεωρητικές συνιστώσες και δεδομένα από τη διδακτική πράξη. *Πρακτικά 6ου Πανελλήνιου Συνεδρίου OMEP*, Πάτρα.

Ψαριανός, Ε. (2014). Η κριτική παιδαγωγική του John Dewey. Στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδης (Εκδ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου "Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη"*. <http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>

Ξενόγλωσση

Avgerinou, M. D. (2009). Re-viewing visual literacy in the “bain d’images” era. *TechTrends*, 5(2), 28–34.

Beard, A. (2000). *The language of politics*. Routledge.

Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. Routledge.
<https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/Analysing-political-discourse-Theory-and-Practice-by-Paul-Chilton.pdf>

Corbett, J. (2003). *An intercultural approach to language teaching*. Multilingual Matters Ltd.

Fairclough, N. (1989 & 2000). *Language and power*. Longman.

- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Fairclough, N. (2003). *Analyzing discourse: Textual analysis for social research*. Routledge.
- Freire, P., & Macedo, D. (1987). *Literacy: Reading the word and the world*. Bergin & Garvey.
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1989). *Language, context and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford University Press.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). Routledge.
- Pauwels, A. (2008). Visual literacy and visual culture: Reflections on developing more varied and explicit visual competencies. *The Open Communication Journal*, 2, 80–83.
- Sapir, E. (1921). *Language*. Harcourt Brace.
- Schmitt, C. (1986). *Political romanticism* (G. Oakes, Trans.). The MIT Press.
- Trager, G. (1949). *The field of linguistics*. Battenberg Press.
- Van Dijk, T. A. (2000). New(s) racism: A discourse analytical approach. In *Ethnic minorities and the media*. Open University Press.
- Van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Eds.), *The handbook of discourse analysis*. Blackwell Publishers Inc.

Ηλεκτρονικές Πηγές

https://www.greek-language.gr/certification/files/document/teach_content/28/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%93%CE%93%CE%99%CE%A3%CE%97.pdf

[Λεξικό της κοινής νεοελληνικής](#)

[κρίση - Βικιλεξικό](#)

Ομιλίες

Οι πόλεμοι που σημάδεψαν τον 21ο αιώνα

. Προσφυγική κρίση και ΕΕ: στοιχεία και αριθμοί | Θέματα | Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Covid-19 - Οδηγίες - Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας

Κλιματική Κρίση | Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/8683/8954>,

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/36373/28875>.

https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b10/index.html

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Οι σύνδεσμοι των γελοιογραφιών προσπελάστηκαν στις 3/6/2025

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

1. [Facebook](#)
2. [Η οικονομική κρίση μέσα από τα σκίτσα των γελοιογράφων- Πώς αντιλαμβάνονται την κατάσταση στην Ελλάδα \[εικόνες\] - iefimerida.gr](#)
3. [Αποτέλεσμα Εικόνων Google](#)
4. [Αποτέλεσμα Εικόνων Google](#)
5. [ΣΚΙΤΣΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ - ΕΛΛΗΝΩΝ](#)

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

1. [Facebook](#)
2. [Facebook](#)
3. [Facebook](#)
4. <https://www.kathimerini.gr/opinion/sketches/563048947/skitso-toy-ilia-makri-29-05-24/>
5. <https://www.in.gr/2022/02/25/skitsa/tou-kosta-sklaveniti/skitso-tou-kosta-sklaveniti-gia-ta-nea-25-2-2022/>
6. [Facebook](#)

ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

1. [120236846 2060028050800013 8404929163293570975 n.jpg \(474×566\)](#)
2. [15 καυστικά σκίτσα για τον κορωνοϊό – netakias](#)
3. [Facebook](#)
4. [Facebook](#)
5. [Facebook](#)

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

1. [Facebook](#)
2. [Facebook](#)
3. [Facebook](#)
4. [Facebook](#)
5. [05.09.2023 | Protagon.gr](#)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΚΙΤΣΟΓΡΑΦΩΝ- ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΩΝ

Αρκάς → είναι το ψευδώνυμο ενός δημοφιλούς Έλληνα σκιτσογράφου και συγγραφέα που εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 δημοσιεύοντας τη σειρά *Ο Κόκορας* στο περιοδικό *Βαβέλ* και στη συνέχεια στο *Παρά Πέντε* και στο *Μικρό Παρά Πέντε*. Το έργο του αποτελείται κυρίως από σειρές με συγκεκριμένο θέμα και πρωταγωνιστές που δημοσιεύονται σε περιοδικά και εφημερίδες και συγκεντρώνονται στην συνέχεια σε άλμπουμ. Από τα έργα του ο Ισοβίτης, έχει γίνει σειρά με μαριονέτες για την ελληνική τηλεόραση από τον Μάνθο Σαντοριναίο. Δουλειές του έχουν μεταφραστεί σε άλλες γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά, ισπανικά, πορτογαλικά, πολωνικά, ρουμάνικα, σέρβικα και βουλγάρικα), ενώ έχει γράψει και θεατρικά έργα.

Το πραγματικό ονοματεπώνυμο του εν λόγω σκιτσογράφου είναι άγνωστο, καθώς ο ίδιος δεν το έχει αποκαλύψει. Η πιθανότερη εκδοχή είναι το όνομά του να είναι Αντώνης Ευδαίμων. Το Γεράσιμος Σπανοδημήτρης έχει χρησιμοποιηθεί σε παλιότερα έργα του και θεωρείται ψευδώνυμο. Επιπλέον, έχει προταθεί και το όνομα Άρης Καστρινός, από το οποίο προέρχεται και το AP- ΚΑΣ.

Κάποια από τα έργα του είναι: *Η ζωή μετά, Ρόζα, Η Κυριακή και οι εργάσιμες, Τα παιδικά χρόνια ενός πρωθυπουργού κ.α.*

Γιάννης Ιωάννου → γεννήθηκε το 1944 στη Θεσσαλονίκη, έκανε σπουδές στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και απόκτησε πτυχίο αρχιτεκτονικής το 1968. Φοίτησε στην Ε.Υ.Ρ. στο Παρίσι και απόκτησε πτυχίο πολεοδομίας το 1972. Εργάστηκε σε διάφορα αρχιτεκτονικά γραφεία έως το 1975. Δούλεψε σαν γελοιογράφος σε πολλές εφημερίδες και περιοδικά της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, συμμετείχε σε πολλές εκθέσεις, παρουσίασε το έργο στο εξωτερικό, είχε εκδώσει πολλά άλμπουμ με πολιτικές γελοιογραφίες και έκανε το πολιτικό κόμικ «*Ο Τρίτος Δρόμος*» (1982). «*Το Θαύμα*», «*Ο Ευρωπαίος*», και άλλα... Η τελευταία του συνεργασία ήταν με την «*Εφημερίδα των Συντακτών*».

Ηλίας Μακρής → γεννήθηκε το 1956 στην Αθήνα. Σπούδασε ζωγραφική και χαρακτική στο Βερολίνο και στο Braunschweig της Γερμανίας, από το 1974 έως το 1981. Αποφοίτησε με την διάκριση του Meisterschuler από το εργαστήριο του καθηγητή Peter Voigt. Από το 1983 ασχολείται επαγγελματικά με την πολιτική γελοιογραφία. Έχει εργαστεί στις εφημερίδες *Το Βήμα*, *Έθνος* και από το 1988 είναι μόνιμος συνεργάτης της εφημερίδας *Η Καθημερινή*. Το 2008 βραβεύτηκε από το ίδρυμα Μπότση για την προσφορά του στη δημοσιογραφία. Το 2022 έγινε Τακτικό Ιδρυτικό Μέλος της Ιονικής Ακαδημίας 1808. Έχουν εκδοθεί 12 λευκώματα με γελοιογραφίες του.

Πάνος Μαραγκός → γεννήθηκε το 1957 στην Λευκάδα. Σπούδασε Αρχιτεκτονική στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Πρωτοδημοσίευσε σκίτσα του στην σατιρική εφημερίδα *“Το Ποντίκι”*. Πολιτικός γελοιογράφος στην εφημερίδα *“Έθνος”* από το 1981 έως σήμερα. Είναι πρόεδρος της *“Λέσχης Ελλήνων Γελοιογράφων”*.

Αντώνης Νικολόπουλος (Solour) → σκιτσογράφος και καλλιτέχνης κόμικς που συνεργάστηκε με εφημερίδες και περιοδικά στην Ελλάδα. Σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και απέκτησε διδακτορικό δίπλωμα (Πολιτισμική Τεχνολογία και Επικοινωνία, από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου). Έχει εκδώσει 14 βιβλία με γελοιογραφίες και κόμικς, καθώς και το διδακτορικό του για την Ιστορία των κόμικς στην Ελλάδα. Το μυθιστόρημά του *Αϊβαλί* (εκδόσεις: Κέρδος) έλαβε το βραβείο καλύτερου κόμικς και καλύτερου σεναρίου στο Comicdom Athens, το 2015 και το « Coup de Coeur 2016» στο 17^ο Redez – vous du Carnet De Voyage (Clermont Ferrand, στη Γαλλία). Έχει, επίσης, μεταφραστεί στα γαλλικά (Steinkis), στα αγγλικά (Comerset Hall Press) και στα τούρκικα (istos). Μέχρι τώρα έχει παρουσιαστεί στις Βρυξέλλες, το Παρίσι, το Clermont- Ferrand, την Κωνσταντινούπολη, το Αϊβαλί, την Οξφόρδη και το Κίεβο. Το 2^ο γραφικό του μυθιστόρημα «Ο συλλέκτης: έξι σύντομες ιστορίες για έναν κακό λύκο» κυκλοφόρησε το 2018 (εκδόσεις: Ίκαρος). Αυτή την περίοδο εργάζεται πάνω σε ένα νέο graphic novel για τον ελληνικό πόλεμο της ανεξαρτησίας (1821). Πρωτότυπα έργα από το «Αϊβαλί» και τον «Συλλέκτη» έχουν εκτεθεί στο Μουσείο Μπενάκη, στο Μέγαρο Μουσικής και σε πολλές άλλες γκαλερί στην Ελλάδα.

Ανδρέας Πετρουλάκης → γεννήθηκε στη Φλώρινα, το 1958. Δημοσίευσε για πρώτη φορά στο *Βήμα* το 1985. Για 15 χρόνια (1985-2000) υπήρξε ο γελοιογράφος της Αυγής. Από το 2000 έως και σήμερα εργάζεται στην *Καθημερινή*. Στο παρελθόν είχε εργαστεί στις εφημερίδες *Πρώτη*, *Έθνος*, *Μεσημβρινή* και στα περιοδικά *Αντί*, *Μετρό*, *Κλικ*, *Μεν*, *Γαλέρα*. Είναι μέλος της Ελληνικής Λέσχης Γελοιογραφίας. Έχει συμμετάσχει σε δεκάδες ομαδικές και ατομικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Κώστας Σκλαβενίτης → γεννήθηκε στην Λευκάδα το 1984. Σπούδασε στο τμήμα Πλαστικών Τεχνών & Επιστημών της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και συνέχισε με Master of Arts in Design στον AKTO – Middlesex University. Το 2009 ξεκίνησε να εργάζεται ως εικονογράφος και σκιτσογράφος. Έχει συνεργαστεί, μεταξύ άλλων, με το περιοδικό *Ταχυδρόμος*, την εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ* και τις εκδόσεις *Έννοια*. Από το 2010 είναι σκιτσογράφος στην εφημερίδα *Τα Νέα*, όπου και συνεχίζει ως σήμερα. Συνεργάζεται επίσης με το περιοδικό *Books' Journal* και το *socomic.gr* κάνοντας κόμικς και εικονογραφήσεις. Έχει συμμετάσχει σε διάφορες εκθέσεις και φεστιβάλ στην Ελλάδα και το εξωτερικό (*Athens Video Art Festival* 2008 και 2010, *Milano Film Festival* 2008, κ.α.). Παλιότερα είχε ξανασυνεργαστεί με την *WebComics.Gr*, με μια μικρή σειρά από webcomics. Το βιβλίο του *Σαν Όνειρο* που εκδόθηκε από τις εκδόσεις WebComics τον Απρίλιο του 2013, είναι η πρώτη του απόπειρα στον χώρο των κόμικς.

Στάθης Δ. Σταθόπουλος → γεννήθηκε το 1955 στον Πύργο Ηλείας. Είναι βραβευμένος Έλληνας γελοιογράφος, κειμενογράφος, ραδιοφωνικός παραγωγός και δημοσιογράφος. Σπούδασε Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες και σκηνοθεσία κινηματογράφου. Έχει συνεργαστεί με πολλές εφημερίδες (*Ριζοσπάστης*, *Τα Νέα*, *Ελευθεροτυπία*, *Real News*, *Πρώτη*, *Παρόν*, *Ποντίκι*), ιστοσελίδες και περιοδικά (*4 Τροχοί*, *Αντί*, *Μετρό*, *Επίκαιρα*). Έχει εκδώσει 33 βιβλία και άλμπουμ με σχέδιά του, συμμετείχε σε πολλές εκθέσεις. Ασχολήθηκε επίσης με τα κινούμενα σχέδια και τη διαφήμιση. Βραβεύτηκε στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Σωτήρης Τασιόπουλος (SOTER) → γεννήθηκε το 1967. Σπούδασε διοίκηση επιχειρήσεων, όμως ο χώρος της τέχνης ήταν αυτός που τον κέρδισε. Σκίτσα του είχαν δημοσιευθεί στην «Ελευθεροτυπία», στην «Παρασκευή & 13», στην «Πρώτη Περιστερίου», στην «Κυριακάτικη», αλλά και από άλλες εφημερίδες, ενώ έκανε και εικονογραφήσεις για εκδοτικούς οίκους. Ενώ ήταν μέλος της Λέσχης Γελοιογράφων.